

Rodiny se třemi a více dětmi

*Studie v rámci projektu Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů
(2018-2022)*

Věra Kuchařová

Sylva Höhne

Olga Nešporová

Jana Paloncyová

Spolupráce: Jana Barvíková

VÚPSV, v. v. i.

březen 2019

Věra Kuchařová (kapitola 3.1, 7, 9)

Sylva Höhne (kapitola 2, 6)

Olga Nešporová (kapitola 3.2, 6.6, 8, 9.3, 10)

Jana Paloncyová (kapitola 1, 4, 5)

Tato studie je výstupem projektu „Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů (2018-2022)“, řešeném v rámci *Dlouhodobé koncepce rozvoje výzkumné organizace na období 2018-2022*, která byla schválena na MPSV na základě *Rozhodnutí č. 7-RVO/2018 o poskytnutí institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace*.

Obsah

Shrnutí hlavních zjištění	5
Úvod	7
I. Rodiny se třemi a více dětmi v dostupných statistických datech a šetřeních	9
1. Demografický úvod	9
1.1 Porodnost se zaměřením na třetí a vyšší pořadí	9
1.2 Plodnost se zaměřením na třetí a vyšší pořadí	14
1.3 Porodnost a plodnost se zaměřením na třetí a vyšší pořadí dle krajů	17
1.4 Rodiny se třemi a více dětmi dle sčítání lidu, bytů a domácností	21
1.4.1 Struktura domácností dle počtu dětí	21
1.4.2 Vícedětné rodiny podle SLDB 2011	23
2. Finanční a materiální podmínky rodin se třemi a více dětmi	33
II. Rodiny se třemi a více dětmi podle výběrového a kvalitativního šetření ...	39
3. Objekt zkoumání a metodologie výzkumu	39
3.1 Kvantitativní výzkum	39
3.1.1 Výběr rodin pro kvantitativní šetření	39
3.1.2 Základní sociodemografické charakteristiky výběrového souboru	40
3.2 Kvalitativní výzkum	48
4. Rodinný život	50
4.1 Partnerství	50
4.2 Rodičovství	51
4.3 Důvody pro tři a více dětí	54
5. Vztahy a vybrané problémy	61
5.1 Neshody v rodině	61
5.2 Vybrané problémy v rodině a jejich řešení	65
6. Příjmová, výdajová a materiální situace vícedětných rodin	68
6.1 Příjmy	68
6.2 Půjčky	71
6.3 Výdaje	72
6.4 Bydlení	77
6.5 Majetek	78
6.6 Finance ve zkušenostech úplných vícedětných rodin	79
7. Sladování rodiny a zaměstnání	85
7.1 Ekonomická aktivita a pracovní vytížení rodičů	85
7.2 Sladování rodinných a pracovních rolí	90
7.3 Strategie zvládání rodinných rolí	96
7.3.1 Dělbá činností mezi partnery	96
7.3.2 Spokojenost rodičů s plněním pracovních a rodinných rolí	97
7.3.3 Využívání služeb	102

8. Mezigenerační vztahy mezi rodiči a jejich rodiči, prarodiči dětí	105
8.1 Vzdálenost bydliště dětí a prarodičů	105
8.2 Mezigenerační výpomoc a její formy	107
8.3 Problematické vztahy s rodiči	108
8.4 Mezigenerační výpomoc ve zkušenostech rodičů	109
9. Postoje a názory na rodinu	113
9.1 Postoje a hodnotové orientace	113
9.2 Vnímání a hodnocení rodinné politiky.....	117
9.3 Jaká pomoc od státu by byla vítaná.....	125
10. Subjektivně vnímané problematické oblasti	129
10.1 Finance	129
10.2 Bydlení.....	130
10.3 Vztahové, výchovné a zdravotní problémy	131
10.4 Nedostatek času.....	134
Shrnutí	137
Literatura	141

Shrnutí hlavních zjištění

- Rodiny se třemi a více dětmi tvoří pouze 8 % úplných rodin a 5 % neúplných rodin se závislými dětmi. Většina z nich má tři děti. Více dětí mají lidé se základním vzděláním.
- Vícedětné rodiny jsou, podobně jako rodiny se dvěma dětmi, v převážné většině rodinami úplnými. Na rozdíl od úplných rodin s jedním dítětem jsou rodiče v rodinách se dvěma i více dětmi většinou manželé.
- Míra zaměstnanosti matek tří a více dětí je nižší, než je tomu v rodinách s méně dětmi. Strategie návratu matek na pracovní trh po rodičovské dovolené se ve vícedětných rodinách neliší od rodin s méně dětmi, převládá návrat při dosažení tří let dítěte.
- Pokud jsou rodiče tří a více dětí výdělečně činní (jako zaměstnanci nebo podnikají), pracují převážně na plný úvazek. Míra ekonomické aktivity žen se mírně snižuje s počtem dětí v úplných rodinách a výrazně v rodinách neúplných
- Pětina rodin podle svých deklarací hospodaří se svými příjmy zcela bez obtíží, naopak desetina s nimi vychází velmi obtížně. Tři čtvrtiny dotázaných vícedětných rodin mohou zaplatit svým dětem vše, co potřebují. Jako nejvíce zatěžující se (obdobně jako v rodinách s nižším počtem dětí) ukazují výdaje za volnočasové aktivity dětí.
- Sladění rodinných a profesních rolí je pro mnohé rodiče tří a více dětí obtížné. Pouze polovina zaměstnaných rodičů uvádí, že rodinné a pracovní povinnosti zvládá bez problémů, pětina zvládá „obojí tak napůl“ a ostatní zvládají práci na úkor rodiny, či opačně.
- Vztahy mezi rodiči a dětmi byly v naprosté většině rodin hodnoceny velmi pozitivně. Největší zátěžové období pro porozumění mezi rodiči a dětmi je ve věku dětí od 7 do 15 let.
- Většina rodičů deklaruje spokojenost s partnerskou dělbou činností, ačkoliv převažuje její tradiční nerovnoměrné pojetí, zatímco v postojích rodiče vyjadřují podporu genderové rovnoprávnosti.
- Hlavní problémy, které se ve vícedětných rodinách vyskytují, jsou nedostatek finančních prostředků na uspokojování potřeb členů rodiny, zejména dětí, a nedostatek času na společné aktivity členů rodiny. Rodiče více dětí se mnohdy dostávají do začarovaného kruhu, kdy potřeba finančního zabezpečení rodiny je motivuje k vyšší výdělečné aktivitě, která zase způsobuje nedostatek času na děti a neuspokojivé naplnění představ o rodičovské roli.
- Finanční problémy, deficit času na rodinu, obtíže se sladováním rodiny a zaměstnání jsou závažnějšími problémy v rodinách samoživitelek a samoživitelů.
- Svými hodnotovými a postojovými orientacemi se respondenti z výběrového souboru rodičů z vícedětných rodin neodlišují významně od české populace a populace rodičů z různých typů rodin s nezletilými dětmi.
- Rodiče vyváženě požadují podporu svých rodin od státu a současně přisuzují obdobnou odpovědnost samotné rodině. Vlastní odpovědnost rodiče předpokládají

zejména v péči o děti, ale také v oblasti finančního zabezpečení rodinných potřeb. Od státu očekávají odpovědnost za péči o zdravotně postižené a seniory, tedy v těch oblastech, kde velká část pomoci spočívá v odborné péči nebo sociálních příjmech.

- Pokud jde o vlastní zkušenost rodičů, nejvíce jsou dotázaní spokojení se vzděláváním svých dětí ve školském systému. Nejméně jsou lidé spokojeni s finanční podporou rodin.

Úvod

V posledních letech doznal dlouhodobý proces proměn rodiny v českém prostředí některých nových směrů. Je to důsledek jednak reflektování proměn demografického chování a jednak nutnosti vypořádat se s náročnějšími socioekonomickými podmínkami. Mění se velikost rodin, jejich formy, vnitřní struktura i stabilita. Přibývá jedinců, kteří nezakládají vlastní rodinu, manželská soužití se rozpadají a vznikají soužití jiná. Stále však existují stabilní rodiny a rodiče, kteří mají více dětí než v České republice dlouhodobě normativní dvě děti.

Rodinná politika musí reagovat na proměny rodinných forem i struktur a nabízet podporu pro různé typy rodin. Stále jasněji se ukazuje, že podpora rodin není možná, pokud by byla zužována na univerzální nástroje, ale musí naopak reagovat na různé variace situací a potřeb. Měla by přinášet různá řešení a možnosti volby. Různorodost, kterou musí rodinná politika zohledňovat, spočívá především v příjmové a materiální situaci rodin a ve velikosti rodiny, což často bývají komplementární faktory určující míru autonomie rodiny a její schopnosti vlastními silami zabezpečit své potřeby.

Rodinná politika, založená na dobré znalosti objektu svého působení, musí tedy znát i specifické potřeby rodin s více dětmi, nakolik jsou speciální a nakolik zakládají potřebu společenské pomoci. Malá početnost rodin s třemi a více dětmi v celkové populaci není důvodem k jejich přehlížení. Spíše naopak, lépe poznat specifika utváření a fungování rodin s více dětmi je důležitým podkladem pro koncipování rodinné politiky z hlediska jedné z jejích složek, to je politiky propopulační. Vytvářet podmínky pro velké rodiny je stejně důležité jako snižovat nechtěnou bezdětnost či eliminovat případy redukce natalitních plánů mladých lidí.

Zmenšování velikosti rodin, jehož příčinou je pokles porodnosti, bylo vysvětlováno především dvojím způsobem - změnami v hodnotových orientacích a kulturně normativní sféře a dále pro rodiny s ne zcela příznivými ekonomickými podmínkami (Hamplová, 2000; Mlčoch, 2014; Rabušic, 2001; Rychtaříková, 1997). Ideální počet dětí, který si lidé přejí mít, bývá stejný nebo vyšší než reálný počet dětí. Mnozí lidé tedy z různých důvodů svoji plodnost nenaplní a jejich natalitní plány se v průběhu života promění (Pakosta, 2009; Rabušic, Chromková Manea, 2013). V rovině plánů přitom platí, že lidé z rodin s větším počtem sourozenců často plánují mít více dětí (Buhr, Lutz, Peter 2018; Hamplová, 2000). Pozitivní korelace byla prokázána i pro reálný počet dětí. Třetí (a další) děti jsou volbou často u těch rodičů, kteří sami pochází z velkých rodin (Beaujouan, Solaz, 2019).

V českém prostředí je dobrou zprávou, že děti vyšších pořadí se již méně často rodí ženám se základním vzděláním, ale stále častěji se rodí i ženám s vysokoškolským vzděláním. Zatímco ve starších věkových kohortách měly vysokoškolačky nižší průměrný počet dětí než středoškolačky, pro kohortu prvorodiček rodičích v roce 2003 se tento poměr obrátil a vysokoškolačky měly po devíti letech vyšší průměrný počet dětí než středoškolačky ze stejné kohorty (Fučík, Chromková Manea, 2014: 58-63). I tak ovšem větší rodiny mizí (tamtéž: 180). Můžeme jen doufat, že zvyšující se prosperita země i dobrá ekonomická situace pomůže tento trend zvrátit a počty úplných rodin s třemi dětmi budou narůstat. Jen tak je možné docílit prosté míry reprodukce populace v prostředí, kde část populace má pouze jedno dítě či žádné. Napomoci tomu může i dobře cílená prorodinná politika.

Rodinám s třemi a více dětmi byla doposud v českém odborném diskurzu věnována jen minimální pozornost. Zájem o ně se soustřeďoval především na související

demografické procesy (např. Pakosta, 2009; Pikálková, 2003; Rabušic, Chromková Manea, 2013) a omezeně na jejich příjmovou a životní úroveň (Svobodová, 2007). V tom je nutné pokračovat, ale je potřeba poznat i vztahy v těchto rodinách, jejich rodinný cyklus, možnosti a způsoby naplňování výchovné a dalších funkcí těchto rodin i jejich specifické problémy. Nové studie o životních podmínkách, finanční situaci či chování velkých rodin v českém prostředí zcela chybí. Přitom je žádoucí rozšířit poznatky o řadě aspektů jejich života. Například o tom, jak se utvářejí, kteří lidé je preferují, nakolik jsou výsledkem realizace natalitních plánů a nakolik „náhody“, jaká je míra přenosu vícedětnosti z předchozích generací, jaký vliv na rozhodování o dětech vyšších pořadí mají externí podmínky, ale také nakolik je jejich formování podmíněno hodnotově normativním zaměřením rodičů atd. A stejně tak je třeba znát specifické potřeby, vícedětných rodin, které vyplývají z jejich velikosti a struktury, a sledovat, v jakém prostředí se jim lépe daří (např. ve městě a na venkově, zda existují regionální rozdíly).

Tato publikace má za cíl přinést nová data právě o rodinách, kterých je v českém prostředí málo, přesto či právě proto si zaslouží pozornost společnosti. Má vyplnit některé mezery v poznání těchto rodin. Věnujeme se v ní vybraným základním oblastem rodinného života rodin se třemi a více závislými dětmi.

Publikace je rozdělena do dvou samostatných částí. V první části (oddíl I.) jsou zpracována data z Českého statistického úřadu, která přinášejí informace o plodnosti a porodnosti se zaměřením na narození dětí vyšších pořadí. Na základě dat ze sčítání lidu, domů a bytů 2011 je popsána základní struktura velkých rodin a jejich další charakteristiky. Dále jsou v první části studie představeny finanční a materiální podmínky rodin se třemi a více dětmi z dat výběrového šetření SILC 2017.

Ve druhé části (oddíl II.) prezentujeme zjištění nového kvantitativního a kvalitativního výzkumu rodin se třemi a více dětmi, který jsme realizovali v roce 2018 (VíceRod 2018, VíceRod_kval 2018). Zaměřili jsme se na témata, která považujeme za nejpodstatnější v souvislosti s utvářením, fungováním a výchovou dětí ve vícedětných rodinách. Postupně se tedy věnujeme partnerství a rodičovství, dále finanční situaci těchto rodin a sladování rodinných a pracovních rolí u rodičů z velkých rodin. Pozornost věnujeme i vztahům ve vícedětných rodinách, včetně vztahů mezigeneračních. Poměrně velký prostor záměrně poskytujeme postojům rodičů z vícedětných rodin i jimi subjektivně zakoušeným problémům.

Studie je výstupem první etapy dlouhodobého projektu Komplexní výzkum o situaci rodin a seniorů (2018-2022), v jehož rámci budou postupně sledovány různé typy rodin.

I. Rodiny se třemi a více dětmi v dostupných statistických datech a šetřeních

1. Demografický úvod

Opatření rodinné politiky by měla reagovat na potřeby rodin. Aby byla účinná, je třeba vymezit a popsat jednotlivé typy rodin, neboť jejich rozmanitost je velká, zvláště v posledních třiceti letech. Tato publikace se podrobně zabývá rodinami, které mají tři a více dětí. Pro lepší pochopení jejich života, problémů, strastí, ale i radostí je nezbytné nejprve vědět, kolik třetích a dalších dětí se rodí a komu se rodí, respektive jaké jsou základní sociodemografické charakteristiky jejich matek, potažmo celých rodin. Demografická statistika nabízí dva základní zdroje dat. Běžnou evidenci o narozených dětech v daném roce a sčítání lidu, domů a bytů (dále též SLDB), které zpravidla jednou za deset let přináší obraz o počtu rodin a jejich struktuře. Tato část publikace je věnována popisu vícedětných rodin na základě těchto dvou zdrojů demografických dat.

1.1 Porodnost se zaměřením na třetí a vyšší pořadí

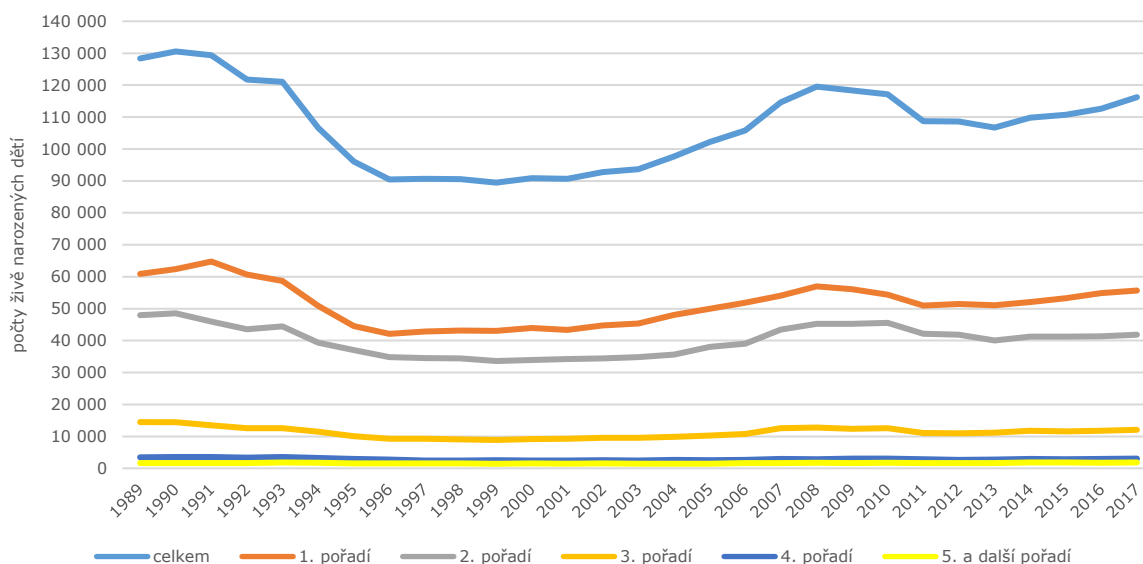
Po roce 1989 se demografické chování české populace poměrně rychle začalo měnit. Mezi nejvýraznější patřily změny procesu porodnosti a plodnosti. 90. léta byla ve znamení výrazného poklesu počtu živě narozených dětí až na historické minimum necelých 90 tisíc v roce 1999¹. Od roku 2001 začaly počty živě narozených dětí mírně růst až na maximum téměř 120 tisíc v roce 2008, do roku 2013 mírně klesaly, v posledních třech letech se počty živě narozených dětí opět mírně zvyšují. **V roce 2017 se živě narodilo více než 114 tisíc dětí** (graf č. 1.1). Vývoj počtu živě narozených dětí byl ovlivněn zejména vývojem počtu prvních a druhých dětí (graf č. 1.1). Počty třetích dětí se v posledních pěti letech pohybují v rozmezí 11 a 12 tisíc, počty čtvrtých dětí jsou na úrovni 3 tisíc, počty dětí vyššího pořadí jsou velmi nízké – necelé 2 tisíce.

Struktura živě narozených dětí podle pořadí se však v daném období příliš neměnila. Stále platí, že přibližně každé **druhé narozené dítě je prvorozené, každé třetí má již jednoho staršího sourozence, přibližně desetina jsou děti třetího pořadí a zbylá 4 % připadají na děti narozené ve čtvrtém a dalším pořadí** (graf č. 1.2).

¹ Definice živě a mrtvě narozeného dítěte viz např. ČSÚ, 2016. *Porodnost a plodnost 2011-2015*. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 20. 8. 2018] Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/32853427/13011816a01.pdf/5a140194-2aa2-4c13-aade-d1b7dd871814?version=1.0>>. Pokud se dále v textu hovoří o dětech, jedná se o živě narozené.

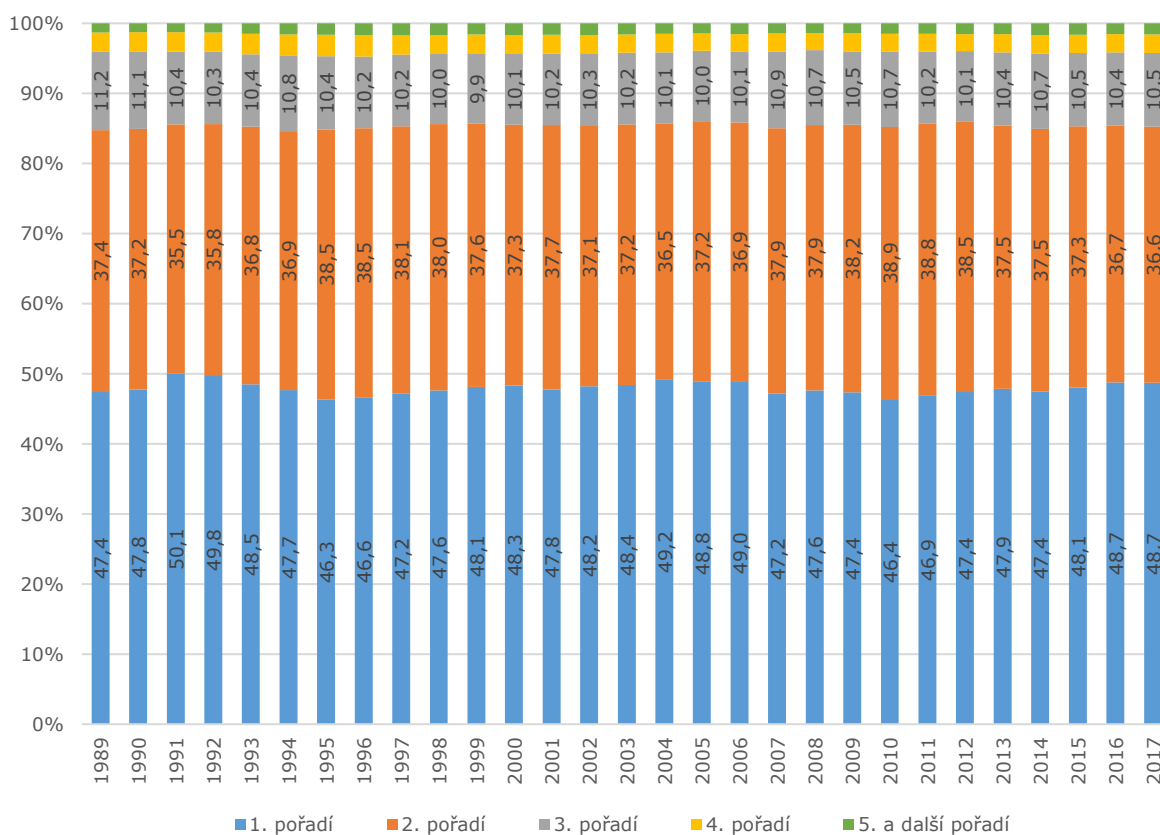
1. Demografický úvod

Graf č. 1.1 Počty živě narozených dětí dle pořadí v období 1989–2017

Zdroj: ČSÚ, 2018a, ČSÚ, nedat.

Graf č. 1.2 Podíly živě narozených dětí dle pořadí v období 1989–2017, v %

Zdroj: ČSÚ, 2018a, ČSÚ, nedat., vlastní výpočty

Podíl vícečetných porodů se z původní úrovně přibližně 1 % (z toho 99 % porodů dvojčat) začátkem 90. let 20. století postupně zvyšoval na více než 2 % v letech 2006 až 2010. V posledních letech však tento podíl opět klesá, pravděpodobně v důsledku legislativních změn v oblasti asistované reprodukce, které od roku 2012 motivují k přenosu pouze jednoho embrya při umělém oplodnění (Kuchařová a kol., 2017).

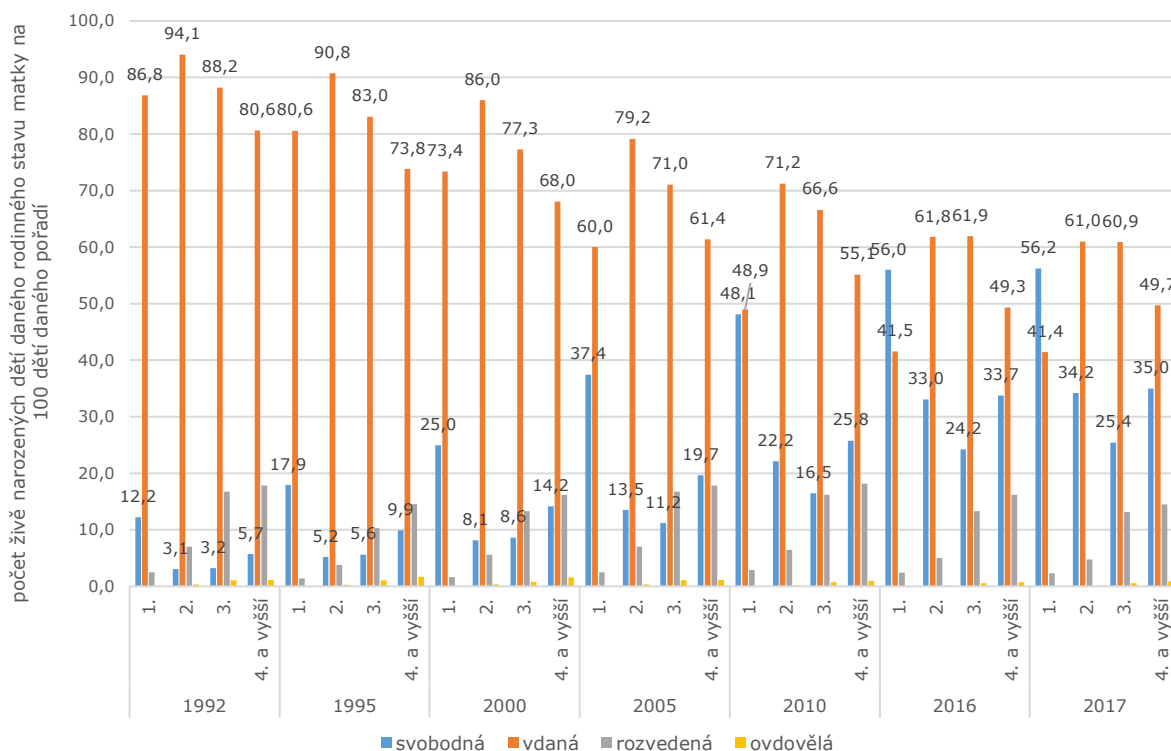
Dalším výrazným rysem změn demografického režimu je rostoucí podíl dětí narozených mimo manželství. V roce 1989 představovaly děti narozené nevdaným ženám pouze 8 %, v roce 2017 však již 49 % (tabulka č. 1.1). Tento rostoucí trend se týkal všech pořadí narození, avšak s různou intenzitou. Na počátku 90. let byly děti narozené mimo manželství nejčastěji zastoupeny mezi dětmi čtvrtého a vyššího pořadí. **Od roku 2005 je však nejvyšší podíl dětí narozených nevdaným ženám mezi dětmi prvorozenými.** Mezi druhorozenými byl dlouhodobě podíl dětí narozených mimo manželství nejnižší, v posledních dvou letech je však na srovnatelné úrovni s daným podílem dětí třetího pořadí (dvě pětiny).

Tabulka č. 1.1 **Podíl živě narozených mimo manželství dle pořadí ve vybraných kalendářních letech, v %**

rok	pořadí				
	celkem	1. pořadí	2. pořadí	3. pořadí	4. a vyšší pořadí
1989	7,9	9,9	3,9	9,2	17,9
1995	15,6	19,4	9,2	17,0	26,2
2000	21,8	26,6	14,0	22,7	32,0
2005	31,7	40,0	20,8	29,0	38,6
2010	40,3	51,1	28,8	33,4	44,9
2011	41,8	53,1	29,9	33,3	46,5
2012	43,4	54,5	31,6	34,6	46,9
2013	45,0	55,7	33,4	35,6	48,7
2014	46,7	57,3	35,6	36,6	50,6
2015	47,8	58,0	37,5	37,0	50,1
2016	48,6	58,5	38,2	38,1	50,7
2017	49,0	58,6	39,0	39,1	50,3

Zdroj: ČSÚ, 2018a, ČSÚ, nedat., vlastní výpočty

Růst podílu dětí narozených mimo manželství byl způsoben zejména nárůstem podílu dětí narozených svobodným ženám. Nejvýraznější byl tento trend u prvních dětí, které se v posledních letech rodí svobodným matkám dokonce častěji než vdaným ženám (graf č. 1.3). Druhé a další děti narozené mimo manželství se na počátku 90. let rodily nejčastěji ženám rozvedeným. I mezi nimi však začaly postupně převažovat děti narozené ženám svobodným.

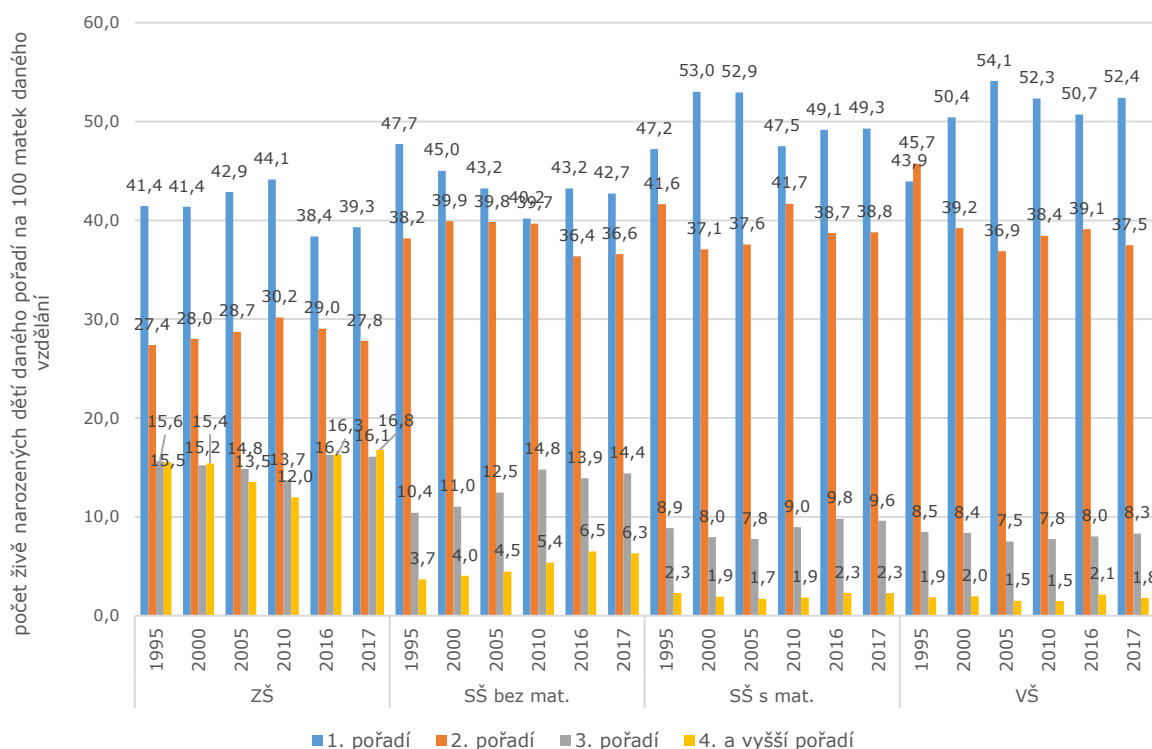
Graf č. 1.3 **Živě narozené děti dle pořadí a rodinného stavu matky ve vybraných kalendářních letech, v %**

Zdroj: ČSÚ, nedat., vlastní výpočty

Dle statistik ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy získává v porovnání s muži stále více žen vysokoškolský titul (MŠMT, 2018). Otázkou je, jak se tento trend promítá do úrovně porodnosti, případně plodnosti. Průběžnou analýzu těchto demografických procesů dle výše dosaženého vzdělání matky však od roku 2007 částečně komplikuje zrušení povinnosti vyplnit tento údaj o matce na hlášení o narození dítěte.

I přes tyto nedostatky je možné říci, že **ženy s vyšším vzděláním mají zpravidla méně dětí** (graf č. 1.4). V roce 1995 se jako třetí v pořadí narodilo vysokoškolačkám 9 % dětí, jako další pak necelá 2 %. Naproti tomu třetím potomkem bylo právě narozené dítě pro 16 % matek se základním či nižším vzděláním, pro dalších 16 % bylo dítě čtvrtým a dalším potomkem. V roce 2017 se dané podíly příliš nezměnily (8 % a 2 %, resp. 16 % a 17 %). Vysokoškolačky tak rodí v porovnání s ostatními častěji první dítě (2017: 52 %, ZŠ 39 %), nebo druhé (2017: 38 %, ZŠ 28 %). Ještě v polovině 90. let však mezi dětmi narozenými vysokoškolačkám převažovaly na rozdíl od ostatních skupin děti druhého pořadí. Ke změnám v rozložení narozených dětí podle pořadí došlo i u žen se středním vzděláním bez maturity: v 90. letech se snižoval podíl prvorozených dětí a naopak se zvyšoval podíl druhorozených, v prvním desetiletí 21. století rostl při poklesu podílu prvorozených podíl třetích a dalších dětí. V posledních letech se podíl prvních dětí narozených ženám se středním vzděláním bez maturity opět zvyšuje.

Graf č. 1.4 Živě narozené děti dle pořadí a vzdělání matky ve vybraných kalendářních letech, v %

Zdroj: ČSÚ, 2018a, ČSÚ, nedat., vlastní výpočty

Dle dostupných dat stále platí nepřímá úměrnost mezi výší vzdělání a podílem dětí narozených mimo manželství (tabulka č. 1.2). Např. v roce 2000 se matkám se základním nebo nižším vzděláním narodilo mimo manželství 56 % novorozenců, v roce 2017 tomu tak bylo dokonce v 81 % případů. Naproti tomu u vysokošolaček se tento podíl zvýšil mezi uvedenými roky z 8 % na 32 %. Při zohlednění pořadí dítěte je největší rozdíl mezi podíly dětí narozených mimo manželství ženám se základním a vysokoškolským vzděláním u třetích a dalších dětí (2017: 57, resp. 61 procentních bodů).

Tabulka č. 1.2 Podíl živě narozených mimo manželství dle pořadí a výše dokončeného vzdělání matky v roce 2000 a 2017, v %

vzdělání matky	1. pořadí		2. pořadí		3. pořadí		4. a vyšší pořadí		celkem	
	2000	2017	2000	2017	2000	2017	2000	2017	2000	2017
základní (i neukončené)	69,0	89,9	47,4	77,9	47,1	72,9	44,7	72,2	55,9	80,9
střední bez maturity	30,3	77,4	14,7	59,0	22,4	53,5	28,5	53,6	23,1	65,7
střední s maturitou	17,4	64,1	8,0	40,1	13,2	33,6	14,5	30,0	13,5	51,1
vysokoškolské	10,8	42,0	5,0	22,7	6,3	16,2	5,7	11,1	8,0	32,0

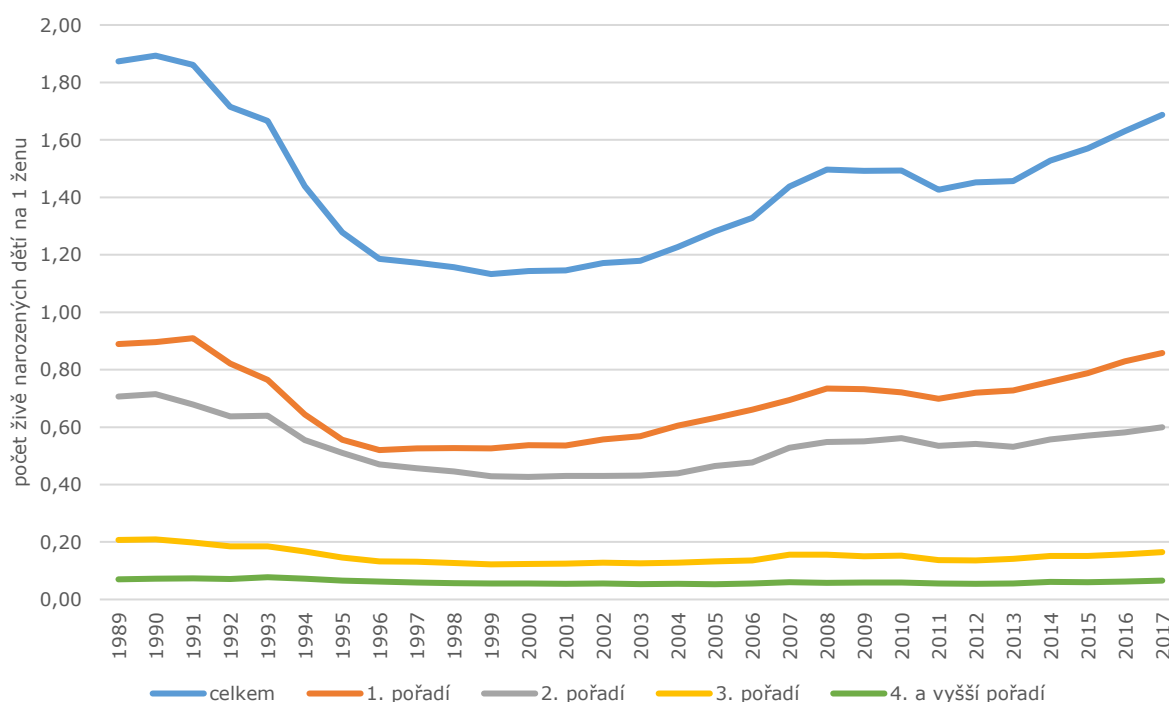
Zdroj: ČSÚ, nedat., vlastní výpočty

1.2 Plodnost se zaměřením na třetí a vyšší pořadí

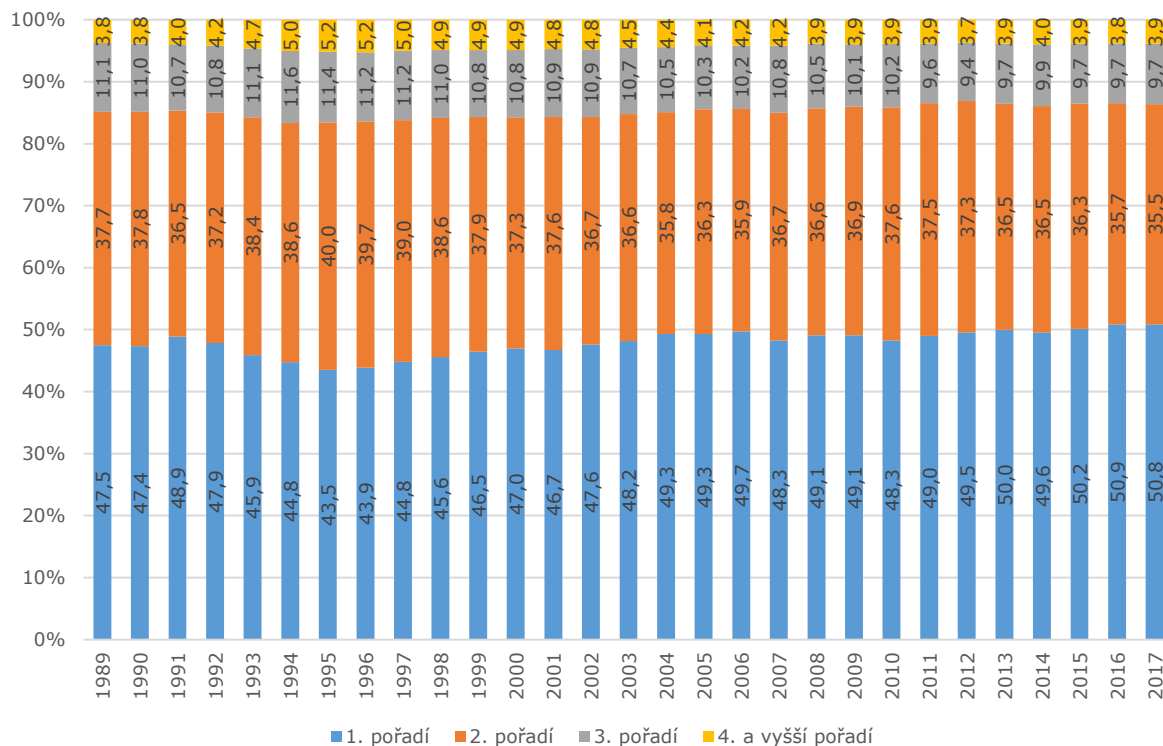
Počty narozených dětí jsou ovlivněny řadou faktorů, z těch demografických jsou nejvýznamnější počet a struktura žen dle věku a rodinného stavu. O reprodukci tedy více vypovídají intenzitní ukazatele, zejména úhrnná plodnost, udávající průměrný počet dětí na jednu ženu v plodném věku za předpokladu, že by míry plodnosti dle věku v daném kalendářním roce zůstaly neměnné.

Podobně jako počty narozených dětí zaznamenala úhrnná plodnost výrazný pokles v 90. letech, následovaný růstem v letech 2000 až 2008. V letech 2009 a 2010 hodnoty úhrnné plodnosti stagnovaly, po poklesu v roce 2011 od roku 2012 opět rostou. **Dle dat z roku 2017 by na jednu ženu připadalo 1,69 dítěte. Tento vývoj byl nejvíce ovlivněn vývojem úhrnné plodnosti prvního a druhého pořadí** (graf č. 1.5). Struktura úhrnné plodnosti podle pořadí se v posledních deseti letech nijak výrazně nezměnila (graf č. 1.6). Intenzita plodnosti prvního pořadí oscilovala v rozmezí od 48 % do 51 % z celkové úhrnné plodnosti. Úhrnná plodnost druhého pořadí představovala 36 % až 38 % a třetího a vyššího pořadí 13 % až 14 % z celkové hodnoty úhrnné plodnosti.

Graf č. 1.5 Úhrnná plodnost dle pořadí dítěte v období 1989–2017

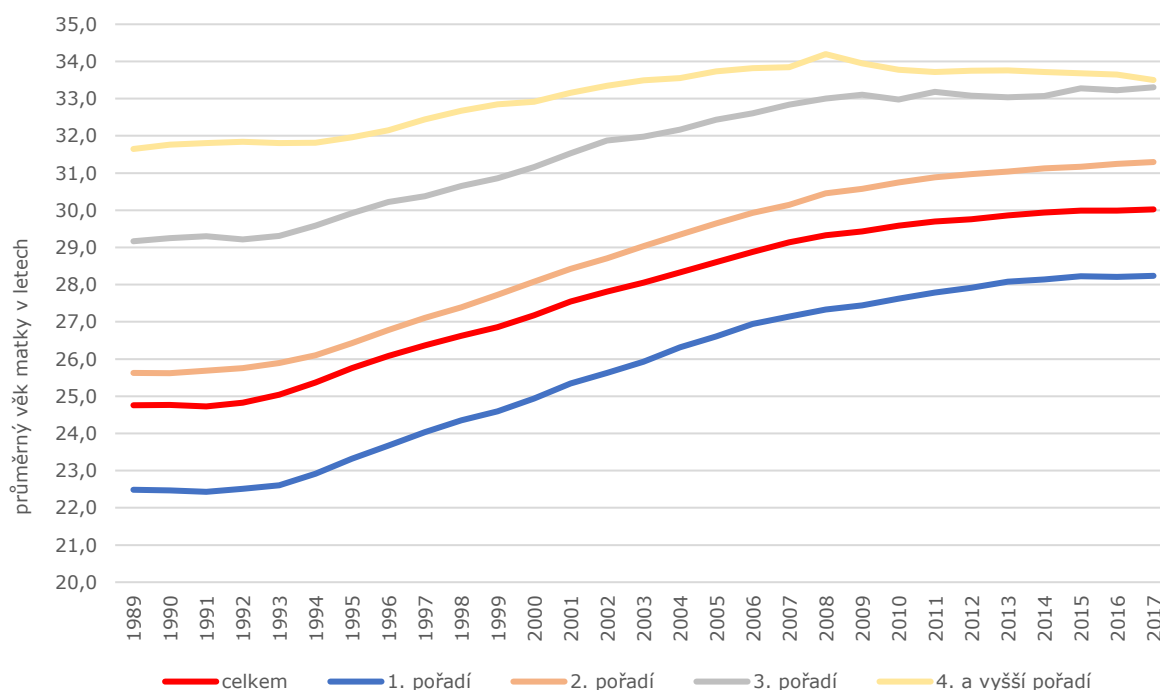
Zdroj: ČSÚ, 2018a

Graf č. 1.6 **Struktura úhrnné plodnosti dle pořadí dítěte v období 1989–2017, v %**

Zdroj: ČSÚ, 2018a, vlastní výpočty

Dalším výrazným rysem natalitního chování po roce 1989 byl zvyšující se věk při narození dítěte (graf č. 1.7). Po roce 1989 se v důsledku odkladu mateřství zvýšil průměrný věk matky při porodu, a to zejména na přelomu tisíciletí. V posledních deseti letech se průměrný věk při narození prvního a druhého dítěte zvyšoval již mírnějším tempem, v posledních dvou letech dokonce stagnuje na úrovni 28 let, resp. 31 let. **V případě porodů třetích dětí se průměrný věk matky stabilizoval na úrovni 33 let již před deseti lety, podobně je tomu i v případě dalších dětí.**

Graf č. 1.7 **Průměrný věk matky při porodu dle pořadí dítěte v období 1989–2017**

Zdroj: ČSÚ, 2018a

Období odkládání narození (dalšího) dítěte se odrazilo i v prodloužení intervalu mezi jednotlivými porody. V polovině 90. let se druhé dítě rodilo v průměru po necelých 4 letech, třetí pak po téměř 6 letech od narození druhého. Na přelomu tisíciletí se druhé děti rodily s průměrným odstupem 5 let, průměrný věkový rozdíl mezi druhými a třetími dětmi byl 6,5 let (1999; ČSÚ, 2011a). **Interval mezi prvním a druhým dítětem poté až do roku 2008 osciloval na úrovni 5,2 let, dále postupně klesal až na 4,3 let v roce 2017** (ČSÚ, 2018b). V posledních deseti letech narostlo zastoupení druhých porodů po jednom roce (z 10 % na 15 %) a po dvou letech (z 20 % na 32 %; ČSÚ, 2018b). **Doba mezi druhým a třetím porodem se v posledních deseti letech rovněž zkracovala** z hodnot kolem 7 let v prvním desetiletí 21. století na 5,8 let v letech 2014 až 2016 (2017: 5, 7 let). Obdobně jako u délek mezi prvním a druhým porodem byly nejčastěji zastoupeny intervaly dvouleté (nárůst z 12 % na 19 %), tříleté (také nárůst z 11 % na 14 %) a jednoleté (nárůst z 9 % na 13 %; ČSÚ, 2018b).

Ukazatel úhrnné plodnosti reaguje citlivě na konkrétní historické období a společenskou situaci. Z dlouhodobějšího hlediska je stabilnější ukazatel konečné plodnosti. **Konečná plodnost** udává průměrný počet živě narozených dětí za celé reprodukční období ženy, tj. od 15 do 45, případně 49 let. Zdrojem pro generační analýzu plodnosti je sčítání lidu, domů a bytů. Dle posledních údajů z roku 2011 dosáhly nejvyšší úrovně konečné plodnosti a dokonce překročily hranici prosté reprodukce (2,1 dítěte na jednu ženu) generace žen narozených v letech 1917–1921. U generací narozených ve třicátých a čtyřicátých letech minulého století byla konečná plodnost nižší, výjimkou byly mírně vyšší hodnoty u generací 1939 a 1940 (2,05), které byly pravděpodobně důsledkem slibovaných, ale nerealizovaných propopulačních opatření z let 1963 a 1964 (ČSÚ, 2013d.). Generace žen narozené po 2. světové válce měly v porovnání s těmi válečnými v průměru dětí více, nejvyšší konečná plodnost byla zaznamenána u žen

narozených v roce 1950 (2,08). V mladších generacích konečná plodnost opět klesala, generace žen narozené v roce 1960 a mladší mají již v průměru méně než dvě děti.

Uvedené trendy se projeví ve struktuře žen podle věku a počtu narozených dětí při sčítání v roce 2011. Tři a více dětí mělo bezmála 19 % žen ve věku 45 až 49 let, ženy o 15 let starší měly takto početné potomstvo v téměř 24 %. Naopak ženy, kterým v roce 2011 bylo 35 až 39 let (je možné se tedy domnívat, že jejich reprodukce nebyla ještě zcela ukončena), měly tři a více dětí pouze ve 13 % (ČSÚ, 2013d).

Podobně jako při analýze transverzální plodnosti se v analýze z pohledu generací projevuje vztah mezi výší vzdělání a počtem narozených dětí. U žen s ukončenou reprodukcí ve věku 45 až 49 let dosahoval rozdíl v generační plodnosti mezi nejméně a nejvíce vzdělanou skupinou žen cca 0,45 dítěte. Generační plodnost vysokoškolsky vzdělaných žen s ukončenou reprodukcí byla cca 1,75 dítěte, zatímco u žen se základním nebo nižším vzděláním se pohybovala okolo 2,20 dítěte (ČSÚ, 2013d). Zaměříme-li se na generace žen, které již v době sčítání v roce 2011 ukončily svoji reprodukci, pak nejméně dětí měly ty z Prahy a jeho zázemí, podobně také ženy z dalších větších měst (Plzeň, Brno). Naopak, nejvíce dětí měly ženy žijící na rozhraní Čech a Moravy (Kraj Vysočina, Zlínský, Olomoucký a Pardubický kraj).

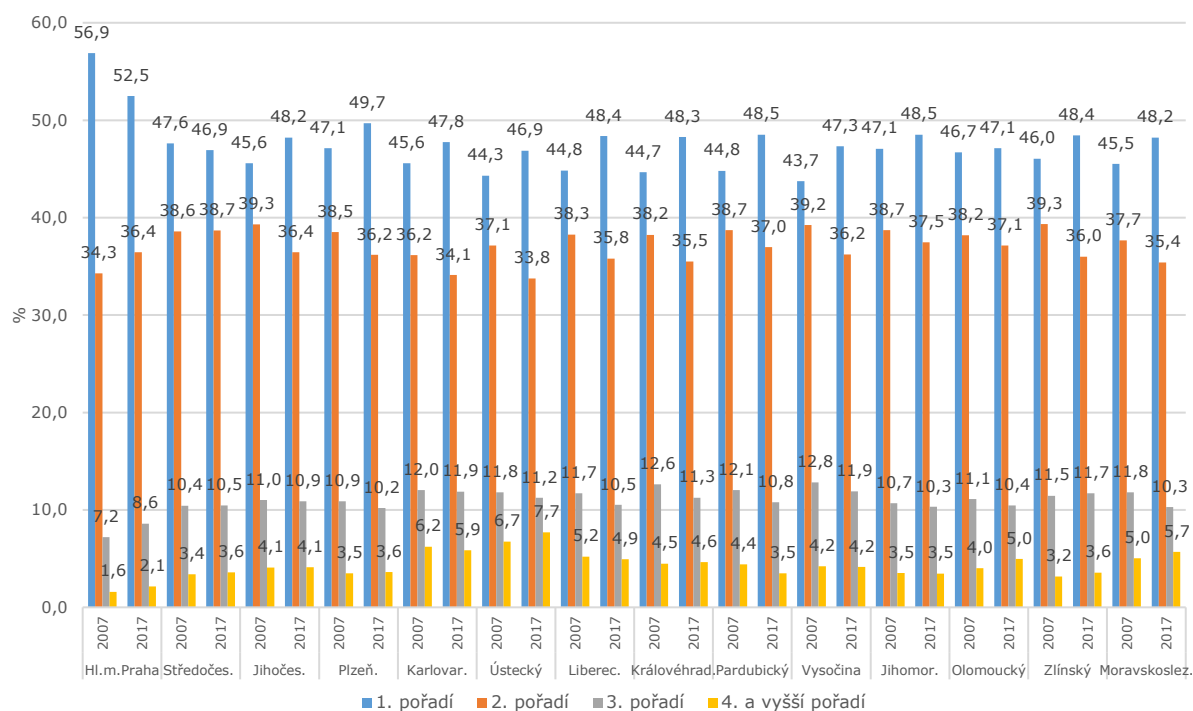
1.3 Porodnost a plodnost se zaměřením na třetí a vyšší pořadí dle krajů

Počty narozených dětí v jednotlivých krajích závisí v první řadě na počtu a struktuře tamních obyvatel. Nejvíce dětí z hlediska absolutního počtu se proto rodí v Hl. městě Praze, ve Středočeském kraji, v Jihomoravském a Moravskoslezském kraji. Nejméně naopak v Karlovarském a Libereckém kraji.

Struktura dětí podle pořadí se v jednotlivých krajích příliš neliší (graf č. 1.8). Mírně se odlišuje Hl. město Praha s vyšším podílem prvorozených dětí a nižším podílem dětí narozených ve třetím a vyšším pořadí. Naopak, děti třetího i vyššího pořadí se častěji rodí v Ústeckém a Karlovarském kraji, vyšší podíl narozených třetích dětí má i Kraj Vysočina.

1. Demografický úvod

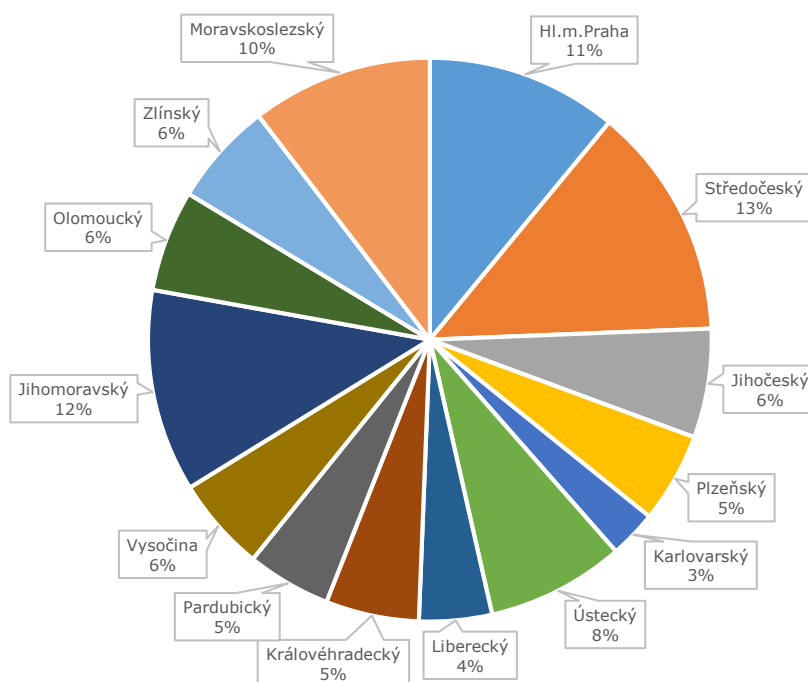
Graf č. 1.8 Podíl narozených dětí dle pořadí v krajích v roce 2007 a 2017, v %

Zdroj: ČSÚ, 2018a, vlastní výpočty

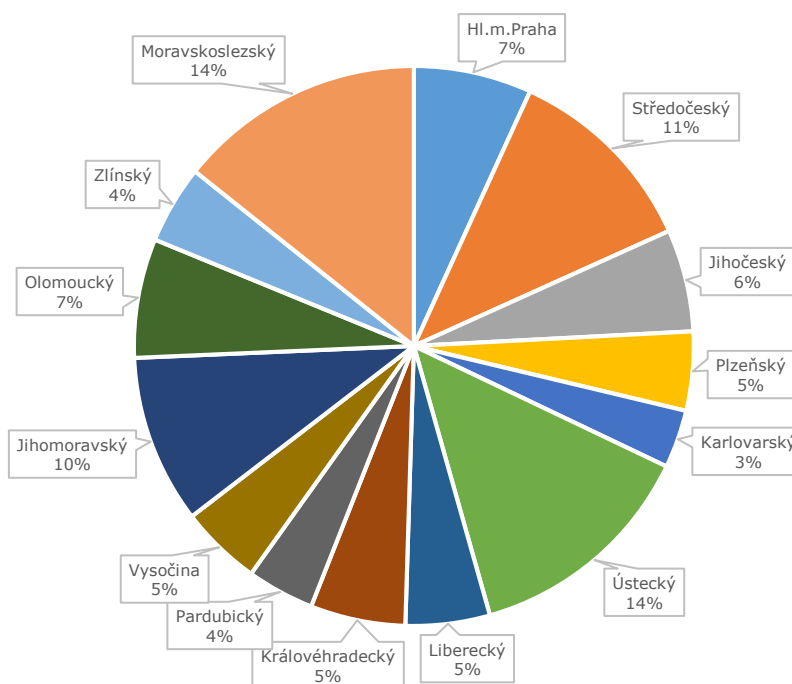
Z hlediska rodinné politiky je důležité vědět, v jakém kraji se děti vyššího pořadí rodí a žijí. Celkové počty dětí narozených ve třetím pořadí byly v roce 2017 ovlivněny zejména porodností ve Středočeském kraji, na který připadlo 13 % všech dětí narozených v ČR v daném pořadí (graf č. 1.9). Výrazně se na počtu těchto dětí podílel i Jihomoravský kraj, Hl. město Praha a Moravskoslezský kraj. Čtvrté a další děti se z hlediska územního rozložení narodily v roce 2017 nejčastěji v Moravskoslezském kraji a Ústeckém kraji (graf č. 1.10).

Graf č. 1.9 **Děti narozené ve třetím pořadí dle krajů v roce 2017, v %**

Zdroj: ČSÚ, nedat, vlastní výpočty

Graf č. 1.10 **Děti narozené ve čtvrtém a vyšším pořadí dle krajů v roce 2017, v %**

Zdroj: ČSÚ, nedat, vlastní výpočty

1. Demografický úvod

Výše uvedený rostoucí trend podílu dětí narozených mimo manželství je typický i pro všechny kraje. Do roku 2016 se děti rodily mimo manželství nejčastěji v Karlovarském kraji (2016: 64 %), v roce 2017 převzal první příčku dříve druhý kraj Ústecký (2017: 65 %, Karlovarský kraj: 60 %; ČSÚ, 2018b). Naopak, nejnižší podíl těchto dětí byl dlouhodobě zaznamenáván ve Zlínském kraji (2015: 41 %), v letech 2016 a 2017 však přední příčku obsadilo Hl. m. Praha se 41 % (Zlínský kraj 42 %, resp. 43 %). Ve všech krajích je podíl dětí narozených mimo manželství nejvyšší u prvorozených (nejvyšší v roce 2017 v Ústeckém kraji 73 %, nejnižší v Hl. m. Praze 49 %; ČSÚ, 2018b). Druhé děti se mimo manželství rodily do roku 2016 nejčastěji v Karlovarském kraji (2016: 57 %), v roce 2017 však obsadil první příčku kraj Ústecký (54 %, Karlovarský kraj 52 %). V ostatních krajích se zatím rodí více než polovina druhorozených do manželství (nejvíce ve Zlínském kraji 2017: 67 %). V roce 2017 se v porovnání s druhorozenými ve většině krajů narodily mimo manželství častěji děti třetího a vyššího pořadí. Výjimku představoval Zlínský kraj, Kraj Vysočina, Pardubický a Jihomoravský kraj a Hl. m. Praha. Daný podíl se tak v roce 2017 pohyboval mezi minimem ve Zlínském kraji (30 %) a maximem v Ústeckém kraji (63 %; ČSÚ, 2018b).

Z hlediska intenzity se však mezi kraje s nejvyšší úrovní plodnosti řadí dlouhodobě Středočeský kraj, Liberecký kraj, v posledních letech ještě Kraj Vysočina a v roce 2017 též Jihočeský kraj (tabulka č. 1.3). Nejnižší úroveň dlouhodobě vykazuje Hl. m. Praha, Zlínský kraj, v posledních letech Karlovarský a Moravskoslezský kraj.

Tabulka č. 1.3 **Úhrnná plodnost v krajích v letech 2007 až 2017**

kraj	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Hl. m. Praha	1,30	1,38	1,37	1,39	1,35	1,38	1,36	1,45	1,47	1,50	1,55
Středočeský	1,52	1,60	1,59	1,58	1,53	1,54	1,54	1,61	1,64	1,69	1,79
Jihočeský	1,44	1,50	1,49	1,49	1,41	1,51	1,48	1,53	1,60	1,67	1,74
Plzeňský	1,44	1,50	1,51	1,49	1,37	1,45	1,41	1,47	1,56	1,61	1,67
Karlovarský	1,47	1,53	1,50	1,49	1,43	1,37	1,42	1,43	1,45	1,55	1,55
Ústecký	1,56	1,62	1,58	1,55	1,51	1,47	1,48	1,56	1,61	1,65	1,72
Liberecký	1,51	1,57	1,58	1,58	1,48	1,50	1,51	1,51	1,63	1,77	1,73
Královéhradecký	1,49	1,53	1,56	1,53	1,42	1,46	1,49	1,55	1,60	1,65	1,71
Pardubický	1,47	1,49	1,48	1,52	1,46	1,51	1,45	1,58	1,58	1,68	1,67
Kraj Vysočina	1,39	1,48	1,45	1,46	1,42	1,47	1,44	1,59	1,63	1,65	1,73
Jihomoravský	1,39	1,49	1,49	1,49	1,44	1,45	1,48	1,55	1,58	1,66	1,72
Olomoucký	1,40	1,46	1,49	1,47	1,39	1,41	1,45	1,50	1,56	1,65	1,68
Zlínský	1,34	1,40	1,39	1,41	1,34	1,35	1,40	1,43	1,53	1,57	1,67
Moravskoslezský	1,44	1,46	1,47	1,47	1,38	1,41	1,41	1,49	1,50	1,57	1,60

Pozn.: Červeně jsou kraje s nejnižší hodnotou v daném roce, zeleně kraje s nejvyšší hodnotou.

Zdroj: ČSÚ, 2018b

Mezi nejstarší patří tradičně rodičky v Hl. m. Praze, a to ve všech pořadích narozených. V roce 2017 se pražské ženě narodilo první dítě v průměru ve 30 letech, druhé dítě ve 33 letech a dítě vyššího pořadí ve 35 letech. V ostatních krajích se první dítě v daném roce narodilo nejčastěji mezi 28 a 29 lety, nejmladší prvorodičky jsou tradičně v Karlovarském a Ústeckém kraji (27 let). Ve většině krajů se druhé děti narodily v roce 2017 ve věku 31 až 32 let matky, nejmladší byly druhorodičky podobně jako v případě prvních dětí v Karlovarském a Ústeckém kraji (30 let). Podobně tomu bylo i v případě dětí vyššího pořadí, kde ve dvou posledně zmiňovaných krajích byl

průměrný věk matky při porodu dětí vyššího pořadí dokonce na úrovni průměrného věku při porodu druhého dítěte v ostatních krajích (ČSÚ, 2018b).

1.4 Rodiny se třemi a více dětmi dle sčítání lidu, bytů a domácností

Při sčítání lidu, domů a bytů jsou na Bytovém listu zaznamenány osoby žijící v jednom bytě a jejich příbuzenský vztah či jiný vztah v rámci jedné hospodářící domácnosti. Domácnosti jsou tvořeny osobami se společným místem obvyklého pobytu. **Hospodářící domácnost** tvoří osoby, které společně hospodaří, tj. společně hradí výdaje domácnosti, jako je strava, náklady na bydlení aj. Společné hospodaření se vztahuje i na děti, které do příslušné domácnosti patří, i když samy na výdaje domácnosti nepřispívají. Hospodářící domácnost může být typu:

- **Domácnost rodinná - tvořená jednou úplnou rodinou** (manželský pár, neformální soužití druhá a družky - tzv. faktické manželství, registrované partnerství, příp. neformální soužití osob stejného pohlaví - tzv. faktické partnerství, a to ve všech případech s dětmi nebo bez dětí)
- **Domácnost rodinná - tvořená jednou neúplnou rodinou** (jeden z rodičů s alespoň jedním dítětem)
- **Domácnost rodinná - tvořená dvěma a více rodinami**
- **Domácnost nerodinná vícečlenná** (dvě nebo více osob příbuzných i nepříbuzných, společně hospodářících, které netvoří rodinnou domácnost; mezi nerodinné vícečlenné domácnosti patří také domácnost prarodiče/prarodičů s vnoučaty)
- **Domácnost jednotlivce** tvořená jednou samostatně hospodářící osobou

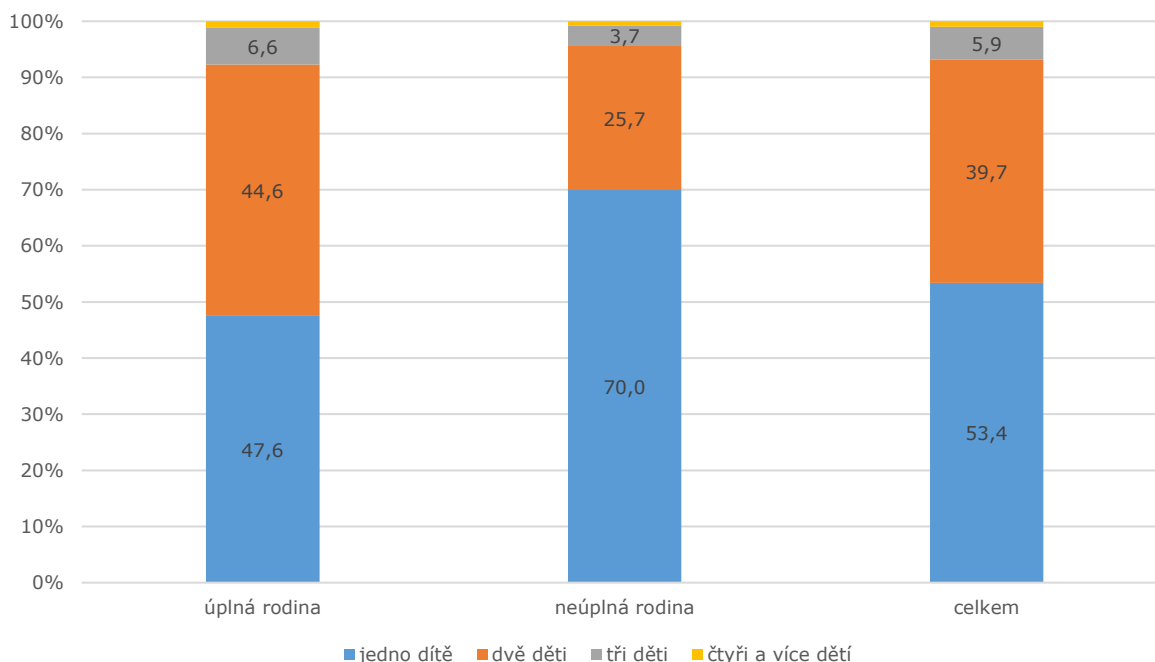
Za závislé dítě je považována každá osoba v domácnosti tvořené jednou rodinou, která má k osobě v čele vztah „syn/dcera“, je ekonomicky neaktivní a je ve věku 0-25 let. Kategorie „syn, dcera“ nerozlišuje, zda se jedná o dítě vlastní, adoptované nebo v pěstounské péči, společné dítě obou partnerů nebo dítě pouze jednoho z partnerů. Z tohoto důvodu není možné z dat SLDB činit závěry o tom, v kolika rodinách jsou všechny děti společnými dětmi obou partnerů a v kolika případech se jedná o tzv. rekonstituované rodiny, tj. pro alespoň jedno dítě je jeden z partnerů (osoba v čele domácnosti a jeho/její partner či partnerka) jeho nevlastním rodičem (ČSÚ, 2011b; 2015).

Níže uvedená analýza, jež se opírá o data ze SLDB z roku 2011, se tedy týká obecně rodin se třemi a více dětmi bez ohledu na to, zda jde o vícedětné v pravém slova smyslu, tj. s oběma biologickými rodiči všech dětí, či zda tyto rodiny vznikly po rozpadu předchozích vztahů jednoho či obou rodičů tvořící v okamžiku sčítání pár v úplné rodině.

1.4.1 Struktura domácností dle počtu dětí

Při sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 bylo sečteno bezmála 4,4 milionu hospodářících domácností (dále též HD), z nichž 1 159 447 představovaly rodiny se závislými dětmi. V rodinách s dětmi žilo v době sčítání nejčastěji jedno dítě, **tři a více dětí mělo 79 566 rodin, tj. necelých 7 %** (graf č. 1.11). Stále platí, že úplné rodiny mají častěji dvě a více dětí než rodiny s jedním rodičem.

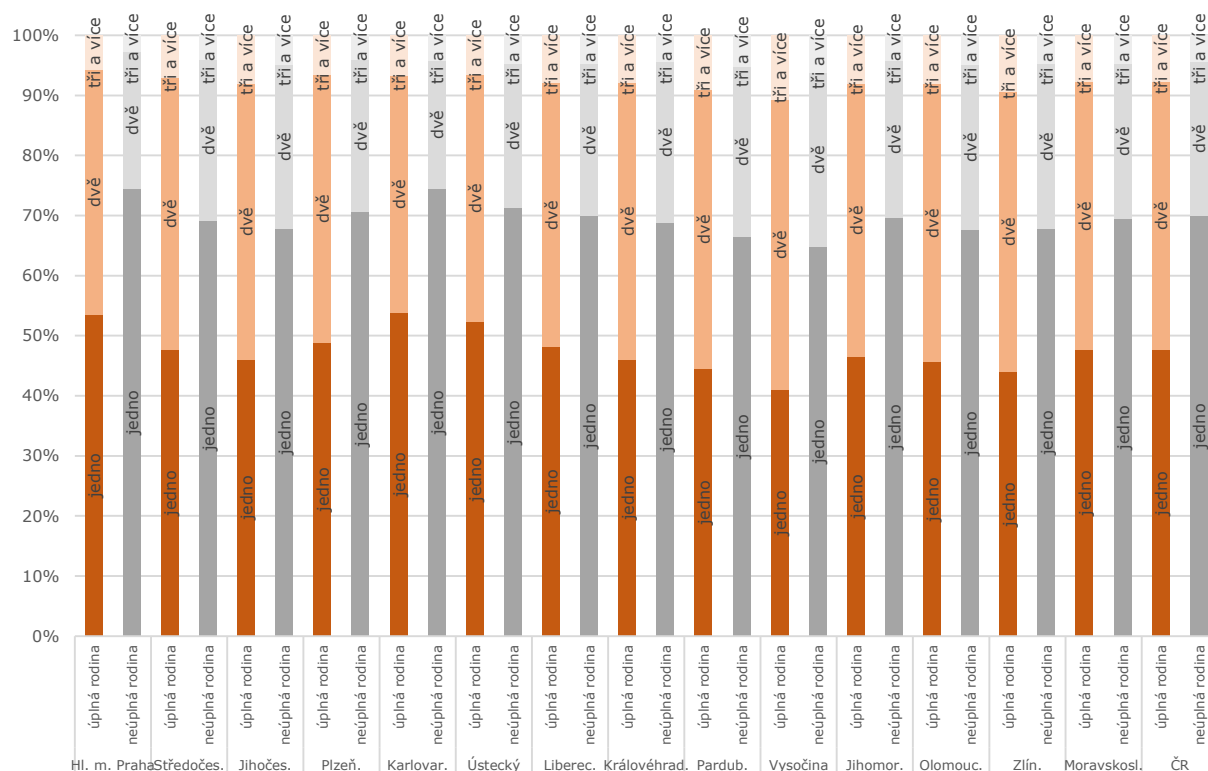
Graf č. 1.11 **Rodiny dle počtu závislých dětí dle SLDB 2011, v %**

Zdroj: ČSÚ, 2013a

Podle dat SLDB 2011 měla v regionálním pohledu pouze jedno dítě více než polovina úplných rodin v Hlavním městě Praze a v Ústeckém a Karlovarském kraji (graf č. 1.12). To se promítlo i do **podílu úplných rodin se třemi a více dětmi, jenž byl nejnižší v Hlavním městě Praze a naopak nejvyšší v Kraji Vysočina, ve Zlínském a Pardubickém kraji**. Podobně tomu bylo v rodinách samoživitelů, kde v Hlavním městě Praze a krajích západních a severních Čech žilo v porovnání s jinými kraji s jedním rodičem častěji pouze jedno dítě. Naopak, v moravských krajích žily v rodinách s jedním rodičem častěji dvě i tři a více dětí.

Graf č. 1.12 Rodiny dle počtu závislých dětí v krajích dle SLDB 2011, v %

Zdroj: ČSÚ, 2013e

1.4.2 Vícedětné rodiny podle SLDB 2011

Za vícedětné rodiny jsou v této publikaci považovány ty, které mají tři a více závislých dětí. Analýza se opírá o primární data ze sčítání lidí, domů a bytů v roce 2011, jež byla dle našeho požadavku agregována pracovníky ČSÚ do datové matice dle následujících proměnných:

- počet závislých dětí,
- počet závislých dětí ve věku 0 až 2 roky,
- počet závislých dětí ve věku 3 až 5 let,
- počet závislých dětí ve věku 6 až 14 let,
- počet závislých dětí ve věku 15 až 25 let,
- typ hospodářící domácnosti,
- ekonomická aktivita osoby v čele domácnosti,
- ekonomická aktivita partnera,
- kraj

Z hlediska územního rozložení bylo nejméně těchto rodin sečteno v Karlovarském kraji, nejvíce v kraji Moravskoslezském (tabulka č. 1.4). Počet vícedětných rodin je samozřejmě závislý na velikosti a počtu obyvatel daného kraje. Výjimku představuje

1. Demografický úvod

v tomto smyslu především Kraj Vysočina, kde byl při sčítání v roce 2011 sečten pátý nejvyšší počet vícedětných rodin, ale z hlediska počtu obyvatel se umístil tento region až na dvanáctém místě.

Tabulka č. 1.4 **Počty vícedětných rodin dle krajů a počtu obyvatel podle SLDB 2011**

kraj	počet vícedětných rodin	% z ČR	počet obyvatel	% z ČR	pořadí kraje dle počtu obyvatel
Karlovarský	1 849	2,3	295 595	2,8	14.
Liberecký	3 447	4,3	432 439	4,1	13.
Plzeňský	3 729	4,7	570 401	5,5	9.
Královéhradecký	4 390	5,5	547 916	5,2	10.
Pardubický	4 776	6,0	511 627	4,9	11.
Jihočeský	5 182	6,5	628 336	6,0	7.
Olomoucký	5 306	6,7	628 427	6,0	6.
Ústecký	5 448	6,8	808 961	7,8	5.
Zlínský	5 538	7,0	579 944	5,6	8.
Kraj Vysočina	5 634	7,1	505 565	4,8	12.
Hlavní město Praha	6 046	7,6	1 268 796	12,2	2.
Jihomoravský	9 150	11,5	1 163 508	11,1	4.
Středočeský	9 395	11,8	1 289 211	12,4	1.
Moravskoslezský	9 676	12,2	1 205 834	11,6	3.
ČR	79 566	100,0	10 436 560	100,0	X

Zdroj: ČSÚ, primární data SLDB 2011, vlastní analýza; ČSÚ, 2013e.

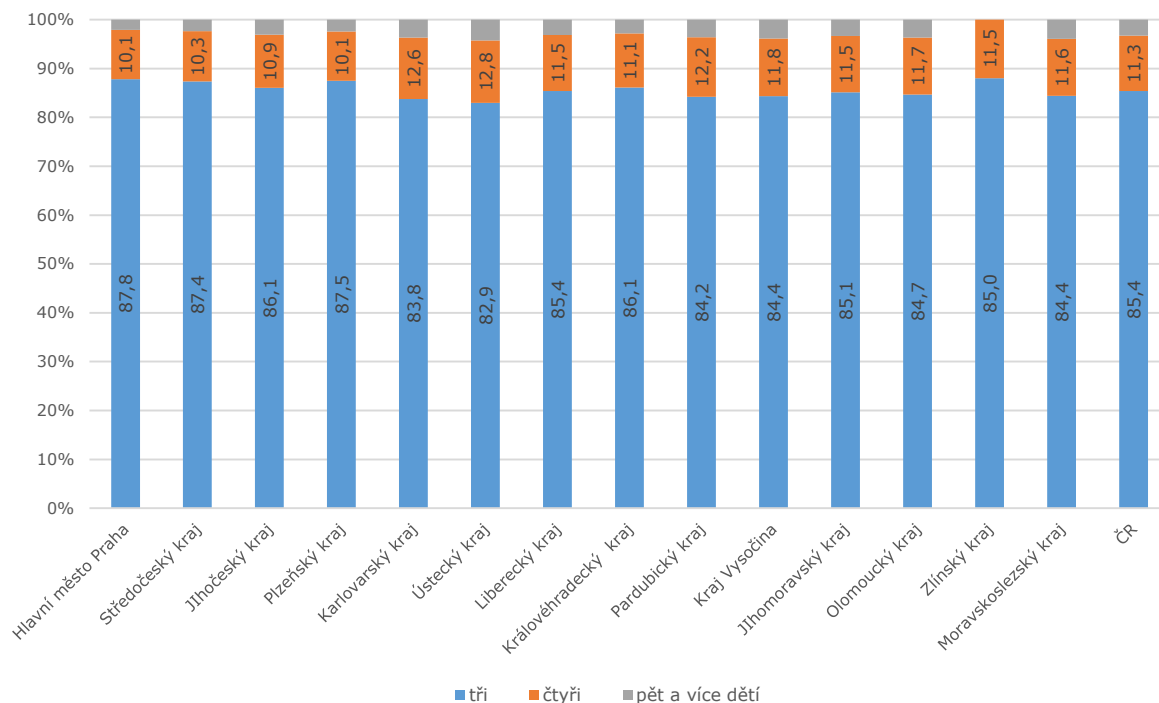
Při posledním sčítání **převládaly** mezi vícedětnými rodinami v celorepublikovém i regionálním pohledu **ty, které měly tři děti (67 967, tj. 85 % vícedětných rodin,** tabulka č. 1.5, graf č. 1.13). Nižší podíly třídětných rodin byly zaregistrovány v Karlovarském, v Ústeckém, v Libereckém a Pardubickém kraji a dále v moravských krajích (Kraj Vysočina, Jihomoravský, Olomoucký, Zlínský, Moravskoslezský). V těchto regionech bylo vyšší zastoupení rodin se čtyřmi dětmi, vůbec nejvyšší (tj. téměř 13 % vícedětných rodin) bylo v Karlovarském a v Ústeckém kraji. Podíl rodin s pěti a více dětmi mezi vícedětnými rodinami je již poměrně nízký, a to na úrovni 3 % v celé ČR (2 581 rodin).

Tabulka č. 1.5 **Počty závislých dětí ve vícedětných rodinách podle SLDB 2011**

počet dětí	absolutně	relativně
tři	67 967	85,4
čtyři	9 018	11,3
pět	1 839	2,3
šest	498	0,6
sedm a více	244	0,3
celkem	79 566	100,0

Zdroj: ČSÚ, primární data SLDB 2011, vlastní analýza

Graf č. 1.13 **Vícedětné rodiny dle počtu závislých dětí v krajích podle SLDB 2011, v %**

Zdroj: ČSÚ, primární data SLDB 2011, vlastní analýza

Vícedětné rodiny jsou, podobně jako rodiny se dvěma dětmi, v převážné většině rodinami **úplnými** (84 %, tabulka č. 1.6). Na rozdíl od úplných rodin s jedním dítětem jsou rodiče v rodinách se dvěma i více dětmi většinou manželé (91 % úplných rodin se dvěma dětmi, 90 % se třemi dětmi). V čele neúplných rodin stojí většinou žena, čím více v ní žije dětí, tím je zastoupení žen častější (82 % u neúplných rodin s jedním dítětem, 86 % se dvěma dětmi, 88 % se třemi a více dětmi).

1. Demografický úvod

Tabulka č. 1.6 **Úplnost a neúplnost rodin podle SLDB 2011**

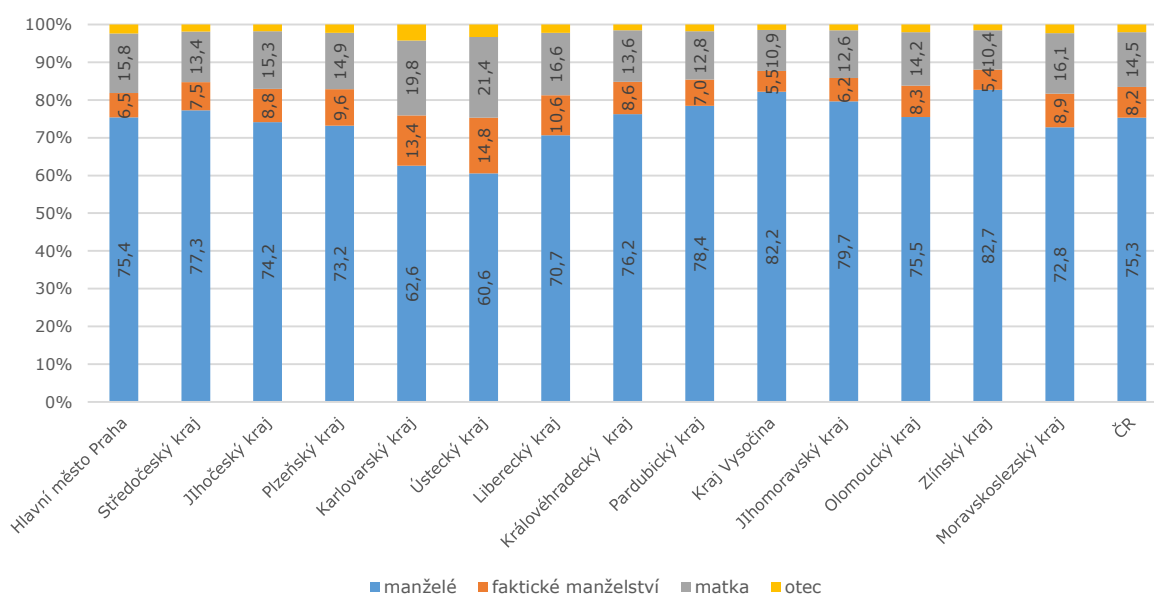
typ rodiny	absolutně počet dětí			relativně počet dětí		
	jedno	dvě	tři a více	jedno	dvě	tři a více
úplná rodina	409 925	384 109	66 436	66,2	83,4	83,5
neúplná rodina	209 145	76 702	13 130	33,8	16,6	16,5
celkem	619 070	460 811	79 566	100,0	100,0	100,0

typ rodiny	absolutně počet dětí			relativně počet dětí		
	jedno	dvě	tři a více	jedno	dvě	tři a více
manželé	346 387	351 114	59 923	84,5	91,4	90,2
faktické manželství	63 110	32 823	6 468	15,4	8,5	9,7
faktické/registrované partnerství	428	172	45	0,1	0,0	0,1
<i>úplná celkem</i>	<i>409 925</i>	<i>384 109</i>	<i>66 436</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
matka	171 771	66 185	11 530	82,1	86,3	87,8
otec	37 374	10 517	1 600	17,9	13,7	12,2
<i>neúplná celkem</i>	<i>209 145</i>	<i>76 702</i>	<i>13 130</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
celkem	619 070	460 811	79 566			

Zdroj: ČSÚ, 2013e

V regionálním pohledu se opět vydělují oblasti severních Čech, konkrétně Karlovarský a Ústecký kraj, kde je mezi vícedětnými rodinami menší podíl manželských párů a naopak vyšší podíl faktických manželství, ale i neúplných rodin, a to jak v čele s matkou, tak v čele s otcem (graf č. 1.14). Na druhé straně ve Zlínském kraji a v Kraji Vysočina výrazně dominují manželské páry, podíl neúplných rodin je v porovnání se severočeskými regiony téměř poloviční.

Graf č. 1.14 **Vícedětné rodiny dle typu v krajích podle SLDB 2011, v %**

Zdroj: ČSÚ, primární data SLDB 2011, vlastní analýza

Jak v úplných, tak v neúplných vícedětných rodinách převládají ty **se třemi dětmi** (tabulka č. 1.7). Je však zajímavé, že vícedětné neúplné rodiny měly čtyři děti v téměř 13 %, v případě úplných byl však tento podíl nižší o dva procentní body. U dětí vyššího pořadí není mezi těmito dvěma typy rodin rozdíl tak výrazný, celkově jsou podíly rodin s více než čtyřmi dětmi již velmi nízké.

Zaměříme-li se na vícedětné úplné rodiny podrobněji, pak ve faktickém manželství žily v porovnání s manželskými páry častěji více než tři děti. Může se jednat o tzv. rekonstituované rodiny, kdy partneři, kteří měli děti z předchozích vztahů, sňatek neuzavřeli. U manželských párů se mohou projevit spíše ty případy, kdy spolu mají muž a žena tři děti, nebo kdy mají manželé méně dětí z předchozích vztahů či nemá některý z nich žádné a spolu mají další děti po uzavření (nového) sňatku. Jaké důvody stojí přesně za uvedeným zjištěním, není možné říci, neboť z údajů ze sčítání nelze získat informace o tzv. rekonstituovaných rodinách (více viz publikace Rekonstituované rodiny).

Poněkud zarážející je porovnání podílu neúplných rodin podle počtu dětí a podle osoby v čele domácnosti. Z dat SLDB 2011 vyplývá, že pokud je v čele neúplné vícedětné rodiny muž, žije s ním častěji více dětí než v případě, že je v čele rodiny žena. Lze se domnívat, že jde do jisté míry o velmi specifické a spíše ojedinělé případy (neúplných vícedětných rodin v čele s mužem bylo sečteno 1 600, v čele se ženou 11 530). Podrobnější analýza ukázala, že tito muži sdílí domácnost výrazně častěji než ženy s dalšími příbuznými či jinými osobami (51 % vs. 19 %). U 16 % těchto mužů nebyla uvedena jejich ekonomická aktivita, ekonomicky aktivním, tj. zaměstnancem, zaměstnavatelem, samostatně činným či pomáhajícím bylo pouze 59 % z nich (v úplných rodinách 89 % mužů). Ženy v čele neúplné rodiny byly výdělečně činné ve 42 %, častěji (než muži samoživitelé) byly v domácnosti nebo s vlastním zdrojem obživy, kam patří i rodiče na rodičovské dovolené (29 %). Nezaměstnaní byli mezi samoživiteli zastoupeni ve 14 % nezávisle na pohlaví.

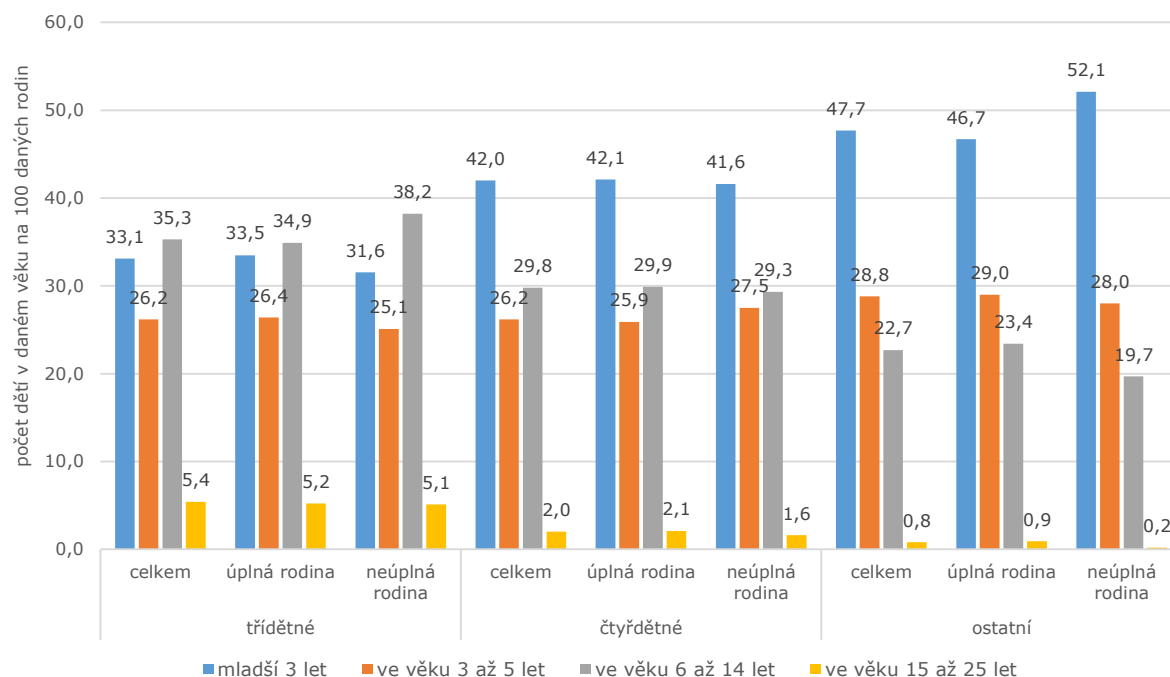
Tabulka č. 1.7 **Počet závislých dětí dle typu vícedětné rodiny podle SLDB 2011, v %**

počet dětí	úplná rodina	manželé	faktické manželství	neúplná rodina	matka	otec	celkem
tři	85,8	86,2	82,5	83,5	84,4	76,9	85,4
čtyři	11,0	10,8	12,9	12,8	12,2	17,3	11,3
pět	2,2	2,1	3,4	2,6	2,4	4,1	2,3
šest a více	0,9	0,9	1,3	1,0	0,9	1,7	0,9
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: ČSÚ, primární data SLDB 2011, vlastní analýza

Zaměříme-li se na vícedětné rodiny z hlediska **věku nejmladšího dítěte**, pak není zásadní rozdíl mezi úplnými a neúplnými rodinami (graf č. 1.15). V každé třetí rodině se třemi dětmi je nejmladší dítě mladší tří let, v přibližně každé čtvrté je ve věku tří až pěti let. Více než třetina rodin se třemi dětmi má nejmladší dítě ve věku povinné školní docházky. Podíly vícedětných rodin, kde je nejmladší dítě adolescent ve věku 15 až 25 let, jsou obecně velmi nízké. S blížícím se obdobím dosažení nezávislosti se snižuje pravděpodobnost, že by rodina měla stále tři či více závislých dětí. Čím je počet dětí v rodině vyšší, tím častěji je nejmladší dítě v rodině v předškolním věku, tj. zejména ve věku do tří let.

Graf č. 1.15 **Věk nejmladšího dítěte ve vícedětných rodinách podle SLDB 2011, v %**

Zdroj: ČSÚ, primární data SLDB 2011, vlastní analýza

Důležitou otázkou je nejen věk nejmladšího dítěte ve vícedětných rodinách, ale i věk dalších dětí. Ve třídětných rodinách nebyly shledány žádné podstatné rozdíly mezi úplnými a neúplnými rodinami z hlediska toho, jak staré děti v nich žijí (tabulka č. 1.8). V každé čtvrté třídětné rodině žilo podle sčítání lidu, domů a bytů z roku 2011 jedno dítě mladší šesti let a dvě děti ve věku povinné školní docházky (6 až 15 let). Druhým nejčastějším případem byly rodiny s jedním dítětem ve věku docházky na základní školu a dvěma dětmi staršími 15 let. O něco menší byl podíl rodin se dvěma předškolními a jedním školním dítětem. Rodiny se dvěma dětmi na základní škole a jedním adolescentem byly zastoupeny stejným 12% podílem jako rodiny, které měly jedno dítě v předškolním věku, jedno dítě ve věku povinné školní docházky a jedno dítě starší. Souhrnně lze říci, že alespoň jedno dítě předškolního věku žilo v 60 % rodin se třemi dětmi, naopak alespoň jednoho adolescenta měla jedna polovina těchto rodin. Vůbec nejčastěji měla rodina alespoň jedno dítě ve věku povinné školní docházky (85 %).

Tabulka č. 1.8 **Věk dětí v rodinách se třemi závislými dětmi podle SLDB 2011, podíl v %**

věk dětí	celkem	úplná	neúplná
jedno předškolní, dvě školní	24,0	24,2	22,5
jedno školní, dva adolescenti	14,2	14,2	14,2
dvě předškolní, jedno školní	13,2	13,5	11,5
dvě školní, jeden adolescent	12,0	11,7	13,7
jedno předškolní, jedno školní, jeden adolescent	12,0	12,0	12,1
všechny školní	9,1	8,9	10,2
všichni adolescenti	5,2	5,2	5,2
jedno předškolní, dva adolescenti	4,6	4,5	5,1
všechny předškolní	4,2	4,3	3,9
dvě předškolní, jeden adolescent	1,3	1,3	1,5
celkem	100,0	100,0	100,0

Pozn.: věk dětí: předškolní – mladší 6 let, školní 6 až 15 let, adolescent 15 až 25 let

Zdroj: ČSÚ, primární data SLDB 2011, vlastní analýza

V rodinách se čtyřmi dětmi je samozřejmě možných kombinací věku jednotlivých dětí více (tabulka č. 1.9). Podle dat SLDB 2011 byly mezi rodinami se čtyřmi dětmi zastoupeny nejčastěji ty, které měly dvě v předškolním věku a dvě ve věku školním, a dále ty, kde do školy již chodily děti tři. O něco méně časté byly rodiny se dvěma školními dětmi a dvěma adolescenty, podobně tomu bylo v případě rodin s jedním dítětem v předškolním věku, dvěma školními a jedním adolescentem. Souhrnně žilo alespoň jedno dítě v předškolním věku ve více než dvou třetinách rodin se čtyřmi dětmi, téměř v každé (94 %) bylo alespoň jedno dítě ve věku povinné školní docházky, ve více než jedné polovině pak žilo alespoň jedno dítě starší.

Tabulka č. 1.9 **Věk dětí v rodinách se čtyřmi závislými dětmi podle SLDB 2011, podíl v %**

věk dětí	celkem	úplná	neúplná
dvě předškolní, dvě školní	17,4	17,2	18,6
jedno předškolní, tři školní	16,4	15,9	18,6
dvě školní, dva adolescenti	11,6	12,0	9,9
jedno předškolní, dvě školní, jeden adolescent	11,4	11,5	10,8
jeden předškolní, jeden školní, dva adolescenti	8,9	9,5	6,5
jedno školní, tři adolescenti	6,9	7,5	4,5
tři školní, jeden adolescent	6,8	6,5	8,0
tři předškolní, jedno školní	5,0	4,8	6,2
dvě předškolní, jedno školní, jeden adolescent	4,7	4,8	4,5
všechny školní	4,5	3,9	7,0
všichni adolescenti	2,0	2,1	1,6
dvě předškolní, dva adolescenti	1,8	2,0	1,1
jedno předškolní, tři adolescenti	1,2	1,3	0,7
všechny předškolní	1,1	1,0	1,8
tři předškolní, jeden adolescent	0,2	0,1	0,4
celkem	100,0	100,0	100,0

Pozn.: věk dětí: předškolní – mladší 6 let, školní 6 až 15 let, adolescent 15 až 25 let

Zdroj: ČSÚ, primární data SLDB 2011, vlastní analýza

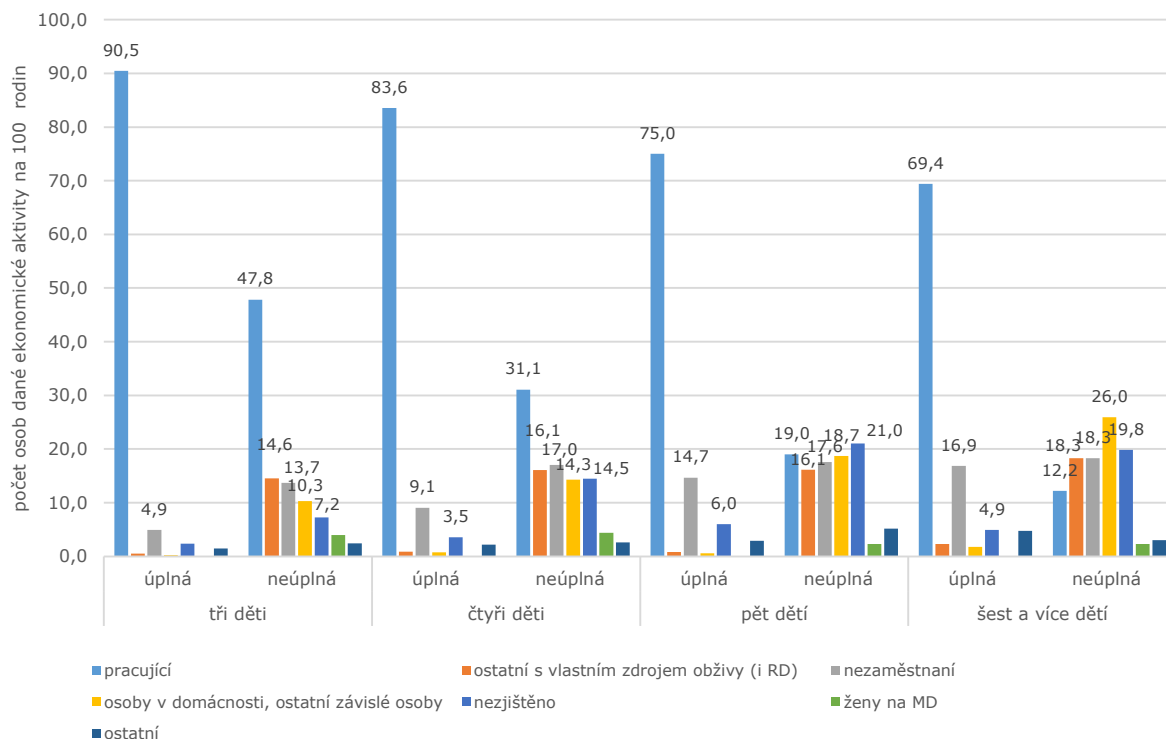
Rodiny s pěti a více dětmi měly alespoň jedno předškolní dítě v 80 %, téměř všechny měly dítě předškolního věku (98 %). Alespoň jeden adolescent žil v téměř dvou třetinách úplných rodin s pěti a více dětmi, se samoživiteli žili adolescenti méně často (v necelé polovině).

Socioekonomické postavení je ve sčítání lidu, domů a bytů měřeno zejména ekonomickou aktivitou. Za **ekonomicky aktivní** jsou považovány všechny osoby představující pracovní sílu - zaměstnaní (pracující) a nezaměstnaní. Mezi zaměstnané patří všechny osoby starší 15 let, které v rozhodný okamžik sčítání byly v placeném zaměstnání jako zaměstnanci, patřily mezi sebezaměstnané (zaměstnavatelé, samostatně činní, členové produkčních družstev) nebo pomáhající členy rodiny. Zahrnutí jsou zde rovněž pracující důchodci, pracující studenti a učni a ženy na mateřské dovolené (28, resp. 37 týdnů). Nezaměstnané jsou všechny osoby ve věku 15 a více let, které byly v rozhodný okamžik sčítání bez práce, hledaly aktivně práci a byly připraveny k nástupu do práce. Mezi **ekonomicky neaktivní osoby** patří nepracující důchodci, nepracující žáci, studenti a učni, osoby v domácnosti, děti předškolního věku a ostatní závislé osoby a dále ostatní nepracující osoby s vlastním zdrojem obživy, tedy osoby, které nemají příjem ze zaměstnání, ani nepobírají důchod, ale nejsou závislé svou obživou na dalších osobách a žijí z jiných finančních zdrojů; jde např. o osoby žijící z úspor, rent, stipendií, z výnosu majetku, dividend, sociálních příspěvků apod. Patří sem i ženy a muži na rodičovské dovolené, jestliže pobírají rodičovský příspěvek.

Osoba v čele vícedětné úplné rodiny v době sčítání v roce 2011 nejčastěji pracovala (graf č. 1.16). Se zvyšujícím se počtem dětí se však podíl pracujících přednostů snižoval ve prospěch podílu nezaměstnaných. Ekonomická aktivita samoživitelů byla v porovnání s přednosty úplných rodin roztříštěnější. Podíl pracujících byl výrazně nižší a podobně jako u úplných rodin se navíc snižoval se zvyšujícím se počtem dětí. V porovnání s neúplnými rodinami s jedním, nebo dvěma dětmi byl podíl zaměstnaných mezi samoživiteli s více dětmi přibližně o třetinu nižší (Höhne a kol., 2016). Samoživitelé s více dětmi se výrazně častěji než osoby v čele úplné rodiny i samoživitelé s jedním, či dvěma dětmi zařadili mezi osoby s vlastním zdrojem obživy (včetně osob na rodičovské dovolené), nezaměstnané a osoby v domácnosti². Lze usuzovat, že samoživitelé se třemi a více dětmi nacházejí na pracovním trhu své uplatnění hůře a jsou častěji závislí na pomoci státu.

² Poněkud zarážející je i podíl samoživitelů, u nichž nebyla ekonomická aktivita zjištěna (graf č. 1.16).

Graf č. 1.16 **Ekonomická aktivita osoby v čele domácnosti podle typu rodiny a počtu závislých dětí podle SLDB 2011, v %**

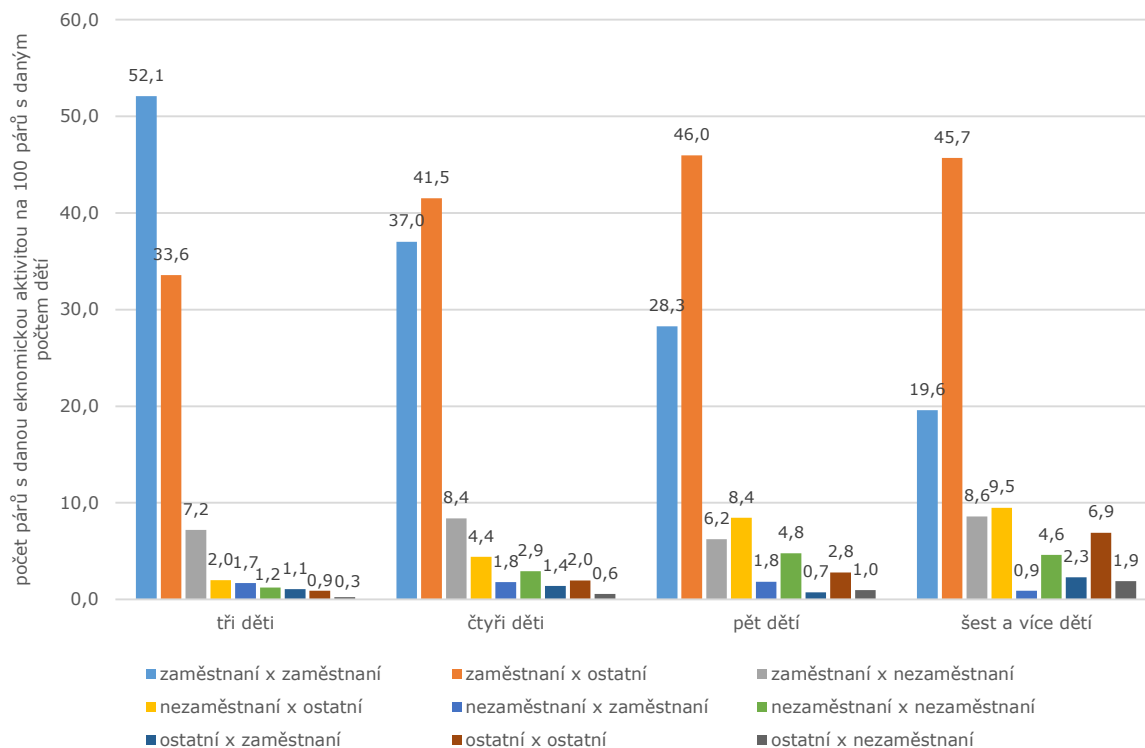
Zdroj: ČSÚ, primární data SLDB 2011, vlastní analýza

Počet závislých dětí hrál výraznou roli i v otázce ekonomické aktivity obou partnerů v úplné rodině (graf č. 1.17). V přibližně polovině rodin se třemi dětmi oba partneři pracovali, v jedné třetině měl muž pracovní příjem a žena stála mimo trh práce, tj. nepracovala, ani nebyla nezaměstnaná. S přibývajícím počtem závislých dětí klesá podíl rodin, kde oba partneři pracují, a převládá podíl těch, kde pracuje pouze muž. V téměř každé sedmé rodině s pěti a více dětmi je však muž nezaměstnaný. V tom se tyto rodiny výrazně odlišují nejen od úplných rodin s jedním či se dvěma dětmi, kde jsou tyto kategorie zcela marginální (Höhne a kol., 2016³), ale i od rodin se třemi, nebo čtyřmi dětmi.

³ Analýza však zahrnovala pouze tzv. čisté rodiny, tj. rodiny, kde s rodinou nežije a nehospodaří žádné další osoby.

1. Demografický úvod

Graf č. 1.17 **Ekonomická aktivita partnerů v úplné rodině počtu závislých dětí podle SLDB 2011, v %**

Zdroj: ČSÚ, primární data SLDB 2011, vlastní analýza; zahrnuty pouze případy, kde byla známa ekonomická aktivita obou partnerů: N=63 868

2. Finanční a materiální podmínky rodin se třemi a více dětmi

Vyšší počet dětí v rodině je faktorem majícím výrazný vliv na příjmovou situaci rodiny a možnosti jejího hospodaření. Rodiny se třemi a více dětmi se dlouhodobě (při vědomí možných dílčích odlišností) vyznačují určitými charakteristikami, které je významně odlišují od rodin s jedním nebo dvěma dětmi. Základní trendy a skutečnosti lze shrnout do následujících bodů a přehledové tabulky č. 2.1.⁴

Na úvod je třeba se stručně zmínit o zastoupení vícedětných rodin v datech SILC 2017. Při přepočtu na populaci ČR představují rodiny se třemi a více dětmi přes 138 tisíc domácností, tj. desetinu všech rodin s dětmi. To je ve srovnání s daty ze sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) z roku 2011 absolutně i relativně mnohem více (blíže viz kapitola 1.4). Vyšší oproti SLDB je i podíl úplných rodin (90 %). Shoda naopak panuje v rozložení podle počtu dětí, neboť ve většině (85 %) rodin pečují rodiče o tři děti, čtyř- a vícedětná je zhruba každá sedmá rodina.

1. Se zvyšujícím se počtem dětí v rodině příjem domácnosti roste, ale snižuje se částka náležející na jednotlivé členy.

Průměrné příjmy rodin s dětmi se v posledních letech stále meziročně zvyšují. V současnosti se v růstu příjmů domácností výrazně pozitivně odráží dobrá ekonomická situace České republiky vyznačující se rostoucími mzdami, nízkou nezaměstnaností nebo zvyšováním daňových úlev vázaných na děti. Průměrné disponibilní příjmy⁵ celé domácnosti se s růstem počtu dětí v domácnosti zvyšují, i když větší přírůstek je patrný u rodin se dvěma dětmi (oproti jednodětným) než u rodin se třemi a více dětmi (oproti dvoudětným). Variabilita celkových příjmů je přitom největší u vícedětných rodin, což ukazují jak mediánové hodnoty, tak rozložení rodin do jednotlivých příjmových kategorií.

Sociálně-demografická struktura jednotlivých rodin se však značně liší. Její vliv na příjmy lze zohlednit přepočtem disponibilního příjmu na spotřební jednotku.⁶ Podle tohoto ukazatele je již zřejmé snižování příjmů s rostoucím počtem dětí. Relativní příjmová diferenciací mezi rodinami s různým počtem dětí přitom od roku 2008 spíše klesá, neboť příjmy rodin s více než jedním dítětem rostly rychleji než příjmy jednodětných rodin. Přesto jsou příjmy rodin se třemi a více dětmi stále pod úrovní příjmů rodin s méně dětmi. Podle dat SILC oscilují v posledních šesti letech (2011-2016) průměrné disponibilní příjmy (na spotřební jednotku) vícedětných rodin kolem 87 % příjmů rodin se dvěma dětmi. Vůči rodinám s jedináčkou byla jejich příjmová úroveň nižší (na úrovni cca 82 %), ale v posledním sledovaném roce vzrostla na 86 %. Porovnáme-li mediánovou hodnotu příjmů, uvedené podíly se ještě mírně snížily z 87 % na 86 %, resp. z 86 % na 83 %.

⁴ Zjištění vycházejí z dat výběrového šetření SILC 2017, případně z dat SILC za předchozí roky. Podrobnější analýzy lze nalézt např. v Kuchařová a kol., 2018, 2019; Höhne a kol., 2016; Korychová, 2018.

⁵ Disponibilní příjem domácnosti se podle metodiky Eurostatu rovná čistému peněžnímu příjmu domácnosti sníženému o pravidelně vydávané peněžní transfery mezi domácnostmi, naturální požitky a daň z nemovitosti.

⁶ Disponibilní příjem na spotřební jednotku bere v úvahu velikost a demografické složení domácnosti, čímž lépe zohledňuje tzv. úspory z počtu ve vícečlenných domácnostech. Zde je využita stupnice spotřebních jednotek EU, která první dospělé osobě v domácnosti přiřazuje váhu 1,0, dalším osobám starším 13 let váhu 0,5 a dětem do 13 let včetně váhu 0,3.

2. Rodiny se třemi a více dětmi jsou (nej)častějšími příjemci sociálních dávek.

V posledních deseti letech (ale v podstatě i dříve, jak dokládá Průša a kol., 2014) klesá podíl rodin čerpajících některou ze sociálních dávek. Souvislost se zvyšující se životní úrovní, ale i s určitými restrikcemi v oblasti dávek či stagnací částek životního minima je zde zřejmá. Nejvýrazněji ubývá příjemců sociálních dávek mezi rodinami se dvěma dětmi (a také u rodin s nejmladším dítětem ve školním věku). Zatímco v roce 2007 dostávalo některou ze sociálních dávek 80-90 % rodin s dětmi, v roce 2016 pobíralo alespoň jednu sociální dávku 58 % rodin s jedním dítětem, 54 % rodin se dvěma dětmi a 73 % rodin se třemi a více dětmi (SILC 2017). Mezi příjemce sociálních dávek patří až devět z deseti vícedětných rodin, ve kterých je žena nezaměstnaná nebo v domácnosti, nicméně některou z dávek pobírá i nadpoloviční většina rodin s pracující ženou.

Vícedětné rodiny čerpají mnohem častěji zejména testované dávky, nicméně i zde se podíl příjemců snižuje. Přídavek na dítě a příspěvek na bydlení pobírají více než dvakrát častěji ve srovnání s rodinami s jedním nebo dvěma dětmi (v roce 2016 čerpalo přídavek na dítě 29 % rodin se třemi a více dětmi, příspěvek na bydlení 14 %), dávky hmotné nouze více než třikrát častěji (10 %). Pro srovnání v roce 2014 bylo mezi rodinami se třemi a více dětmi 41 % příjemců přídavku na dítě, 19 % příjemců příspěvku na bydlení a 12 % příjemců dávek hmotné nouze.

Rodiče pečující o tři a více dětí jsou rovněž častějšími příjemci rodičovského příspěvku (v roce 2016 jej mělo ve svém rozpočtu 34 % vícedětných rodin oproti 20 % rodin s jedním, resp. 25 % se dvěma dětmi), za čímž nestojí jejich relativně horší finanční situace, ale větší pravděpodobnost péče o dítě do čtyř let věku při takto vysokém počtu dětí. I proto se v čase tento podíl významně nemění – v roce 2014 byl rodičovský příspěvek vyplácen rovněž třetině rodičů z vícedětných rodin.

Poklesl tak i význam sociálních dávek v rodinném rozpočtu. Zatímco v roce 2014 činil podíl všech sociálních dávek na disponibilních příjmech vícedětných domácností v průměru více než jednu třetinu, v roce 2016 se pohyboval kolem jedné čtvrtiny.

3. Rodiny se třemi a více dětmi mohou uplatňovat vyšší daňové úlevy na děti, častěji se jim však nepodaří splnit veškeré podmínky nároku.

Od roku 2015 se částky daňového zvýhodnění na dítě diferencují podle počtu vyživovaných dětí v domácnosti, resp. zvyšují se pro druhé a dále pro třetí a další dítě. Každoročně se přitom od té doby tyto částky zvedají, byť rozdílně pro děti různého pořadí. Ještě v roce 2014 odpovídala hodnota zvýhodnění na dítě zhruba polovině (54 %) základní slevy na poplatníka, v roce 2018 činí u prvního dítěte 61 %, u třetího dítěte se již slevě na poplatníka téměř rovná (dosahuje 97 %). Kromě nároku na daňové zvýhodnění, resp. slevu na dani na dítě vzniká rodiči s nízkou daňovou povinností a ročními příjmy alespoň ve výši šestinásobku minimální mzdy, nárok na vyplacení tzv. daňového bonusu. Jeho souhrnná suma je však omezena určitou částkou (od roku 2012 do současnosti ve výši 60 300 Kč ročně). To znamená, že zatímco ještě v roce 2014 mohla plně vyčerpat daňový bonus rodina se čtyřmi dětmi, v roce 2018 postačí maximálně stanovená suma nejvýše na tři děti.

Podle dat SILC uplatňuje daňové zvýhodnění na dítě naprostá většina rodin, resp. rodičů. Nejlépe se to daří rodinám se dvěma dětmi (97 % rodin v roce 2016), nejméně rodinám se třemi a více dětmi (87 %). V roce 2014 činily tyto podíly 95 %, resp. 83 %. Důvodem nižšího čerpání rodinami s více dětmi může být častější ekonomická neaktivita, příp. nepřítomnost druhého pracujícího rodiče. Na druhou stranu díky vyšším částkám

reflektujícím počet dětí v rodině je váha daňových úlev v rodinném rozpočtu vícedětných rodin mnohem významnější jak absolutně, tak i v relaci k příjmům.

4. Počet dětí v rodině ovlivňuje více ekonomickou aktivitu ženy než muže. Ženy pečující o tři a více dětí jsou častěji nezaměstnané nebo jinak ekonomicky neaktivní než ženy s méně dětmi.

Míra participace na trhu práce je u mužů obecně vyšší než u žen, zvláště mají-li děti. Podle dat SILC 2017 je bez ohledu na počet dětí 94 % mužů výdělečně činných, ostatní jsou nezaměstnaní nebo jinak ekonomicky neaktivní (studují, jsou v důchodu, pečují o děti či jiné osoby apod.). Naproti tomu ekonomická aktivita žen se mění např. v závislosti na počtu dětí, jejich věku nebo ne/úplnosti rodiny. Zatímco ženy pečující o jedno nebo dvě děti pracují v 70 % případů, z žen starajících se o tři a více dětí je výdělečně činná jen zhruba polovina (53 %). Zbývající třetina (34 %) je v domácnosti především z důvodu péče o děti nebo jinou blízkou osobu a zhruba sedmina (13 %) je nezaměstnaná. Tyto relace (jen s mírnými odlišnostmi) platí hlavně pro ženy žijící s partnerem, ženy samoživitelky bývají spíše nezaměstnané než ekonomicky neaktivní. Obecně (a zejména při péči o jedno dítě) přitom samoživitelky vykazují vyšší míru zaměstnanosti než ženy žijící v páru, ale i vyšší míru nezaměstnanosti na úkor ekonomické neaktivity. Potřeba zajistit rodinu pracovními příjmy je tak u samoživitelek vyšší, neboť pracovní příjem žen z úplných rodin bývá často až druhým hlavním zdrojem rodinného rozpočtu vedle výdělku jejich partnera.

V polovině (53 %) úplných rodin se třemi a více dětmi jsou výdělečně činní oba partneři, u rodin s nižším počtem dětí je tento podíl dvoutřetinový. I přes výdělečnou činnost obou partnerů pobírá většina (55 %) vícedětných rodin sociální dávky. Pro tyto rodiny zaujímají dávky zhruba 12% podíl v rodinném rozpočtu. Sociální příjmy jsou významné především v rodinách s jedním (a zvláště žádným) pracujícím rodičem. V prvním případě představují zhruba pětinu celkových příjmů rodiny, ve druhém případě nemají rodiny prakticky žádný jiný příjem.

5. Rodiny se třemi a více dětmi deklarují větší potíže vyjít s příjmem a větší nedostatečnost peněžních prostředků na některé výdaje.

Posoudit dostatečnost příjmů na nutné i zbytné výdaje lze na základě deklarace zástupce rodiny hodnotícího obtížnost vycházení s příjmy.⁷ Nadpoloviční většina (59 %) rodin s dětmi vyjde se svými příjmy spíše obtížně, vícedětné rodiny uvádějí určité potíže ještě častěji (69 %). V mezní situaci „velkých obtíží“ se ocitá až 15 % rodin se třemi a více dětmi. To jsou častěji rodiny, v nichž žena nepracuje, mají poměrně nízké příjmy (polovina těchto rodin má celkový disponibilní příjem domácnosti nižší než 20 000 Kč měsíčně), jsou závislé na sociálních dávkách a výrazně je zatěžují náklady na bydlení.

V souhrnu jsou náklady na bydlení velkou zátěží pro každou čtvrtou až pátou rodinu s dětmi, ale pro každou třetí rodinu se třemi a více dětmi (podrobněji viz níže). Rovněž míra zatížení rodinného rozpočtu různými půjčkami se v rodinách s dětmi různí. Podíly rodin využívajících nákup na splátky, leasing nebo spotřebitelský úvěr se přitom v závislosti na počtu dětí v rodině příliš neliší. Tyto splátky hradí zhruba každá sedmá rodina. Pro rodiny se třemi a více dětmi však častěji znamenají velkou zátěž.

⁷ Jak vychází Vaše domácnost s celkovým měsíčním příjmem? S velkými obtížemi, s obtížemi, s menšími obtížemi, docela snadno, snadno, velmi snadno (SILC 2017).

Rodiny se třemi a více dětmi (oproti rodinám s méně dětmi) se mnohem častěji dostaly za posledních 12 měsíců alespoň jednou do takových finančních problémů, že nebyly schopny v termínu zaplatit některé platby (splátky hypotéky, splátky různých bankovních i nebankovních půjček, nájemné, platby za energie, za telefon, internet, zdravotní péči atd.). Tato situace nastala u 11 % rodin se třemi a více dětmi ve srovnání s 6-7 % rodin s jedním a dvěma dětmi. Významný vliv zde má typ bydlení, neboť v této obtížné situaci se ocitla více než třetina vícedětných a pětina jedno- nebo dvoudětných rodin žijících v nájmu.

Celkově větší napjatost rodinného rozpočtu u rodin se třemi a více dětmi jim ve větší míře neumožňuje nakládat s peněžními prostředky podle vlastních představ. Například ušetřit měsíčně nějaké finanční prostředky se daří 57 % vícedětných rodin (a 66 % rodin s méně dětmi). V průměrné ušetřené částce (4 300 Kč) přitom není mezi rodinami signifikantní rozdíl, polovina všech rodin ušetří nejvýše 3 000 Kč měsíčně.

Pokud jde o vybavenost domácnosti, chybí z důvodu finanční nedostupnosti v rodinách s více dětmi nejčastěji (a to i ve srovnání s rodinami s nižším počtem dětí) sušička (18 %), myčka (14 %) a automobil (10 %). Myčku a auto přitom vlastní většina vícedětných domácností (66 %, resp. 82 %), sušičku zatím menšina (30 %). Zbývající podíly domácností dané předměty nemají z jiných důvodů. Naproti tomu pračku, televizi, telefon, počítač nebo připojení k internetu již mají téměř všechny rodiny bez ohledu na počet dětí. Počet dětí v rodině nehraje roli ani v tom, zda si domácnost může dovolit pořízovat nový nábytek za opotřebovaný. To záleží spíše na jejím příjmu.

Mnohem palčivější než neuspokojivá vybavenost domácnosti však může být nedostatek financí na neočekávané výdaje nebo na týdenní rodinnou dovolenou, který trápí až třetinu rodin se třemi a více dětmi. Nečekaný výdaj ve výši 10 200 Kč si přitom nemůže dovolit až 85 % vícedětných rodin s příjmem do 20 000 Kč a 53 % vícedětných rodin s příjmem od 20 000 do 40 000 Kč. V případě rodin s vyššími příjmy není na nenadálý výdaj připraveno 13 %. V obdobných relacích se pohybují rovněž podíly rodin, které nemají na zaplacení týdenní dovolené mimo domov (89 %, resp. 46 % a 15 %).

Z hlediska specifických výdajů vázaných na děti se jako nejproblematičtější jeví výdaje určené na zajištění volnočasových aktivit dětí, jak těch pravidelných zájmových, tak aktivit spíše jednorázových ve formě letních táborů apod. (Höhne a kol., 2016). To platí souhrnně pro rodiny s dětmi, na rodiny vícedětné jsou však v této oblasti kladeny vyšší nároky a stávají se pro ně častěji finančně nedostupnými.

6. Polovina rodin se třemi a více dětmi bydlí ve vlastním domě, náklady na bydlení zatěžují nejvíce rodiny bydlící v nájmu.

V průběhu rodinného cyklu, kdy se zvyšuje počet dětí v rodině, roste podíl rodin žijících ve vlastním rodinném domě a naopak klesá podíl rodin ve vlastním nebo družstevním bytě. Zatímco rodiny s jedním dítětem žijí ve vlastním domě ve třetině případů, u rodin se třemi a více dětmi je to více než polovina. Druhou nejčastější formou bydlení je (na rozdíl od rodin s nižším počtem dětí) nájemní byt. V něm žije čtvrtina rodin se třemi a více dětmi. Právě tyto rodiny mají největší potíže s hrazením nákladů na bydlení. Pro polovinu z nich znamenají velkou zátěž, přičemž na jejich uhrazení potřebují v průměru až 45 % svých disponibilních příjmů, pro další dvě pětiny jsou určitou zátěží s průměrným 32% podílem na disponibilních příjmech. Naproti tomu náklady na bydlení představují velkou zátěž „jen“ pro 19 % vícedětných rodin žijících v rodinném domě, kterým z disponibilních příjmů uberou v průměru přes 17 %.

Zatímco rodiny žijící v pronajatém bytě čelí vyšším nárokům v oblasti běžných měsíčních výdajů, rodiny ve vlastním, případně družstevním bytě nebo domě mají vyšší náklady spojené se samotným pořízením bytu, které se často neobejde bez hypotéky či obdobného úvěru. Následně jsou pak samozřejmě zatíženy nutností jejich splácení. V současnosti hypotéku splácí až polovina rodin se třemi a více dětmi. Navzdory očekávání se však její splácení příliš neprojevuje v míře zatížení domácnosti, neboť v souhrnu považuje náklady spojené s bydlením za velkou zátěž čtvrtina rodin (bez ohledu na to, zda hypotéku splácí či nikoli). Určitou zátěží jsou pak náklady na bydlení pro 73 % rodin se třemi a více dětmi, které mají hypotéku, a pro 66 % rodin, které hypotéku nemají.

Dle dat SILC se však žádné rodině s více dětmi nestalo, že by za posledních 12 měsíců měla takové finanční problémy, že by nezvládla uhradit splátky hypotéky v termínu. Jinak je tomu u problémů s běžnými platbami za používání bytu. Dluh na nájmem vznikl za poslední rok více než čtvrtině (28 %) vícedětných rodin bydlících v nájmu, dluh na platbách za energie 17 % vícedětných rodin žijících v nájmu. V rodinách s jedním nebo dvěma dětmi jsou uvedené podíly mnohem nižší.

Tabulka č. 2.1 **Vybrané ekonomické ukazatele rodin s dětmi podle počtu dětí**

	počet dětí			celkem
	1	2	3 a více	
typ rodiny (řádková %)	48,8	41,4	9,8	100,0
- úplná rodina	46,2	43,4	10,4	100,0
- neúplná rodina	63,7	30,0	6,3	100,0
měsíční disponibilní příjem v Kč (na domácnost)				
- průměr	41 564	45 997	47 539	43 976
- medián	37 863	42 203	41 568	40 093
- struktura podle příjmových kategorií (sloupcová %)				
- do 9 999 Kč	1,5	0,3	2,2	1,1
- 10 000-19 999 Kč	10,6	5,8	10,2	8,6
- 20 000-29 999 Kč	18,0	12,6	8,8	14,9
- 30 000-39 999 Kč	25,5	25,4	23,0	25,2
- 40 000-49 999 Kč	18,4	23,5	17,9	20,4
- 50 000-59 999 Kč	12,1	14,9	16,8	13,7
- 60 000 a více Kč	14,0	17,4	21,2	16,1
měsíční disponibilní příjem v Kč (na spotřební jednotku)				
- průměr	21 108	20 764	18 139	20 676
- medián	19 309	18 750	16 040	18 772
pobírají nějakou sociální dávku (ano, %)	58,3	54,1	73,1	58,0
- příspěvek na dítě	13,3	13,5	28,5	14,9
- příspěvek na bydlení	4,8	6,0	13,8	6,2
- rodičovský příspěvek	19,9	25,1	34,1	23,4
- dávky hmotné nouze	2,0	2,9	9,7	3,2
daňové zvýhodnění na dítě (ano, %)	93,0	96,6	86,5	93,8
ekonomická aktivita žen (sloupcová %)				
- pracující (zaměstnané, OSVČ)	71,3	69,6	52,7	68,7
- nezaměstnané	6,4	4,8	13,2	6,4

2. Finanční a materiální podmínky rodin se třemi a více dětmi

pokračování tabulky

	počet dětí			celkem
	1	2	3 a více	
- neaktivní (v domácnosti, péče o blízké, studium aj.)	22,3	25,7	34,1	24,9
vycházení s příjmy (sloupcová %)				
- s velkými obtížemi	7,5	6,7	14,5	7,9
- s obtížemi	15,4	15,0	17,4	15,5
- s menšími obtížemi	36,6	33,8	36,6	35,4
- docela snadno	32,2	32,2	21,7	31,2
- snadno	6,7	10,3	8,7	8,4
- velmi snadno	1,5	2,0	1,1	1,7
ušetří nějaké peníze (ano, %)	64,5	68,4	57,0	65,4
druh bytu (sloupcová %)				
- vlastní dům	37,3	46,3	51,4	42,4
- vlastní byt	30,5	29,3	17,0	28,7
- družstevní byt	8,0	6,3	3,3	6,8
- pronajatý byt	20,8	14,5	23,6	18,5
- bydlení u příbuzných, známých apod.	3,4	3,6	4,7	3,6
náklady na bydlení jsou (sloupcová %)				
- velkou zátěží	22,3	20,9	31,0	22,6
- určitou zátěží	69,3	71,4	62,0	69,5
- žádnou zátěží	8,4	7,7	6,9	8,0
hypotéka (% z těch, kteří žijí ve vlastním bytě, domě)	34,3	45,1	48,0	40,2
leasing, nákup na splátky, spotřebitelský úvěr (ano, %)				
- jeho splácení je (sloupcová %)	- velkou zátěží	28,9	33,8	38,5
	- určitou zátěží	67,2	59,3	56,4
	- žádnou zátěží	3,9	6,9	5,1

Zdroj: SILC 2017

II. Rodiny se třemi a více dětmi podle výběrového a kvalitativního šetření

3. Objekt zkoumání a metodologie výzkumu

3.1 Kvantitativní výzkum

3.1.1 Výběr rodin pro kvantitativní šetření

Výběrové šetření se zaměřilo na představitele vybraných typů vícedětných rodin. Objektem výzkumu byly **úplné a neúplné rodiny se třemi a více nezaopatřenými dětmi ve věku do 26 let**. Respondenty byli rodiče těchto dětí. Všechny nezaopatřené děti žijící v domácnosti musely být respondentovy vlastní (v úplných rodinách obou rodičů), příp. adoptované nebo v dlouhodobé pěstounské péči. Nepatří sem tedy domácnosti, ve kterých mají rodiče nezaopatřené dítě/děti z předchozích vztahů. Úplné rodiny tvořily sezené i nesezené páry, neúplné rodiny měly optimálně představovat 15 % z celého souboru. Vzhledem k nízkému zastoupení neúplných vícedětných rodin v populaci (viz kapitola 1.4) se tento požadavek nepodařilo zcela naplnit (podíl neúplných rodin v souboru činí 11 %).

Jak je zřejmé z dostupných statistik, rodiny se třemi dětmi mezi rodinami vícedětnými výrazně převažují (viz kapitola 1.4). Rodiny se čtyřmi a více dětmi tak byly ve výběru posíleny, aby bylo možné analyticky postihnout i jejich oblasti života. Minimální požadavek na 200 respondentů z rodin se čtyřmi a více dětmi byl naplněn, neboť byly získány odpovědi od 255 rodičů se čtyřmi a více dětmi. Současně bylo rozhodnuto, že objektem šetření budou rodiny s maximálním počtem šesti dětí, a to v zájmu potřebné relativní homogenity podsouboru největších rodin.

Dalšími kvótními znaky byly region v členění dle NUTS3, velikost místa bydliště podle pěti kategorií a pohlaví respondenta, přičemž podmínka alespoň třicetiprocentního zastoupení mužů mezi respondenty byla splněna (muži tvoří 34 % respondentů). Pro nastavení kvót byly využity informace o složení populace ČR z údajů ČSÚ SLDB 2011. Sběr dat zajistila agentura STEM/MARK, a. s. v období od 2. 10. do 30. 11. 2018, a to kombinací osobního (PAPI) a internetového (CAWI) dotazování. CAWI dotazování proběhlo mezi respondenty registrovanými v Českém národním panelu, na panelu Dialog a mezi respondenty získanými metodou snowball. Poměr mezi sběrem dat metodikou PAPI a CAWI byl 60:40 % (638 rozhovorů formou PAPI a 457 rozhovorů formou CAWI), celkem tedy bylo dotázáno **1 095 respondentů**. Základní strukturu souboru ukazuje tabulka č. 3.1.

Tabulka č. 3.1 **Struktura úplných a neúplných rodin podle počtu dětí a pohlaví respondenta ve výběrovém souboru a ve srovnání se SLDB 2011**

	UR, 3 děti	UR, 4-6 dětí	NUR, 3 děti	NUR, 4-6 dětí	celkem
výběrový soubor					
celkem	739	233	101	22	1 095
muž	262	89	15	1	367
žena	477	144	86	21	728
řádkové četnosti, v %					
celkem	67,5	21,3	9,2	2,0	100,0
muž	71,4	24,3	4,1	0,3	100,0
žena	65,5	19,8	11,8	2,9	100,0
SLDB 2011 *					
celkem domácnosti se 3 a více dětmi	56 999	9 437		13 130	79 566
v %	71,6	11,9		16,5	100,0

Pozn.: * Data o hospodářských domácnostech tvořených jednou rodinou

Zdroj: VíceRod 2018; ČSÚ 2013c

3.1.2 Základní sociodemografické charakteristiky výběrového souboru

Jak již bylo uvedeno výše, neúplné rodiny jsou ve výběrovém souboru zastoupeny zhruba z jedné desetiny, 89 % tvoří rodiny úplné. Mezi nimi výrazně převažují sezdané páry nad nesezdanými (tabulka č. 3.2). Z hlediska rodinného stavu tvoří naprostou většinu partnerských dvojic manželé, kde oba jsou prvně ženatí/vdané (78 %). Ženy byly dotazovány ve dvou třetinách rodin, muži v jedné třetině.

Většina dotázaných rodin (77 %) má 3 děti, pětina rodin má 4 děti a v necelých 4 % rodin je 5-6 dětí (tabulka č. 3.2). Ačkoliv byly ve výběrovém souboru záměrně nadhodnoceny počty rodin se 4-6 dětmi, jejich absolutní počty nejsou vysoké, zvláště v neúplných rodinách (tabulka č. 3.1). Úplné rodiny se 4-6 dětmi představují 24 % námi sledovaných úplných rodin, konkrétně čtvrtinu manželských párů a pětinu nesezdaných párů (tabulka č. 3.2). Zastoupení neúplných rodin se 4-6 dětmi je ve výběrovém souboru navzdory všem snahám nízké (absolutně 22, tj. 2 % z celého souboru a necelá pětina všech dotázaných neúplných rodin). Zjištění o této skupině rodin samostatně tak nemohou být spolehlivá, jen ilustrativní. Obtížnost dohledání této skupiny je však zřejmá z jejich podílu na všech domácnostech s nezaopatřenými dětmi, který nedosahuje v celé populaci souhrnně za úplné a neúplné rodiny ani jedno procento.

Tabulka č. 3.2 **Struktura souboru podle typu rodiny a počtu dětí (v %)**

	počet dětí				celkem – sloupcové četnosti
	3	4	5-6	celkem	
úplné rodiny	76,0	20,5	3,5	100,0	88,7
sezdání	75,2	21,3	3,5	100,0	77,4
nesezdání	81,5	14,5	4,0	100,0	11,3
neúplné rodiny	82,1	13,8	4,1	100,0	11,3
celkem	76,7	19,7	3,6	100,0	100,0

Zdroj: VíceRod 2018

Z hlediska věku dotázaných je výběrový soubor šetření *VíceRod 2018* poměrně homogenní, přitom to zhruba odpovídá skutečnému zastoupení věkových skupin mezi rodiči tří a více dětí v české populaci (tabulka č. 3.3). Při rozdělení na jiné desetileté věkové kategorie je 45 % respondentů ve věku 31-40 let, 43 % respondentů spadá do kategorie 41-50 let. Jen 6 % souboru tvoří lidé mladší než tyto dvě věkové kategorie a stejný je podíl lidí starších.

Tabulka č. 3.3 **Věkové složení výběrového souboru a srovnání s daty SILC 2017 a SLDB 2011* o rodinách se třemi a více dětmi, podíly v %**

věková kategorie	úplné rodiny				osoba v čele neúplné rodiny	
	muži		ženy			
	SILC 2017	vícedětné rodiny	SILC 2017	vícedětné rodiny	SLDB 2011	vícedětné rodiny
do 24 let	0,7	0,3	0,4	0,4	1,9	15,4
25-34 let	10,4	10,0	22,2	19,4	26,9	
35-44 let	64,4	57,3	68,0	62,1	61,8	56,2
45-54 let	21,2	28,4	9,4	17,3	8,9	26,8
55-64 let	3,2	3,7	0,0	0,8	0,4	1,6
65 a více let	0,2	0,3	0,0	0,0	0,1	
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
velikost souboru	107 802	972	107 802	972	9 705	123

Poznámka: * v publikovaných výsledcích SILC data o neúplných rodinách se třemi a více dětmi nejsou uváděna, proto zde uvádíme starší data ze Sčítání lidu, domů a bytů

Zdroj: *VíceRod 2018*; ČSÚ 2018 (tabulka č. 1-36); ČSÚ 2013c.

V analýzách zjišťujících vliv věku proto používáme podle potřeby i jinou kategorizaci, vždy s ohledem na smysluplnost použitých třídění v konkrétní analýze. Tomu odpovídá např. definování nejmladší kategorie do 35 let, mj. vzhledem k dnešnímu průměrnému věku matky, potažmo otce, v době narození dětí, a tedy také s ohledem na malé počty mladších rodičů tří a více dětí. Nelze se vyhnout početné střední věkové kategorii (35-44 let), kterou lze formálně rozdělit, ale věcně to nedává smysl, protože chování osob v tomto věku bývá podobné a rodinné zázemí v základních ukazatelích také. Odlišné je věkové složení mužů a žen.

Z hlediska věku tvoří partneři v našich vícedětných rodinách celkem homogenní páry. Průměrný rozdíl je 2,9 let ve prospěch muže. Ve 26 % párů je věk shodný, v 32 % činí maximálně jeden rok ve prospěch muže nebo ženy. V extrémních případech je žena starší o 7-18 let (celkem 1 %), resp. muž starší o 19-38 let (1 %). Na rozdíl od demografických statistik (ČSÚ, 2014a) se v našem souboru významně neliší průměrný věkový rozdíl partnerů u sezdáných a nesezdáných párů (2,9 let, resp. 3,1 let).

Věk respondentů přirozeně koreluje s věkem dětí. Rodiče do 34 let mají převážně nejmladší děti do 3 let věku, ale mají je i dvě pětiny rodičů ve věku 35-44 let. Dvanáctileté a starší děti mají hlavně rodiče ve věku 45 let a více, kteří jsou nejčastěji i rodiči dětí sedmi až jedenáctiletých (tabulka č. 3.4).

Tabulka č. 3.4 **Podíly respondentů tří věkových kategorií podle pohlaví a podle věku jejich nejmladšího dítěte, řádková %**

pohlaví	věk respondenta	věk nejmladšího dítě (v letech)			
		0-3	4-6	7-11	12-19
muž	do 34 let	72,0	24,0	4,0	-
	35-44 let	42,3	29,1	24,5	4,1
	45+let	12,6	15,4	39,2	32,9
	celkem	32,7	23,4	28,8	15,1
žena	do 34 let	70,3	21,3	8,4	-
	35-44 let	39,4	24,9	29,7	6,0
	45+let	7,5	8,3	37,5	46,7
	celkem	40,8	21,3	26,4	11,6
celkem	do 34 let	70,6	21,7	7,8	-
	35-44 let	40,3	26,2	28,1	5,4
	45+let	10,3	12,2	38,4	39,2
	celkem	38,0	22,0	27,2	12,8

Zdroj: VíceRod 2018

Vzdělanostní struktura dotazovaných rodičů z rodin se třemi a více dětmi se liší od této struktury zjišťované v reprezentativních výběrových šetřeních o domácnostech celkem za jejich různé typy (podle úplnosti a složení). Pro obecnou ilustraci uvádíme v tabulce č. 3.5 ilustrativní srovnání našich dat s reprezentativními daty EU-SILC 2017, je však třeba mít při komparaci v patrnosti odlišnost ve struktuře dotazovaných osob a způsobu dotazování v těchto dvou souborech.

V našem souboru jsou ženy v úplných rodinách se třemi a více dětmi vzdělanější, než takové ženy v souboru SILC 2018. Mezi respondentkami je více žen s vyšším než maturitním vzděláním (34 % oproti 26 %) a méně žen se základním vzděláním (5 %, resp. 13 %). Podíly žen se středním a žen s úplným středním vzděláním jsou podobné. Pokud jde o muže, jsou v souboru méně zastoupeni oproti datům SILC muži, kteří nedosáhli vzdělání s maturitou, ale více mužů s maturitním vzděláním.

Tabulka č. 3.5 **Struktura vzdělání respondentů podle pohlaví a srovnání s daty SILC 2017 a SLDB 2011**

zdroj dat	podsubor		ZV	nižší střední**	s maturitou celkem	vyšší***
výběrové šetření	muž	UR (972)	2,8	28,1	38,8	30,3
		NUR (16)	0,0	31,3	62,6	6,3
	žena	UR (969)	5,2	20,7	40,5	33,7
		NUR (107)	15,0	29,0	40,2	14,9
	celkem	muž (988)	1,6	24,3	39,0	35,1
		žena (1076)	7,7	23,6	38,8	29,8
		celkem (1064)	5,7	23,8	38,9	31,6
	celkem UR (972)		4,0	24,4	39,6	32,0
	celkem NUR (122)		13,1	29,5	43,6	13,9
SILC	UR 3+ dětí	osoba v čele	11,7	29,6	27,4	31,2
		partnerka	12,7	21,5	40,2	25,6
	NUR 2+ dětí *		13,4	31,1	41,1	14,1
SLDB	NUR 3+	muž	24,2	35,9	16,1	23,8
		žena	19,1	35,0	26,0	19,9

Pozn.: Použita jsou data SILC a SLDB, protože ta první jsou novější, data ze Sčítání jsou v případě neúplných rodin podrobnější; * vzdělání osoby v čele domácnosti, pohlaví nerozlišeno; ** vyučení a střední bez maturity; *** pomaturitní, vyšší odborné a vysokoškolské

Zdroje: VíceRod 2018; ČSÚ 2018, data SILC; ČSÚ 2013c, data SLDB

Porovnání za neúplné rodiny je obtížnější, protože jednak je v našem souboru pouze 16 mužů a 106 žen sólo rodičů a jednak data SILC neuvádějí podrobné údaje o neúplných rodinách se 3 a více dětmi. Nicméně nacházíme podobnou strukturu, pokud ji počítáme souhrnně za muže i ženy v obou datových zdrojích, tedy za NUR ve výběrovém souboru se 3 a více dětmi a NUR v souboru SILC se 2 a více dětmi (tabulka č. 3.5). Srovnání rodin se stejným počtem dětí, umožňuje z dostupných reprezentativních dat jen Sčítání 2011, jehož data (jsou však už stará) podobnost naopak nepotvrzují.

V našem souboru tedy otázky zodpovídají za sledované rodiny lidé s celkově vyšší vzdělanostní úrovní, ale platí to v detailech odlišně pro lidi žijící v páru nebo jako sólo rodiče a v neúplných rodinách také pro muže a ženy.

Jak vypadá srovnání osamělých rodičů s více dětmi oproti rodičům s méně dětmi, ukazují **data Sčítání 2011**. Podle nich (ČSÚ, 2013b) **muži v NUR se 3 a více dětmi mají celkově nižší vzdělání než osamělí otcové celkem**, avšak podíl vysokoškoláků je v obou skupinách téměř shodný. Otcové s více dětmi mají především častěji základní vzdělání na úkor vzdělání s maturitou i vyučení. **Matky samoživitelky se 3 a více dětmi se ve struktuře vzdělání příliš neliší od celku samoživitelek**, velmi podobný je u nich podíl žen se základním vzděláním a těch se vzděláním vysokoškolským. Rozdíl mezi muži a ženami v neúplných rodinách s více dětmi spočívá ve větším podílu vysokoškoláků, ale i otců se základním vzděláním u mužů, ženy mají oproti mužům relativně častěji vzdělání s maturitou.

Bližší podrobnosti o **vzdělanostní struktuře výběrového souboru** ukazuje tabulka č. 3.6. Nejčastěji mají rodiče většího počtu dětí úplné střední vzdělání (okolo 40 % ve všech podsuborech, s výjimkou mužů-samoživitelů, u nichž nejsou data pro malou četnost spolehlivá). Celkově mají při srovnání podle pohlaví muži častěji vysokou

školu na úkor těch se základním vzděláním. Při porovnání úplných a neúplných rodin mají vyšší úroveň vzdělání rodiče z úplných rodin.

Tabulka č. 3.6 **Vzdělání respondentů v podrobnějším členění podle pohlaví a typu rodiny**

vybraná skupina	nedokončené základní nebo základní	vyučení s maturitou	střední odborné nebo všeobec. s maturitou	vyšší odborné, pomaturitní studium	vysoškoškolské
muž	1,6	10,1	28,9	3,5	31,6
žena	7,7	9,5	29,3	4,1	25,7
celkem	5,7	9,7	29,1	3,9	27,7

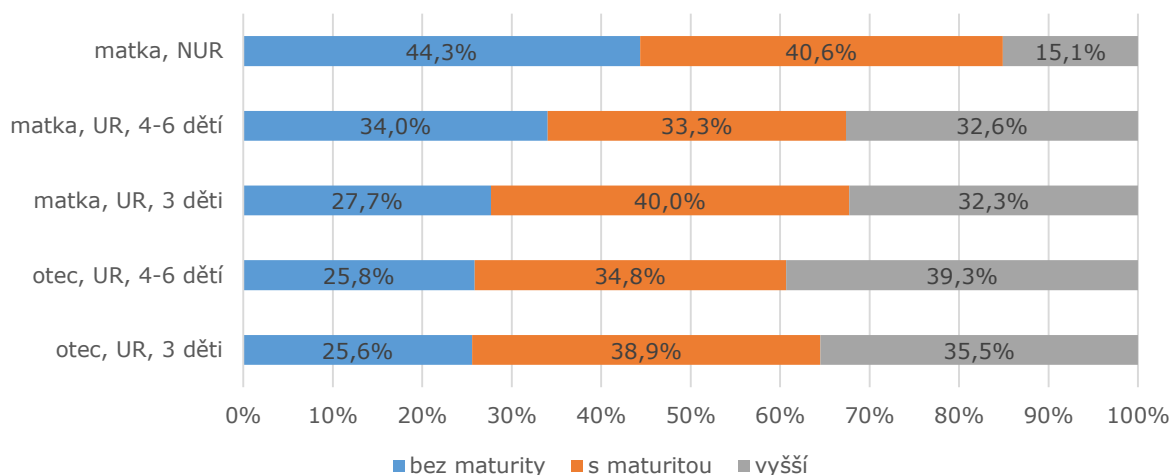
Zdroj: VíceRod 2018

Rozdíly ve vzdělání podle pohlaví, které existují v populaci obecně (ČSÚ 2014b), se projevují také v případě *rodičů tří* a více dětí, jakož i ve vzdělanostních rozdílech mezi rodiči v početnějších úplných a neúplných rodinách. V uvedené struktuře se odráží mj. to, že se v ČR dlouhodobě liší plodnost podle vzdělání ženy, přičemž nejvíce dětí mají matky s nejnižším vzděláním a naopak nejméně dětí matky vysokoškolačky (viz kapitola 1.2).

Při současně obecně nižší vzdělanostní úrovni samoživitelek (Kuchařová, 2008) se také značně liší vzdělanostní struktura žen podle typu rodiny v námi dotazovaných vícedětných rodinách (graf č. 3.1). Přitom v úplných rodinách nezáleží na počtu dětí, zatímco mezi samoživitelkami majícími 4 a více dětí výrazně převládají ty s nejnižším vzděláním, což je odlišuje nejen od matek žijících s partnerem, ale i od samoživitelek se třemi dětmi. Ve výběrovém souboru je sice nízký počet osamělých matek, což může vysvětlovat odlišnou vzdělanostní strukturu souboru od dat z reprezentativních šetření, největší odlišnosti jsou ale u středního vzdělání, jak úplného, tak bez maturity (viz tabulka č. 3.6).

Struktura vzdělání otců je od matek odlišná, vyšší počet dětí mají spíše otcové s vyšším vzděláním.

Graf č. 3.1 **Vzdělání matek a otců podle typu rodiny (úplnost rodiny a počet dětí), v %**

Pozn.: V souboru je v neúplných rodinách pouze 86 matek se třemi dětmi, 21 osamělých matek se čtyřmi a více dětmi a 16 otců - respondentů, proto nejsou v grafu uvedeni osamělí otcové a samoživitelky nejsou rozděleny do kategorií podle počtu dětí.

Zdroj: VíceRod 2018

Vzdělanostní struktura se promítá svým způsobem i do míry ekonomické aktivity matek, méně u otců, rodičů v různých typech vícedětných rodin a do časování návratu matek na trh práce po narození dětí různého pořadí (o tom dále). Větší vliv než počet dětí má ovšem jejich stáří (tabulka č. 3.7).

Výše uvedené odlišnosti demografických charakteristik našeho souboru vícedětných rodin spolu s malými počty některých typů jsou zřejmě příčinou toho, že je jeho struktura podle socioekonomických charakteristik odlišná od celostátních statistických dat za stejně početné rodiny. Podíl zaměstnaných rodičů ve výběrovém souboru je vyšší než míra zaměstnanosti analogických sociodemografických skupin (OECD, 2018). Další analýzy souvislostí ekonomické aktivity rodičů to v zásadě neovlivňuje, budou nás zajímat hlavně jednotlivé socioekonomické kategorie.

V rámci souboru vícedětných rodin se socioekonomický status matek lišil zejména mezi úplnými a neúplnými rodinami.⁸ V obou skupinách pak přirozeně i podle věku nejmladšího dítěte a podle počtu dětí (graf č. 3.2). Nejvíce zaměstnaných žen je mezi osamělými matkami se třemi dětmi. Také mezi matkami žijícími s partnerem jsou častěji zaměstnané ty, které mají tři děti. Pokud se matky nevěnují pravidelně výdělečné činnosti, pak jde u samoživitelek převážně o ženy na rodičovské dovolené, které si ani

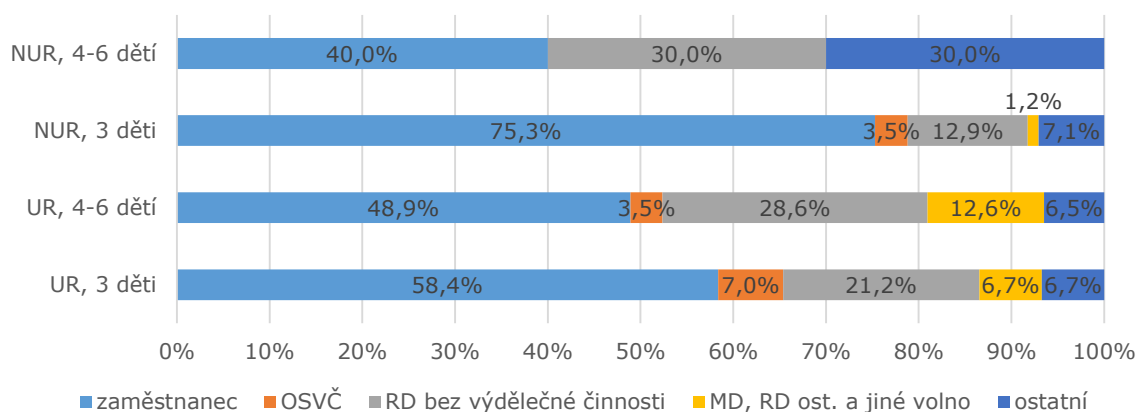
⁸ Vzhledem k uvažovaným dvanácti odlišným socioekonomickým skupinám, a tedy nízkému zastoupení respondentek v některých skupinách, bylo nutno některé skupiny spojit do širších kategorií. V grafu je zvolena kategorizace na ženy „pravidelně“ vydělávající (zaměstnankyně a OSVČ) a ženy na rodičovské dovolené, které se „stoprocentně“ věnují výchově dětí. Ostatní skupiny žen jsou zastoupeny nízkými počty, a proto jsou sloučeny do dvou dalších kategorií, ovšem heterogenních. V jedné jsou ženy, které pečují o děti na RD a současně si vydělávají, ženy pečující v domácnosti po ukončení RD a ženy na mateřské dovolené (společným rysem je péče, okolnosti jsou odlišné). V kategorii ostatní jsou ženy nezaměstnané, studující a neudávající svůj status.

3. Objekt zkoumání a metodologie výzkumu

příležitostně nevydělávají, zatímco mezi ženami-partnerkami je nemalý podíl těch, které alespoň částečně pracují.

Kategorie „ostatní“ v grafu č. 3.2 zahrnuje všechny kategorie ekonomicky neaktivních kromě rodičovské dovolené, a to v případě neúplných rodin se čtyřmi a více dětmi hlavně nezaměstnané (celkový počet těchto rodin je však 21). Totéž platí v menším rozsahu i pro samoživitelky se třemi dětmi (n=86), mezi nimiž jsou i důchodkyně. V úplných rodinách jsou nezaměstnané a ženy v domácnosti podobně zastoupeny. Na mateřské dovolené bylo 5 % respondentek, proto jsou přiřazeny do společné kategorie spolu s rodičovskou dovolenou.

Graf č. 3.2 **Socioekonomický status matky podle typu rodiny (úplnost a počet dětí), v %**

Zdroj: VíceRod 2018

Mezi otci tří a více dětí je jen malý podíl ekonomicky neaktivních bez statisticky významných rozdílů podle věku dítěte, trochu vyšší je v případě dětí do tří let. Mezi ekonomicky aktivními otci převládají zaměstnanci, zejména mají-li děti v mladším školním věku.

Tabulka č. 3.7 **Socioekonomický status otců a matek podle věku nejmladšího dítěte, v %**

	věk nejmladšího dítě (v letech)				celkem
	0-3	4-6	7-11	12-19	
otcové					
zaměstnanec	76,5	81,3	80,5	70,9	77,9
OSVČ	18,0	16,3	18,4	27,4	18,9
ostatní	5,5	2,4	1,2	1,7	3,2
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
matky					
zaměstnanec	18,7	74,8	88,3	82,2	57,6
OSVČ	3,7	7,0	4,6	11,6	5,7
RD bez výdělečné činnosti	56,0	3,0			22,3
RD s přivýdělkem a jiné volno na péči	18,2	1,3			7,3
ostatní	3,5	13,9	7,1	6,2	7,1
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: VíceRod 2018

V necelé polovině úplných rodin oba partneři pracují na plný úvazek (tabulka č. 3.8), Ve více než třetině pracuje jeden partner na plný úvazek a druhý není zaměstnaný, přitom převažujícím důvodem je mateřská nebo rodičovská dovolená ženy. Podíl rodin, kde by oba rodiče byli zaměstnaní nejvýše na část úvazku, je minimum (5 %).

Tabulka č. 3.8 **Pracovní vytížení rodičů – pracovní aktivita a velikost úvazku, v %**

	oba plný	plný + částečný	oba částečný	plný + bez stálého zaměstnání	částečný + bez stálého zaměstnání	oba bez stálého zaměstnání
relativní četnosti	45,2	15,0	0,3	34,7	1,9	2,9
absolutní četnosti	439	146	3	337	18	28

Pozn.: V kategorii „bez stálého zaměstnání jsou zahrnuti lidé na rodičovské dovolené (pokud nemají pravidelné zaměstnání), nezaměstnaní, v domácnosti, důchodci a studenti.

Zdroj: VíceRod 2018

Struktura výběrového souboru podle sociodemografických charakteristik pouze částečně koresponduje (pokud data umožnila alespoň přibližné srovnání) se strukturálními statistickými daty o sledovaných typech rodin. Některé podskupiny jsou však početně zastoupeny nízko. Při interpretaci našich zjištění bude třeba toto zohledňovat, mimo jiné proto, že absolutní četnosti neumožňují vždy žádoucí třídění podle všech relevantních demografických charakteristik.

Tabulka č. 3.9 **Podrobná struktura výběrového souboru podle socioekonomického statusu respondentů(tek) a jejich partnerů(rek)**

		respondent			partner		
		muž	žena	celkem	muž	žena	celkem
zaměstnanec	počet	290	392	682	472	218	690
	podíl	79,0%	53,8%	62,3%	76,0%	62,1%	71,0%
osoba samostatně výdělečně činná se zaměstnanci	počet	35	25	60	67	11	78
	podíl	9,5%	3,4%	5,5%	10,8%	3,1%	8,0%
osoba samostatně výdělečně činná bez zaměstnanců	počet	24	16	40	59	10	69
	podíl	6,5%	2,2%	3,7%	9,5%	2,8%	7,1%
nezaměstnaný/ná	počet	5	28	33	9	8	17
	podíl	1,4%	3,8%	3,0%	1,4%	2,3%	1,7%
žena na mateřské dovolené	počet	0	17	17	0	13	13
	podíl	0,0%	2,3%	1,6%	0,0%	3,7%	1,3%
rodič na rodičovské dovolené bez výdělečné činnosti	počet	3	171	174	4	66	70
	podíl	0,8%	23,5%	15,9%	0,6%	18,8%	7,2%
rodič na rodičovské dovolené, který současně pracuje maximálně 20 hodin týdně	počet	1	33	34	1	5	6
	podíl	0,3%	4,5%	3,1%	0,2%	1,4%	0,6%
rodič na rodičovské dovolené, který současně pracuje více než 20 hodin týdně	počet	0	5	5	0	1	1
	podíl	0,0%	0,7%	0,5%	0,0%	0,3%	0,1%
rodič pobírající rodičovský příspěvek po ukončení rodičovské dovolené bez stálého zaměstnání (tj. s dítětem ve věku 3-4 roky, příp. 3-7 let zdravotně postiženým)	počet	0	4	4	0	1	1
	podíl	0,0%	0,5%	0,4%	0,0%	0,3%	0,1%
v domácnosti	počet	0	22	22	0	13	13
	podíl	0,0%	3,0%	2,0%	0,0%	3,7%	1,3%
důchodce (starobní, invalidní)	počet	5	4	9	6	0	6
	podíl	1,4%	0,5%	0,8%	1,0%	0,0%	0,6%
student	počet	0	1	1	0	0	0
	podíl	0,0%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%
neuvedeno	počet	3	7	10	1	4	5
	podíl	0,8%	1,0%	0,9%	0,2%	1,1%	0,5%
jiné	počet	1	3	4	2	1	3
	podíl	0,3%	0,4%	0,4%	0,3%	0,3%	0,3%
celkem	počet	367	728	1095	621	351	972
	podíl	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Zdroj: VíceRod 2018

3.2 Kvalitativní výzkum

Kvalitativní výzkum (VíceRod_kval 2018) umožnil hlouběji prozkoumat životní situaci a případné problémy vícedětných rodin se závislými dětmi prostřednictvím analýzy rozhovorů s rodiči. Výhodou kvalitativní metodologie je, že poskytuje nejen komplexnější vhled, ale zjišťuje zkušenosti a především významy, které aktéři svým zkušenostem přikládají. Základní metodou sběru dat pro nás byly nestandardizované semistrukturované rozhovory s rodiči se třemi a více dětmi. Rozhovory jsme vedli

s každým respondentem zvlášť, aby výpovědi nebyly ovlivňovány přítomností partnera. Rozhovory byly věnovány každodenním zkušenostem rodičů s péčí a výchovou dětí a fungování celé rodiny. Rozhovory zachovávaly obdobnou strukturu, byť se pořadí tematických okruhů mohlo lišit. Pružně jsme v konverzaci reagovali na výpovědi respondentů. Tázali jsme se na několik základních oblastí: důvody pro daný počet dětí; péči, výchovu a vzdělávání dětí; sladění pracovního a rodinného života; finanční záležitosti; fungování rodiny a mezigenerační výpomoc; problematické oblasti a potřeby rodiny.

Výzkumný soubor byl tvořen 18 rodiči z úplných rodin, které měly tři či více závislých dětí a oba rodiče s dětmi žili ve společné domácnosti. Nebyly v něm neúplné rodiny. Výzkumný vzorek obsahoval 12 rodin, rozhovory byly vedeny s 11 ženami a 7 muži. Ne ve všech rodinách jsme tedy hovořili s oběma rodiči. Ochotu sdílet s námi vlastní zkušenosti jsme nechávali na respondentech samotných; pokud s námi druhý rodič nechtěl hovořit, respektovali jsme to. Při výběru jsme usilovali o co nejpestřejší socioekonomické charakteristiky respondentů, zastoupení různých regionů v rámci České republiky z hlediska pracovních příležitostí a míry nezaměstnanosti v regionu, jakož i o zastoupení respondentů z různě velkých obcí a měst (kvůli dostupnosti služeb, nutnosti dojíždění apod.). Rovněž jsme usilovali o to, aby v našem výzkumném souboru byly rodiny s různou výší příjmu. Vzorek záměrně volil rodiny s dětmi různých věkových kategorií, tedy i rodiny se staršími dětmi. Rekrutace respondentů probíhala rozličnými způsoby, přes známé a jejich známé, dětskou psycholožku, sestru v dětské ordinaci, a omezeně metodou snow ball. Nejsnazší bylo získat pro výzkum rodiny, kde matka byla na rodičovské dovolené, ale cíleně jsme usilovali i o zastoupení rodin s oběma pracujícími rodiči a s více než třemi dětmi. Výzkumný soubor zahrnoval tři rodiny se třemi dětmi, sedm rodin se čtyřmi dětmi a dvě rodiny s pěti dětmi. Z hlediska vzdělání soubor obsahoval nejvíce vysokoškoláků (9), méně středoškoláků s maturitou (5), dále respondentů vyučených bez maturity (3) a jedna respondentka měla základní vzdělání. V deseti případech tvořili rodiče manželský pár, ve dvou případech byli rodiče svobodní a žili v nesezdaném soužití. Dvě rodiny byly tvořené věřícími, římskými katolíky.

Všechny rozhovory byly zaznamenány na diktafon a následně doslovně přepsány. Při jejich analýze jsme používali software ATLAS.ti. Využívali jsme především otevřené tematické kódování a proces aplikované tematické analýzy (Guest, MacQueen, Namey 2012). Nejednalo se o komparativní analýzu, nemohli jsme tedy porovnat zkušenosti rodičů z vícedětných rodin se zkušenostmi rodičů z jiné referenční skupiny. Nelze tedy říci, že zjištění se týkají pouze vícedětných rodin. Je pravděpodobné, že s některými problémy se potýkají rodiny s dětmi obecně. Akcentovali jsme hledisko aktéra a významy, které respondenti při popisování svých zkušeností v rozhovorech uvedli.

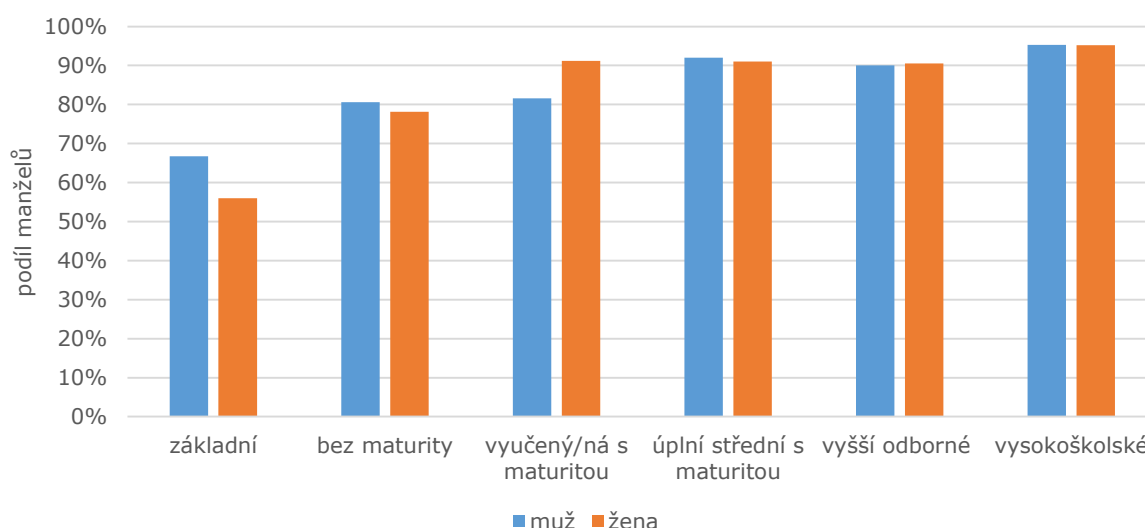
Z etických důvodů jsou za účelem zachování anonymity respondenti označováni smyšlenými, nikoliv skutečnými jmény. Taktéž záměrně neuvádíme pravá jména jejich dětí, ani místní jména. Přepisy rozhovorů jsou doslovné, ale pro jejich publikování byly úryvky mírně přiblíženy spisovnému jazyku. Opakující se bezvýznamná slova (např. jako) byla někde vypuštěna. Pokud byla vypuštěna část věty či delší část rozhovoru, je to vždy v citaci jasně označeno tečkami (...).

4. Rodinný život

4.1 Partnerství

V souboru dotázaných rodin se třemi a více dětmi bylo 89 % párů a 11 % samoživitelů. **Mezi páry výrazně převažovali manželé (87 %).** Čím vyšší bylo vzdělání, a to jak u mužů, tak u žen, tím častěji uzavřeli sňatek (graf č. 4.1). Manželství trvalo v průměru déle než nesezdané soužití (16,9 let, resp. 12,7 let), což se také odráží v průměrném věku rodičů – ženatým mužům bylo v průměru 43 let, nesezdaným 40 let, vdaným ženám bylo v průměru 39 let, nesezdaným 37 let.

Graf č. 4.1 **Podíl manželů v úplných rodinách dle dokončeného vzdělání, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

Výrazný podíl respondentů z rodin s více než dvěma dětmi o sobě prohlásil, že je věřící (40 %), nevěřících bylo 50 %, každý desátý dotázaný odmítl odpovědět. V porovnání s rekonstituovanými rodinami, kde se za věřícího označil pouze každý pátý respondent, představuje víra ve vícedětných rodinách významnou součást života. Její vliv je patrný např. v otázce sňatku, kdy 83 % věřících bylo sezdáno (73 % nevěřících).

Dvě pětiny manželských párů uzavřely sňatek, aniž by spolu předtím žily. Tedy přibližně **60 % vstoupilo do manželství až po určité době společného soužití, a to v průměru po třech letech.** Přímý sňatek volili častěji věřící (52 %) než ateisté (32 %). Pro naprostou většinu manželů a jejich manželek bylo současné manželství první v životě (92 % mužů, 94 % žen), pouze přibližně v každém desátém sezdaném páru měl alespoň jeden z partnerů předchozí zkušenost s rozvodem předchozího manželství (případně s ovdověním).

Mezi samoživiteli převládaly ženy (87 %), které byly nejčastěji rozvedené (59 %) nebo svobodné (21 %). Muži vychovávající tři a více dětí bez partnerky tedy byli ve výzkumném souboru zastoupeni velmi málo (pouze 16 respondentů). Na rozdíl od respondentů žijících v manželství, mezi nimiž měly přibližně dvě třetiny minimálně úplné

střední vzdělání, nemělo maturitu 43 % samoživitelů. Tři čtvrtiny sólo rodičů starajících se o více než dvě děti žilo s jejich biologickým otcem/matkou (případně otci/matkami, pokud jich bylo více) až do jejich rozchodu či rozvodu v jedné společné domácnosti, dalších 15 % bylo samoživiteli v důsledku úmrtí partnera. Pouze necelých 5 % sólo rodičů s otcem/ matkou dětí z různých důvodů nikdy nežilo. Buď si to jeden, nebo oba rodiče nepřáli, nebo jim to neumožňovaly vnější okolnosti, jako např. bytové, finanční podmínky. Respondenti žili sami s dětmi v průměru pět let.

Jak bylo uvedeno, **nesezdaní** byli **mezi vícenásobnými rodiči v menšině**. Manželství je stále převažujícím typem soužití i v rodinách s jedním či dvěma dětmi (tabulka č. 1.6). Důvodem, proč respondenti zatím sňatek neuzavřeli, bylo pro více než polovinu z nich přesvědčení, že **sňatek není důkazem vzájemné lásky** (55 %)⁹. Přibližně každý čtvrtý nesezdaný se nedomnívá, že by mu uzavření manželství přineslo nějaké výhody, ať již finančního, materiálního či právního charakteru. Každého pátého pak od svatby odradily s ní spojené finanční náklady. Téměř polovina (45 %) nesezdaných respondentů o uzavření sňatku zatím nepřemýšlela, každý čtvrtý je rozhodnut, že do manželství nevstoupí. **O sňatku uvažovalo zbývajících 28 % nesezdaných**, z nichž by většina uzavřela sňatek do 3 let (19 % všech nesezdaných).

Skutečnost, že spolu mají partneři tři, případně více dětí, silně koreluje s mírou spokojenosti s partnerstvím. Na rozdíl od párů tvořících rekonstituovanou rodinu (viz Palonciová a kol., 2019) **vnímají svůj vztah jako velmi šťastný či převážně spokojený tři čtvrtiny dotázaných**, občasné problémy či obtíže v soužití připustil každý pátý dotázaný, pro pouze 4 % respondentů bylo partnerství komplikované až nešťastné. V odpovědích nehrálo roli to, zda byli partneři sezdáni, nezáleželo ani na tom, zda odpovídala žena, či muž. Míra spokojenosti se vztahem rostla spolu s výší vzdělání, a to jak u žen, tak u mužů. Výchova více než tří dětí se může na jedné straně projevit v hodnocení kvality vztahu mezi rodiči pozitivně (za velmi šťastné považovalo soužití 36 % rodičů více než tří dětí, naproti tomu 29 % rodičů s „pouze“ třemi dětmi), na druhou stranu na něj může v řadě případů klást vyšší nároky - respondenti s více než třemi dětmi hodnotili vztah méně často jako převážně spokojený a naopak častěji připouštěli v porovnání s rodiči tří dětí občasné problémy či potíže (35 %, resp. 47 %; 26 %, resp. 20 %).

4.2 Rodičovství

Dle výsledků sčítání, lidu, domů a bytů v roce 2011 mělo tři závislé děti 85 % vícedětných rodin, 11 % mělo čtyři, ostatní měly pět a více dětí. Vzhledem k velikosti výběrového souboru, který mohl být v rámci rozpočtu šetřen, byly mírně nadhodnoceny rodiny se čtyřmi dětmi (tabulka č. 3.1 v kapitole 3.1.1). To umožňuje zahrnout do analýzy i jejich závěry proměnnou zohledňující počet dětí v rodině.

Pro výběr dané rodiny byl kromě počtu dětí určující i pokrevní vztah, přesněji řečeno všechny děti žijící v domácnosti musely být společné respondenta a jeho současného partnera, případně to mohly být děti v dlouhodobé pěstounské péči či děti osvojené respondentem či partnerem, případně oběma. **Dítě v náhradní rodinné péči mělo 58 rodin**, 30 z nich se staralo o více než jedno takové dítě. Z hlediska celkového počtu dětí v rodině mělo nějaké dítě v náhradní rodinné péči 4 % třídětných rodin, 8 % čtyřdětných a 15 % rodin s více dětmi (těch však bylo celkem pouze 39). Tato skutečnost se spolu s tím, že při výběru rodiny byl rozhodující počet nezaopatřených dětí v domácnosti, nikoli všech, tedy i např. zaopatřených či dětí z předchozího vztahu

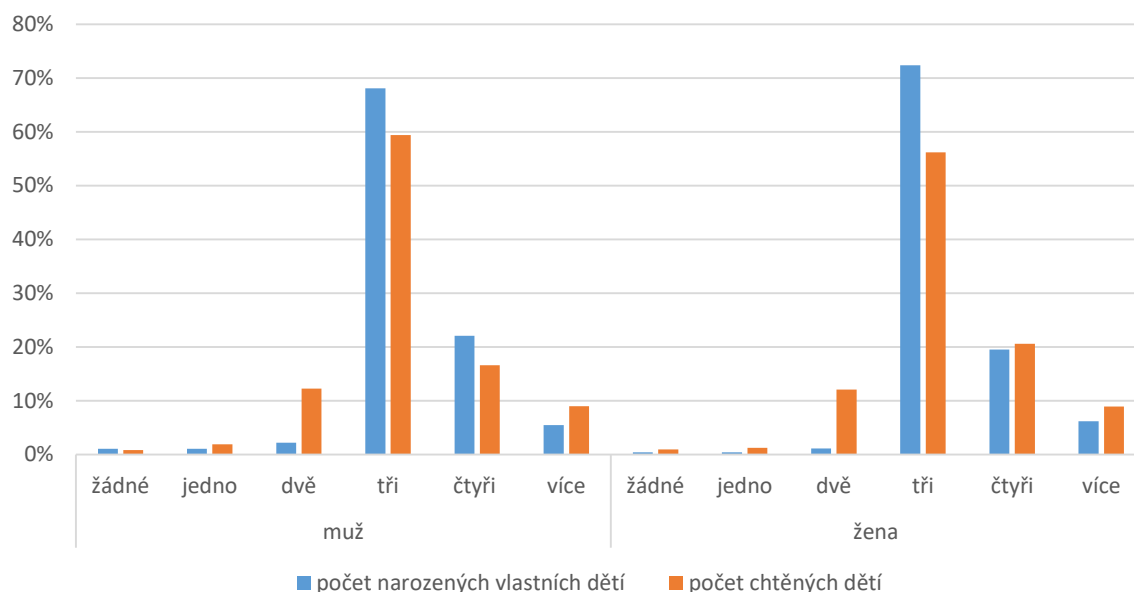
⁹ Respondenti měli vybírat z předložených důvodů dva hlavní.

některého z partnerů žijící jinde, promítla do celkového počtu dětí, které se respondentovi kdy narodily. Téměř tři čtvrtiny respondentů (71 %) bylo biologickým rodičem tří dětí, každý pátý čtyř dětí, 6 % mělo více dětí, necelá 2 % naopak méně než tři (tj. některé děti v domácnosti byly v náhradní rodinné péči). **Respondenti, kteří v procesu vzdělávání nedosáhli maturitního stupně, měli v porovnání s ostatními častěji více než tři vlastní děti** (34 % proti 23 % s alespoň maturitou). Ve velikosti rodiny se výrazně promítá i náboženská víra. Věřící respondenti měli v porovnání s těmi, kteří se označili za nevěřící, častěji čtyři a více dětí (35 % proti 21 %).

Je zřejmé, že rodiny s více než dvěma dětmi považují tento počet dětí oproti běžné populaci za ideální, **v průměru by chtěly mít 3,2 dítěte**. Podíl těch, kteří by chtěli být bezdětným či rodičem jedináčka, je naprosto zanedbatelný, ke dvěma dětem by se nejraději klonilo 12 % mužů a žen (graf č. 4.2). Velkou roli hraje v preferovaném počtu dětí víra. Věřící by chtěli mít v téměř dvou pětinach čtyři či více dětí, nevěřící se přikláněli výrazněji ke třem dětem (61 %), či dokonce k rodině menší (17 %).

Většina dotázaných (70 %) měla v době výzkumu tolik dětí, kolik chtěla, **přibližně každý šestý měl více dětí, než by si přál, každý sedmý měl dětí naopak méně**. Více jsou s počtem narozených dětí spokojeni respondenti žijící v úplné rodině než samoživitelé (71 % proti 59 %), ti mají častěji více dětí, než by si bývali přáli (23 % proti 17 % respondentů s partnerem), což může souviset s jejich horší materiální a finanční situací a s nároky, jež na ně výchova více dětí klade. S počtem narozených dětí jsou častěji spokojeny ženy s alespoň maturitním vzděláním (71 % proti 61 % bez maturity), případně by dokonce chtěly mít dětí více (19 %, resp. 13 %), ženy s nižším vzděláním by si častěji bývaly přály mít dětí méně (25 % proti 15 % s maturitou). To může naznačovat, že ženy s vyšším vzděláním své mateřství lépe plánují. Muži se v tomto ohledu z hlediska dosaženého vzdělání statisticky nelišili, i když tendence jsou podobné jako v případě žen. Z hlediska počtu narozených dětí bez ohledu na to, zda žily v době výzkumu v domácnosti respondenta, byli s velikostí rodiny nejčastěji spokojeni respondenti se třemi dětmi (75 %), i když 12 % by chtělo dětí dokonce více. Respondenti se čtyřmi dětmi je naopak častěji původně neplánovali (29 %), nicméně 12 % by jako v předchozím případě chtělo mít případně i dětí více. Ti, kteří měli více než čtyři děti, byli méně početní, nicméně výpovědi naznačují, že přibližně každý čtvrtý s takovým počtem dětí původně nepočítal a stejný podíl by chtěl naopak i více dětí, než v době výzkumu měl. Na jedné straně jsou v těchto rodinách děti pravděpodobně méně plánované, na druhé straně se zde vyděluje skupina těch, kteří jsou výrazně orientováni na rodičovství. Vzhledem k velikosti souboru však není možné blíže tuto skupinu specifikovat.

Graf č. 4.2 Počet narozených vlastních dětí a počet chtěných dětí, v %

Zdroj: VíceRod 2018

Důvodem většího počtu dětí, než bylo respondentovo původní přání, bylo velmi často **narození vícero dětí** (69 % respondentů s více dětmi to označilo za jeden ze dvou hlavních důvodů). Přibližně každý čtvrtý respondent se pak v plánování dalšího dítěte přiklonil k přání partnera, každý pátý však uvedl, že k narození dalšího, případně dalších dětí ho vedla dosavadní pozitivní zkušenost s rodičovskou rolí, jež ho naplňovala radostí. Naopak, v rodinách, kde měli **méně dětí**, než by si respondent přál, **byl hlavním důvodem věk rodičů** (u každého pátého). První dítě se respondentovi narodilo v průměru ve 27 letech, nejmladší pak ve 34 letech, což byl zároveň i věk mediánový. To znamená, že nejmladší dítě se narodilo v polovině rodin ve věku starším. Zkušenost s péčí o minimálně tři děti, jež je zcela jistě velmi náročná z hlediska potřebného času a vynaložené energie, a zvyšující se věk rodičů tak přispívá k tomu, že jsou původní plány přehodnocovány. Mezi další nejčastěji uváděné důvody, proč se respondentovi zatím nepodařilo naplnit své rodičovské plány, patří **zdravotní stav** jednoho či obou partnerů (u každého pátého). Zmiňovány jsou i nedostatečné finanční, případně nevhodné bytové podmínky, roli hraje i nedostatečná podpora státu pro rodiny s dětmi. Vzhledem k tomu, že počet respondentů majících tři či více dětí, kteří by si bývali přáli dětí ještě více, byl relativně malý, nelze však tyto výsledky přeceňovat.

V době výzkumu však **naprostá většina rodin (87 %) neuvažovala o tom, že by měla v následujících třech letech další dítě**. Jelikož s dosavadním počtem dětí byli více spokojeni rodiče tří dětí, další dítě by si přáli spíše ti, kteří měli dětí více (11 % proti 7 %). Další dítě by rádi měli zejména dotázaní mladší 30 let, částečně i 40 let, ve vyšším věku toto přání výrazně klesá. To souvisí i s věkem nejmladšího dítěte. Další dítě by bylo vítáno zejména v rodinách, kde je nejmladší dítě mladší tří let. Otázka víry nehrála v plánování dalšího dítěte významnou roli.

Není celkem překvapením, že mezi rodinami, kde žily více než dvě děti vlastní oběma partnerům, byly **případy, kdy měl jeden, případně oba partneři další dítě či děti s jiným partnerem, pobývající převážně mimo domácnost respondenta**,

velmi ojedinělé. V absolutním vyjádření bylo takových rodin 65, relativně 6 %. Většinou (49) to byl muž, kdo měl děti z předchozího vztahu, pouze ve třech rodinách to byl muž i žena. Ve 38 případech bylo v rodině pouze jedno dítě z předchozího vztahu respondenta či partnera, ve 24 však byly takové děti dvě, ve třech rodinách dokonce tři. Poměrně velký podíl (30 %) těchto dětí byl starší 26 let, dvě třetiny byly ve věku povinné školní docházky. Více než jedna třetina dotázaných rodin je s těmito dětmi respondenta a/nebo partnera v relativně častém kontaktu (alespoň jednou za 14 dní), každá pátá s nimi však ve styku není. Vysvětlením může být již zmíněný věk dětí, kdy řada z nich byla v době výzkumu zaopatřená. Lze předpokládat, že důvodem pro to, že tyto (dospělé i nedospělé) děti nebyly se svým rodičem v kontaktu, mohla být i samotná skutečnost, že založil novou rodinu. To se částečně odrazilo i v hodnocení vztahů.

Vzhledem k velmi malým počtům byla síť vztahů mezi členy šetřené domácnosti a dětmi z předchozích vztahů respondenta a/nebo partnera zjednodušena. Zaměříme-li se nejprve na vztahy mezi dětmi z předchozích vztahů s jejich biologickým rodičem v šetřené domácnosti (tedy respondentem nebo partnerem¹⁰), pak přibližně každý pátý dotázaný nedovedl kvalitu vztahu posoudit, pravděpodobně z důvodu, že se tyto děti s rodinou příliš nestýkaly. Ostatní hodnotili tyto vztahy jako dobré či spíše dobré až neutrální. Podobně byl hodnocen i vztah těchto dětí k nevlastnímu rodiči v šetřené domácnosti (tedy k respondentovi nebo partnerovi). Pokud dovedl respondent zhodnotit vztah mezi dětmi z předchozích partnerství a jejich druhým biologickým rodičem (tedy bývalým partnerem respondenta nebo partnera), pak byl k němu kritičtější než v případě jeho nebo partnerova vztahu s těmito dětmi. Relativně nejhůře byly nazírány vztahy dospělých s bývalými partnery (respondenta nebo partnera). Vztahy mezi dětmi v domácnosti a nevlastními sourozenci žijícími jinde byly, v případě že se stýkali, většinou dobré, neutrálně či kriticky se k nim vyjádřil přibližně každý třetí dotázaný.

4.3 Důvody pro tři a více dětí

V kvalitativním výzkumném souboru bylo 12 úplných rodin, z toho tři rodiny měly tři děti, osm rodin mělo čtyři děti a jedna rodina měla pět dětí. Rodiče měli vždy všechny děti společně. V době rozhovoru již **naprostá většina rodičovských párů žádné další dítě neplánovala**, ale zhruba u tří rodin tuto možnost matky zcela nevylučovaly. Přitom jen menšina žen (4) ze zkoumaných rodin bylo více než 40 let. Je tedy možné, že se v některé rodině ještě další dítě narodí. Ve dvou případech z 12 sledovaných rodin byli rodiče nesezdaní a měli tři děti. Dvě rodiny lze označit za věřící a praktikující římské katolíky, což ovšem nebylo respondenty samotnými dáváno do vztahu s vyšším počtem dětí.

V rozhovorech jsme se ptali rovněž na důvody, proč má respondent takový počet dětí, jaký má. Při analýze odpovědí na tuto otázku i dalších případných výpovědí respondentů k danému tématu bylo potvrzeno, že **počet dětí** byl v rodinách záležitostí, kterou **rodiče zpravidla předem přesně neplánovali**. To platilo zejména u vyššího počtu dětí. Poněkud extrémním případem byla paní Dana, které se děti rodily v rychlém sledu za sebou. Měla by jich ještě více, kdyby neabsolvovala dvě umělá přerušení těhotenství. Vlastně až o čtvrtém dítěti hovořila jako o chtěném. Nikoliv původně, ale aktuálně. Protože se předtím starala vždy o několik malých dětí najednou, těšila se u toho čtvrtého, že na péči o něj bude mít více času a náležitě si ji užije. To uváděla jako hlavní důvod, proč se pro čtvrté dítě rozhodla. V době rozhovoru bylo nejstarší dceři 12 let a nejmladší byly čtyři měsíce.

¹⁰ Ve třech rodinách měli děti z předchozích partnerství oba.

„No co bylo důvodem [že máme čtyři děti]? Tak vlastně my jsme spolu s manželem začínali, tak tam jsem otěhotněla docela rychle, to nebylo ani nijak plánované. Pak při klukovi, tak tam taky, tam prostě jsem nevěděla ani, tam se na to došlo vlastně pozdě, že jsem těhotná. No a při nejmladším [synovi]? To může poděkovat paní doktorce, poněvadž jsem šla ... asi půl roku po [porodu], s tím, že si dám tělísko zavést, jo? Abych měla nějakou pauzu. A tam mi vlastně řekli, že jsem 3,5 měsíce těhotná a že to teda, kdybych chtěla, tak už nemůžu [přerušit]. ... já nevěděla, za kým se otáčet, protože vlastně ta byla malinká, té byly tři roky. Začala chodit do školky, ten byl prostě taky malinký. Tak já jsem vodila vlastně do školky jeho v kočárku, ten mi stál na kočárku, jo? A malou, takže prostě já jsem měla. A do města jsme to měli taky nějaké dva kilometry, protože jsme bydleli na opačné straně, takže šílený. To byl záhul. A malou [čtvrté dítě] jsme si nechali právě, že na vychutnání, že jsem nevěděla prostě při nich, jak rychle odrostli, jak to šlo rychle, tak jsem, prostě nějak jsem nepostřehla, že to jsou mimina. Takže teď už jo, teď už to pociťuju. Proto jsme si nechali tu malou.“

Někteří respondenti sice tvrdili, že vždy chtěli mít **vyšší počet dětí, ale jen výjimečně udávali přesné číslo. Pokud ano, tak nejčastěji uvažovali o třech dětech.** To byl i příklad manželů Holických. V této rodině patrně hrálo roli i to, že se jednalo o římské katolíky, kde oba rodiče pocházeli z věřících rodin a sami měli víc vlastních sourozenců, kteří rovněž měli vyšší počet dětí. Pan Havel se v rozhovoru zmínil, že se s manželkou domluvili, že by chtěli tři děti „jako základ“, a „a pak, že se uvidí, jak to bude dál“. Jeho manželka Hana vysvětlila skutečnost, že má pět dětí, následovně:

„To já jsem si nikdy nemyslela, že budu mít tolik dětí. Já jsem ze třech, jsme tři sestry. A bylo to takové fajn, když jsme byly takhle. A potom, když jsme teda se poznali s manželem, tak nějak přišlo první dítě, ta rodina [jeho] je velká, tak nevím, jestli to mělo vliv On je z pěti dětí a to. Takže to tam jako drží dost pohromadě ta rodina. Tak když se narodilo první, tak jsem začala po tom po roce chtít další a takhle to přicházelo furt a furt. A vždycky mě to chytlo znova, že prostě. A asi jakoby nejhorší nebo nejhorší v uvozovkách to bylo s tím prvním dítětem, jak se to člověk učil, a pak už to šlo samo. ... no tak jako člověk je unavený, že jo, z toho, z nočního vstávání a takové to, ale tak nějak to bylo hezké. A chytalo to, mě to chytlo vždycky znova. A chytlo mě to ještě loni nebo předloni, že bych jako chtěla další. Ale já ze zdravotních důvodů nesmím už, jo?“

Tři děti byly často chtěné, čtvrté mnohdy neplánované. Tak tomu bylo například u manželů Fialových. Podle výpovědí obou rodičů chtěli mít děti tři, ale to „třetí“ byla dvojčata. Museli se tedy přestěhovat do domku, protože se do stávajícího bytu nevešli. Nicméně situaci zvládli a v době rozhovoru byli velmi rádi, že mají dvě dvojčky,¹¹ které si mohou společně hrát.

Podobně tomu bylo u paní Jany, která plánovala třetí dítě, ale nikoliv čtvrté. Jana v rozhovoru uvedla, že třetí dítě začala velmi chtít v době, kdy dvě starší děti byly již samostatnější a trávily spoustu času mimo domov. Se staršími dětmi přitom byla podle vlastní výpovědi na rodičovské dovolené jen krátce, protože se narodily rychle za sebou a ona se vrátila brzy do práce. Čtvrté dítě bylo neplánované.

„Takže ještě vlastně [naše dvě děti] dny trávily na těch svých kroužcích a já jsem byla sama. A já jsem se cítila jako nevyužitá, takže jsem toužila ještě po jednom tom malým. To se nám nedařilo, pak se nám zadařilo. No a pak prostě ten čtvrtý holt byl takový nečekaný, nechtěný, ale máme čtyři děti.“

¹¹ „Dvojčky“, tedy dvě děti věkově si blízké a schopné se společně zabavit, vzhledem k věku dětí s podobnými schopnostmi a nároky na péči a vzdělávání.

S jejím manželem jsme nehovořili, ale z rozhovoru bylo jasné, že počet dětí určovala primárně Jana. Její manžel s jejími rozhodnutími souhlasil a vždy ji údajně podporoval. Tak tomu bylo i při rozhodnutí podstoupit umělé přerušení těhotenství se čtvrtým dítětem, což se nakonec nestalo, neboť to kvůli vyššímu gestačnímu stáří plodu již nebylo možné.

Plány na počet dětí se v průběhu času proměňují, na což upozorňují i jiní autoři (Fučík, Chromková Manea, 2014: 127). To platilo například u manželů Kučerových. Pan Karel chtěl od počátku údajně více dětí, Kristýna na to přistoupila. Dům si postavili raději větší s tím, aby se tam dobře vešly i čtyři děti. Chtěný počet dětí však po zkušenostech s rodičovstvím snížili na tři. Výpovědi těchto rodičů ukazují, že konečný počet dětí závisí mnohdy na jiných okolnostech než přesném plánování. Otevřenost velkému počtu dětí u obou těchto rodičů nicméně vedla k tomu, že vůbec neuvažovali o tom, že by život čtvrtého dítěte ukončili ještě před tím, než se narodí.

T: „Co bylo důvodem, že máte čtyři děti?“

Karel: „Náhoda.“ (smích)

T: „Plánovali jste teda tři?“

Karel: „No úplně na začátku jsme si říkali maximálně čtyři, a tak jsme naddimenzovali dům. Ale říkali jsme si, že uvidíme, jak to pude. Každopádně teda do toho třetího to bylo plánované. No a překvapení je teda Kryštof. Já jsem věděl, že chci mít víc dětí, protože dlouho jsem vyrůstal jako jedináček a věděl jsem, že to, jako není to dobré. No a Kristýna se zase jako nějak nebránila skončit u třech. (smích) To opravdu problém nebyl.“

Karel měl jednoho sourozence, ale o více než deset let mladšího. Karlova manželka Kristýna pocházela ze čtyř dětí a líčila situaci podobně, jen ještě více zdůraznila, že úplně původní plán vlastně zahrnoval čtyři děti.

Tazatelka: „Co bylo důvodem, že máte čtyři děti?“

Kristýna: „Náhoda. (smích) Hlavně u toho čtvrtého, jako původně jsme chtěli čtyři děti, že já jsem ze čtyř dětí a je to takové jako bezvadné, že jsme byli vlastně dva nejstarší bratři a potom dvě sestry, tak jsme si jako krásně pohráli a tak. ... Tak jsme si právě [s manželem] říkali, že je bezvadné mít větší chumel dětí, tak jsme původně chtěli čtyři. No, ale pak jsme zjistili, že je to kravina. (smích) A jako vlastně se do auta vejdou tři děti, tak jsme se rozhodli, že budeme mít jenom tři děti a čtvrté nás překvapilo.“

Tazatelka: „Aha? Tak to je hezké vlastně, původní plán vyšel.“

Kristýna: „Takže ne, původní plán bylo dvě děti, pak jít do práce po mateřské a pak zase další dvě děti. No a pak jsme si řekli - když, tak to dělat během jedné rodičovské prostě všechny tři děti. A nečekaně se právě“=

Tazatelka: „=Nečekaně se pak ještě jedno přidalo.“ =

Kristýna: „Ano.“

Tento původní plán na čtyři děti byl opravdu ojedinělý a je dokonce možné, že by těmito rodiči v rozhovoru možná nebyl vůbec zmiňován v případě, že by nedošlo k „náhodnému“ narození čtvrtého dítěte. Ještě před jeho narozením byl totiž jejich pozměněný plán jasný, oba chtěli mít tři děti. Matka se pak po rodičovské dovolené měla vrátit do práce. Takto se sice vrátila, ale nikoliv na trvalo, jak předpokládala.

Ve dvou ze sledovaných rodin měla žena u druhého dítěte problém s početím, nebo se dítě narodilo mrtvé. Je možné, že vědomí o tom, že není úplně snadné a

samozřejmě počít a porodit zdravé dítě, vedlo následně k tomu, že další děti byly rodinou vítané. Jakoby **dočasná nemožnost mít dítě zvýšila touhu po dítěti a proměnila hodnoty rodičů**. Tito rodiče se pak méně bránili dalším početím. Dalších dětí si vážili pravděpodobně více, než kdyby tuto zkušenost neměli. Alespoň to tak v rozhovorech naznačovali. Z rozhovoru s paní Cilkou bylo opět zřejmé, že přesné předchozí plánování počtu dětí v jejich případě rozhodně neproběhlo. Na otázku co je důvodem, že mají čtyři děti, odpověděla Cilka následovně:

„To nebyl žádný důvod, to se prostě stalo. ... Jako říkám, že bysme to plánovali? Vůbec. To prostě jako neřešili jsme, nikdy jsme s manželem myslím nediskutovali o tom, že bysme měli tolik nebo tak málo, nevím, prostě chtěli jsme děti. ... Ze začátku já jsem to neměla zrovna jednoduché, takže jsme pak vlastně tomu tak, tím to možná bylo, že ze začátku to se mnou vypadalo špatně [nebudu schopna donosit a porodit zdravé dítě] a pak najednou jsme to vypilovali tak, až jsme teda získali čtyři děti. (smích) Ale myslím si, že jako stalo se to, co se mělo stát. Já to беру takhle. Já jsem teda z mého hlediska spokojená. Já nemůžu říct vůbec nic.“

Z případu tohoto páru bylo jasné, že počet dětí je zpravidla **společným rozhodnutím obou partnerů, byť o něm nemusí přímo vyjednávat**. Mnohdy vyplývá ze vzájemného vztahu partnerů a jejich spokojenosti či nespokojenosti s rodinným životem a péčí o děti. V tomto případě se o vyšší počet dětí nemalou měrou zasloužil i otec, který si přál mít holčičku. Po té, co se jim narodilo pět synů (jeden se narodil mrtvý), se ovšem rozhodli, že již nebudou pokoušet osud, protože nevěřili, že by další dítě byla holčička.

Podobně byla i paní Alena ovlivněna vlastní zkušeností s problematickým početím i těhotenstvím u druhého dítěte.

„Já jsem, my jsme měli Adélku, a opravdu dlouho to vypadalo, že to asi bude jedináček. Jako já jsem z toho byla úplně zoufalá, já jsem si říkala - no tak nevím. Takže až v momentě, kdy jsem si řekla - dobře, tak musím se smířit s tím, že asi bude jedináček. Tak konečně, když jsem si řekla - tak dobře, tak jo, bude sama, je to teda drsný, ale prostě bude sama. No tak prostě pak teda byl ten Adam. A nebylo to jednoduché, opravdu tam byly nějaké i problémy a tak, takže pak teda jako - hurá, máme to druhé. ... Ale zase pak jsem si říkala - dobře, třetí už ne. Protože jsem měla už tu práci jako a to. A nakonec to třetí, jako nebo nějak, já jsem vždycky chtěla velkou rodinu, ale už jsem si řekla - ne, tak už prostě ty dvě stačí, už nastupuju do práce a najednou. Ale to je proto, že jsem jakoby byla úplně v takovém klidu nebo já nevím, prostě už úplně opadl takový ten [stres], no tak přišel ten Aleš, že jo. A to je teda takový stmelovač úplně, ještě jakoby i té Adélce strašně pomáhá tím, takže já myslím, že super, že přišel jakoby v pravou chvíli. A ještě s tou svojí energií, to je super, že to tady trochu rozvířil.“ (smích)

Její partner Aleš skutečnost, že mají právě tři děti, vysvětlil mnohem stručněji: „Tak to jsme tak chtěli prostě.“ Dále v rozhovoru jen uvedl: „No, asi to třetí, to bylo takové, že to přišlo, tak to přišlo nečekaně a vlastně je to fajn.“ V jeho výpovědi tedy nic nenásvědčovalo tomu, že by původně plánoval velkou rodinu.

Analýza rozhovorů a rodinných situací dotázaných rodin naznačila, že **počet dětí často vyplynul z (dobrého) vztahu mezi partnery**. Muži spíše děti přijímali nebo se pak již, když jich bylo víc, snažili limitovat jejich počet. Nelze říci, že by reálný počet dětí určovaly ženy, bez ohledu na muže, ale na ženách asi více leželo rozhodnutí, zda dítě chtějí počít, donosit a porodit. V našem malém výzkumném vzorku to bylo častěji tak, že ženy měly přání mít více dětí, respektive připouštěly možnost mít další dítě, častěji než jejich partneři. Ovšem za předpokladu, že se jednalo o funkční partnerský

vztah a muž pracoval a zajišťoval tak velkou část rodinných příjmů. Nicméně toto pravidlo nelze rozhodně zobecňovat.

Pokud se **aktuální přání rodičů o počtu dětí rozcházela**, pak se jednalo především o skutečnost, že matka by si přála další dítě, ale otec další dítě již nechtěl. Muži se patrně cítili více zodpovědní za uživení velké rodiny a to byl mnohdy důvod, proč další dítě už nechtěli. Nicméně to takto přímo v rozhovorech zpravidla sami nespecifikovali. Častěji tyto důvody zmiňovaly jejich ženy. Všichni otcové, se kterými jsme hovořili, velký počet dětí vítali. Někteří ho plánovali, jiní ne. Odpověď pana Gustava opět jasně ukazovala, že mnozí lidé, a podle něj především muži, počet dětí dopředu neplánují.

T: „Co bylo důvodem, že máte vlastně čtyři děti?“

Gustav: „To vůbec nevím. Ony byly všechny neplánované teda. ... Ne, tak to, tak to je, to prostě, to jsou takové osudy, prostě ty děti se nám začaly [rodit], no. (smích) Já jsem, jako já jsem teda děti fakt nikdy neplánoval jako takhle. Já vlastně, tak já jsem jakoby muž, takže my to muži vnímáme jinak než ty ženy, ty ženy ty děti chtějí a my jsme do toho prostě tak jako hozený, že když to, nebo teda neznám teda muže, který by vlastně nějak to dítě jako, že by třeba to první dítě přišlo tak, že se domluví s partnerkou, že budou mít dítě, že to je vždycky takové, že to je překvápko, byť teda všichni to měli jako, že je to překvapilo vlastně - tak mám dítě a mám dítě vlastně s touhle ženou, tak super, tak jako, jo? Tak si řekne, že se do toho tak nějak jako položí a záleží, jaký má kvality a co s tím, no. A takže přesto, že jsem jako žádný dítě neplánoval, tak jsem hrozně rád za ty děti, jsem hrozně rád vlastně za ženu, že mě obdařila tolika dětma. A užívám si tuhle rodinu, i když je to někdy náročné, někdy prostě člověk vybuchne tady v tomhle všem prostě, tak je to, svým způsobem je to i pro mě léčivé, protože mě to učí pořád každý den spoustu věcí, který bych se normálně nenaučil. Sám už vůbec ne a s míň dětma taky ne, takže prostě učí mě to každý den spoustu.“

Byly i rodiny, kde platil spíše opak a původní touhu po více dětech vyjadřoval spíše muž než žena. Tak tomu bylo v případě manželů Ilnerových. Paní Iva v rozhovoru uvedla i další podstatnou skutečnost. To, že se její třetí a čtvrté dítě narodily bez jasného předchozího plánování, neznamenal, že by byly dětmi nechtěnými. Zřejmě to byl však spíše její muž, kdo si přál mít více dětí. Opět se zde potvrzuje, že děti vyššího pořadí se často rodí v těch rodinách, kde se rodiče dalším početím výrazně nebrání, případně nevolí potrat jako řešení početí. Příchod dalšího potomka vítají, byť o něj třeba přímo neusilovali.

T: „Proč vlastně máte čtyři děti? Jaký byl ten důvod?“

Iva: „Tak bylo to neplánované. Přišly a jsou, tak asi takhle. Nebylo to, jako manžel sice říkal, že by chtěl víc dětí, ale jako nebylo to plánované. Už od toho třetího to pak přišlo jako neplánovaně.“

T: „Třetí i čtvrté byly teda neplánované.“

Iva: „No, byly neplánované, ale neznamená to nechtěné, takže jako to byl ten důvod.“

Počet dětí tedy nebyl zpravidla předem partnery vyjednáván, byť určitou představu o větší rodině mnozí naši respondenti údajně již měli dopředu danou. Ta někdy nepochybně pramenila z jejich vlastní zkušenosti v dětství. **Souvislost mezi vyšším počtem dětí v prokreační rodině a vyšším počtem sourozenců v orientační (původní) rodině** byla v předchozích výzkumech prokázána (Beaujouan, Solaz, 2019; Buhr, Lutz, Peter, 2018). Tito autoři potvrzují, že lidé pocházející z větších

nukleárních rodin mají častěji více dětí, nebo si přejí více dětí mít. Přestože náš soubor byl malý, i v něm byla tato souvislost zjevná. Sledovali jsme, z kolika vlastních sourozenců naši rodiče pocházejí. Zjistili jsme, že dva a více sourozenců měla téměř polovina z nich (10 z 24). To je výrazně vyšší podíl, než jak bylo běžné v jejich generaci (věkové kohorty narozené v letech 1966 až 1988). Jen výjimečně ovšem naši respondenti dávali vyšší počet sourozenců do přímé souvislosti s vyšším počtem vlastních dětí. 12 rodičů mělo jednoho sourozence, vyrůstalo tedy v rodině se dvěma dětmi, což je v České republice dlouhodobě normativní a převažující rodinný model (Fučík, Chromková Manea, 2014; Hamplová, 2000; Rabušic, Chromková Manea, 2013).

Dva rodiče z námi sledovaných rodin byli jedináčky. A někdy právě tato zkušenost může vést k touze po velké rodině, jak tomu bylo například u paní Lenky, která vyrůstala sama s matkou a později s jejím manželem. I tato zkušenost a podobně zkušenost jejího partnera, který sice měl jednoho sourozence, ale vyrůstali oba pouze s matkou, ji přivedla k tomu, že vlastním dětem chtěla dopřát jak sourozence, tak oba rodiče. Velká úplná rodina pro ně byla ideálem, kterého se jim podařilo dosáhnout.

T: „Co je vlastně důvodem, že máte tři děti? Protože pořád průměrná česká rodina má dvě děti, tak jaká byla ta vaše motivace?“

Lenka: „No, to taky není úplně asi jakoby nějak racionální. Já jsem třeba jedináček a to mi přišlo úplně strašné, úplně nejhorší varianta ze všeho, to je prostě, to bych nikomu, fuj, nepřála. A dvě děti, to mi přijde taková jako nuda, jako že pink [sem], pink [tam] prostě. A tři děti mi přijde, že jako vlastně já ne, že bych úplně byla nějaká taková jako hrozně založená domácně, že bych jako hrozně se ráda starala o děti a tak, ale přijde mi to jako pro ty děti dobré nějak si myslím, že prostě oni dva [starší dcera a syn] prostě mezi sebou mám pocit, že furt jenom je to jako takový boj. A když jsou tři, tak se tam nějak jako ta energie rozloží a mám pocit, že ty vztahy se nějak jako narovnají, natáhnou, nevím.“

V tomto případě to tedy byla spíše reakce na poměry v původní rodině a snaha, aby prokreační rodina byla „lepší“. Lence bylo 33 let a nevylučovala zcela možnost, že bude mít ještě někdy další dítě. Aktuální ekonomická situace rodiny i nedostupnost vhodného bydlení tomu však příliš nenahrávala. Sama si tyto limity uvědomovala a v rozhovoru je zmínila.

V podobné situaci byla i paní Alena, která by si další dítě vlastně přála a litovala, že se nepokusili o jeho početí již dříve po porodu třetího syna. Její manžel další dítě neplánoval. Alena si racionalizovala důvody, proč čtvrté dítě mít nemohou. Z její výpovědi bylo jasné, že mateřství ji naplňuje. Podobně to bylo i v dalších rozhovorech, kdy rodiče z vícedětných rodin byli sice mnohdy unavení, ale za každé další dítě byli zpravidla rádi. **Péče a výchova dětí dodávala smysl jejich životu.**

Limity pro narození dalšího dítěte naopak spatřovali respondenti v ekonomické situaci, velikosti bytu, velikosti auta, případně ve vlastním věku či zdravotním stavu. O těchto omezeních někteří referovali i v souvislosti s předchozími rozvahami o počtu dětí. Všichni naši respondenti řešili v nějaké míře otázku, zda budou schopni další dítě uživit. A pokud jim to připadalo obtížné, další již neplánovali. To ovšem vždy neznamenalo, že další dítě neměli. Výpověď paní Aleny ukazuje aktuální rozvahu o možnosti mít další dítě.

„Takže jako prostě za mě jako klidně čtvrté, ale že jo, to je jiné auto a tak dále a tak dále a tak dále, uživit je. Taky bych chtěla, aby zvládli školu a my na tom jako finančně nejsme asi úplně jako dobře, ale jsme šťastní za to, že se trošku nějak vidíme a že chodí Aleš do takové práce, která ho trochu baví jako, to je pro nás úplně nejdůležitější, že nechodí do nějaké továrny nebo i na směny. ... Takže

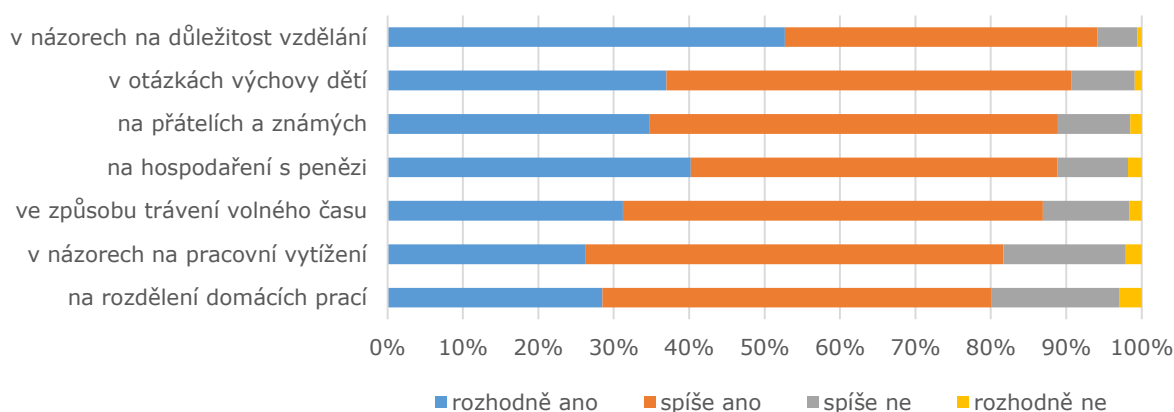
*máme těch peněz míň, ale já si myslím, že jsme celkem skromná rodina, že se jako docela umíme i uskromnit. ... Protože kdyby se tam [do auta] ještě jako naskládal [další člověk], tak to neřeším asi, ale jako další auto je další investice a to je prostě úplně pro nás jako, to je bomba, to je prostě ranec. Takže tak. Jinak si myslím, že **velká rodina má teda smysl, určitě**. Jasně, že to tam jako ty děti se dohadují, skřípe, tohle, ale ty děti jsou nějaké šťastnější nebo já nevím, takový spokojenější nebo, já nevím, neumím to říct prostě, ale tam to nějak funguje."*

5. Vztahy a vybrané problémy

5.1 Neshody v rodině

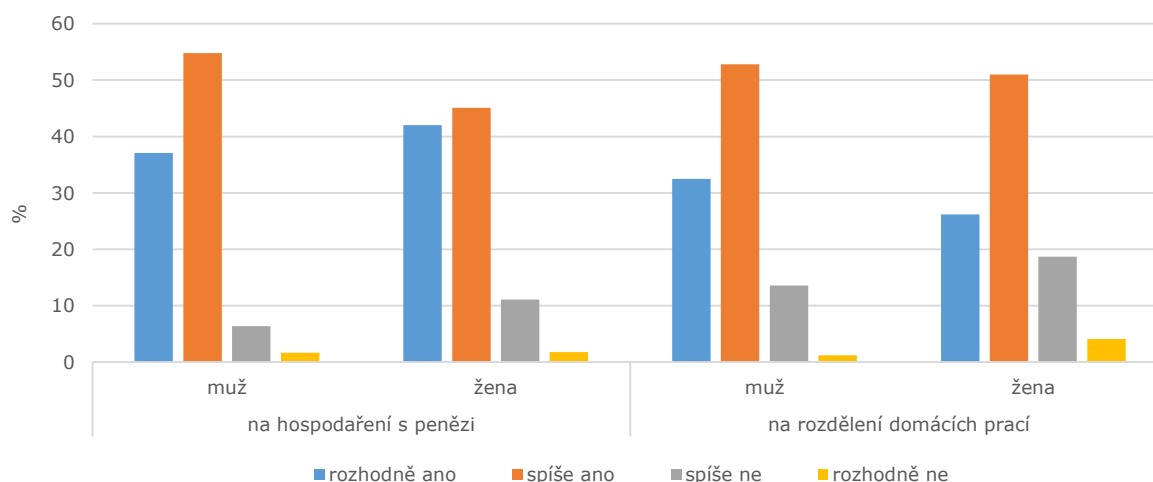
Podobně jako v rekonstituovaných rodinách (viz Paloncyová a kol., 2019) se rodiče ve vícedětných rodinách shodnou nejvíce na tom, jakou roli hraje v životě vzdělání (graf č. 5.1). Na rozdíl od rodin s nevlastním rodičem panuje v rodinách, kde jsou všechny děti společnými, tj. biologickými dětmi partnerů, i **velký soulad v otázce výchovy dětí**. Relativně **největší napětí je pociťováno v otázce rozdělení domácích prací a v názorech na pracovní vytížení**. Dotázaní muži a ženy hodnotili míru shody ve většině vybraných oblastí stejně, určité rozdíly byly shledány v otázce hospodaření s penězi a rozdělení domácích prací a povinností. Právě v těchto oblastech lze předpokládat, že je v rodinách se třemi a více dětmi v porovnání s těmi, které mají méně dětí, potřeba nastavit pravidla fungování o něco naléhavější. V otázce financí byly dotázané ženy na rozdíl od mužů častěji rozhodně přesvědčeny o tom, že se s partnerem shodnou, na druhou stranu byly více zastoupeny i ty, které připouštěly určité rozpory. V otázce rozdělení domácích prací bylo o shodě mezi partnery méně žen rozhodně přesvědčeno a naopak více těch, které zde na rozdíl od mužů vnímaly větší či menší problémy (graf č. 5.2).

Graf č. 5.1 **Shoda partnerů ve vybraných oblastech života, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

Graf č. 5.2 **Míra shody mezi partnery v otázce hospodaření a rozdělení domácích povinností, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

Muži hodnotí míru shody mezi partnery v daných oblastech velmi podobně napříč všemi vzdělanostními skupinami, u žen je z hlediska vzdělání určitý lineární trend mezi výší vzdělání a mírou spokojenosti patrný v otázce výběru známých a přátel, výchovy dětí, ve způsobu trávení volného času a rozdělení domácích povinností. Výpovědi nesezdaných mužů se příliš nelišily od ženatých, u nesezdaných žen byla zřejmá tendence v určité, byť ne příliš významné, míře nesouladu s partnerem v oblasti hospodaření, dělby práce ve smyslu pracovního vytížení i rozdělení péče o domácnost, více nespokojené než vdané ženy byly družky i v otázce výběru známých a přátel. Jedním z důvodů, proč je uzavření sňatku odmítáno, je i představa o větší osobní nezávislosti, i když tento důvod nepatří mezi dva hlavní, či respondentem deklarované (viz kapitola 4.1). S odmítáním tradice manželství může být spojeno i častější vyjednávání o pravidlech fungování rodiny, jež může být více či méně úspěšné. Nicméně lze shrnout, že **nesezdaní se v hodnocení kvality svého vztahu zásadně od partnerů žijících v manželství nelišili.**

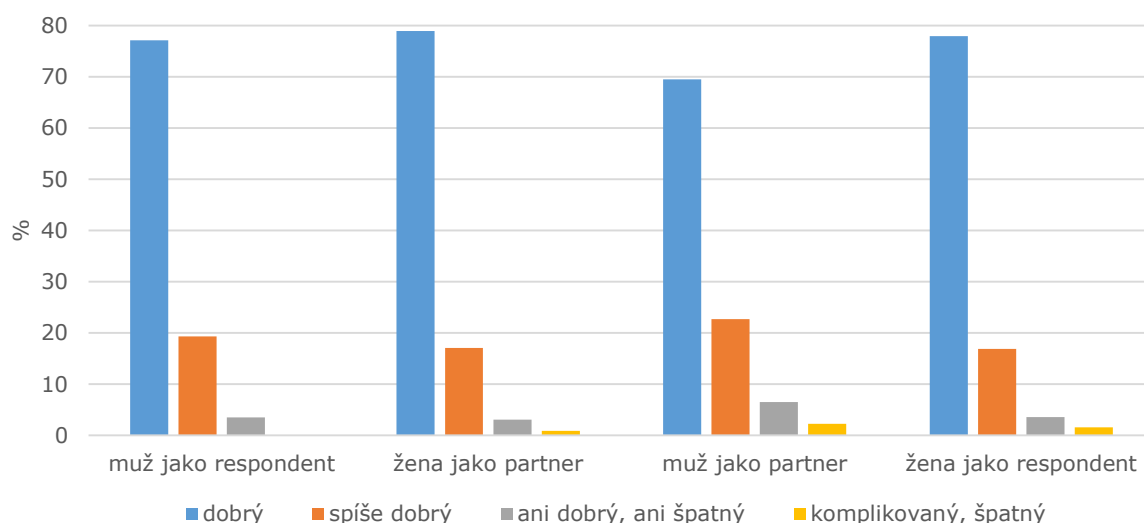
Každý vztah prochází určitým vývojem. Mezi významné proměnné, které mohou mít na míru spokojenosti v soužití vliv, patří např. délka vztahu. Dle statistik z běžné evidence obyvatelstva vrcholí intenzita rozvodovosti po 5 až 9 letech manželství, v rámci jednoletých délek trvání dosahuje rozvodovost maxima již v období 3 až 6 let po sňatku. V bezprostředních letech po sňatku došlo ke snížení intenzity rozvodovosti, naopak u déle trvajících manželství má rostoucí trend (ČSÚ, 2018). V rodinách se třemi a více dětmi se však délka vztahu v otázce míry shody mezi partnery v hlavních oblastech fungování rodiny výrazně neodrazila. Významný vliv neměl ani počet dětí v rodině. Pouze v otázce výchovy dětí a dělby domácí práce se ženy s více než třemi dětmi častěji přikláněly k absolutní shodě mezi partnery, což může být mimo jiné i důvod toho, proč mají tolik dětí. Větší nároky jsou na fungování rodiny kladeny v raném věku dětí, kdy je třeba zajistit péči o ně, s čímž je spojené i větší napětí mezi profesním i rodinným životem. Ve vybraných vícedětných rodinách se však na míře hodnocení chodu rodiny věk dětí nijak zásadně neprojevil.

Přesto, že se na základě výše uvedeného zdají být partnerské vztahy ve vícedětných rodinách poměrně harmonické, **každý pátý respondent někdy uvažoval**

o rozchodu či rozvodu, podobně jako v rekonstituovaných rodinách častěji ženy než muži (23 %, resp. 17 %), a to zejména ty žijící nesezdaně (41 % družek uvažovalo o rozchodu, 20 % manželek). Počet dětí neměl na úvahy o ukončení vztahu vliv. Obavy z toho, jaký by měl rozpad rodiny vliv na děti, byly však jedním z hlavních důvodů, proč spolu v době výzkumu partneri, kteří prošli partnerskou krizí, stále žili (60 %). Více než polovina (55 %) překonala či překonává krizi vlastními silami, konzultace odborníka jsou velmi ojedinělé (5 %). Každý čtvrtý respondent bral v úvahu při rozhodování o ukončení vztahu i jeho ekonomické důsledky. U každého desátého respondenta, který někdy uvažoval o rozchodu či rozvodu, však v době výzkumu krize vztahu přetrvávala.¹²

Kvalita vztahu mezi rodiči a míra shody v důležitých otázkách společného života souvisí i s tím, jaké mají rodiče vztahy se svými dětmi, potažmo jaké mají vztahy děti mezi sebou. V naprosté většině rodin byly **vztahy dětí s rodiči hodnoceny velmi pozitivně**. Dotázané ženy na rozdíl od mužů však ocenily svůj poměr k dětem jako o něco lepší než vztah otce k dětem, muži se domnívali, že s dětmi vycházejí stejně dobře jako matky (graf č. 5.3). Míra kritičnosti žen ke vztahu dětí a jejich otce klesá spolu s rostoucí výší vzdělání.

Graf č. 5.3 **Vztahy rodičů s dětmi dle hodnocení respondenta, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

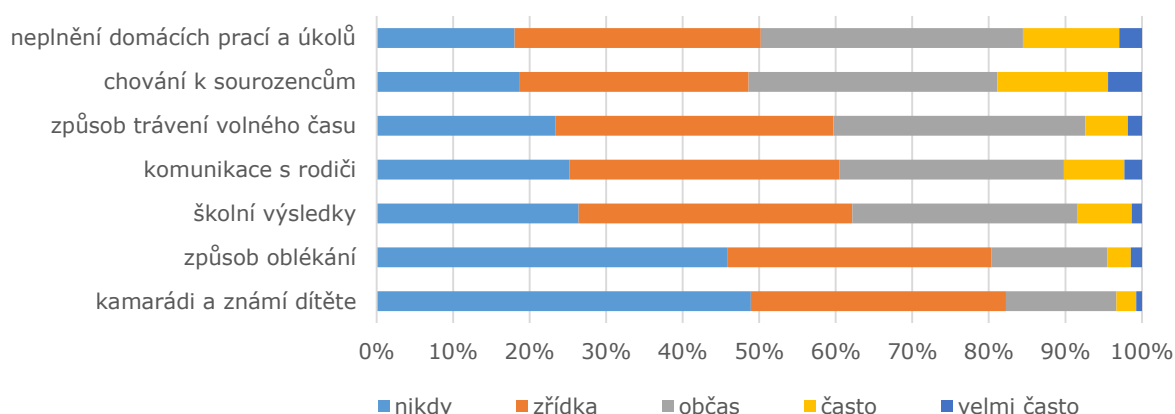
Péče a výchova dětí se mění s jejich věkem, kdy jim postupně přibývají povinnosti, ať školní či domácí, zvyšuje se jejich samostatnost, rozšiřují se okruhy jejich známých, děti získávají nové zkušenosti a utvářejí si vlastní názory. To může vyvolávat napětí či dokonce konflikty mezi rodiči a dětmi.

Jablkem sváru mezi rodiči a dětmi bylo v posledních 12 měsících **nejčastěji neplnění domácích úkolů či povinností a chování k sourozencům**, což samozřejmě souvisí s tím, že jsou v rodině minimálně tři děti. Prostor pro napětí mezi nimi je tedy např. v porovnání se situací v rekonstituovaných rodinách, které měly ve třech čtvrtinách maximálně dvě děti, větší. Mezi středně časté patří konflikty rodičů s dětmi

¹² Respondenti vybírali dva hlavní důvody z předloženého seznamu. Součet proto nedává 100 %.

týkající se vzájemné komunikace, způsobu trávení volného času, u školních dětí pak prospěchu. Spíše ojediněle se rodiče s dětmi neshodnou v tom, jak se mají děti oblékat a s kým se mají přátelit (graf č. 5.4). Výchova a péče o tři a více dětí klade na rodiče značné nároky, a to zvláště v případě, že druhý z rodičů ve společné domácnosti chybí. Dle výpovědí samozivitelů nebyly v posledních 12 měsících konflikty s jejich dětmi nějak zásadně častější než v úplných rodinách. Určitou výjimkou jsou otázky školního prospěchu a výběru kamarádů a známých dětí, které jsou v rodinách samozivitelů diskutovány o něco častěji než v rodinách úplných.

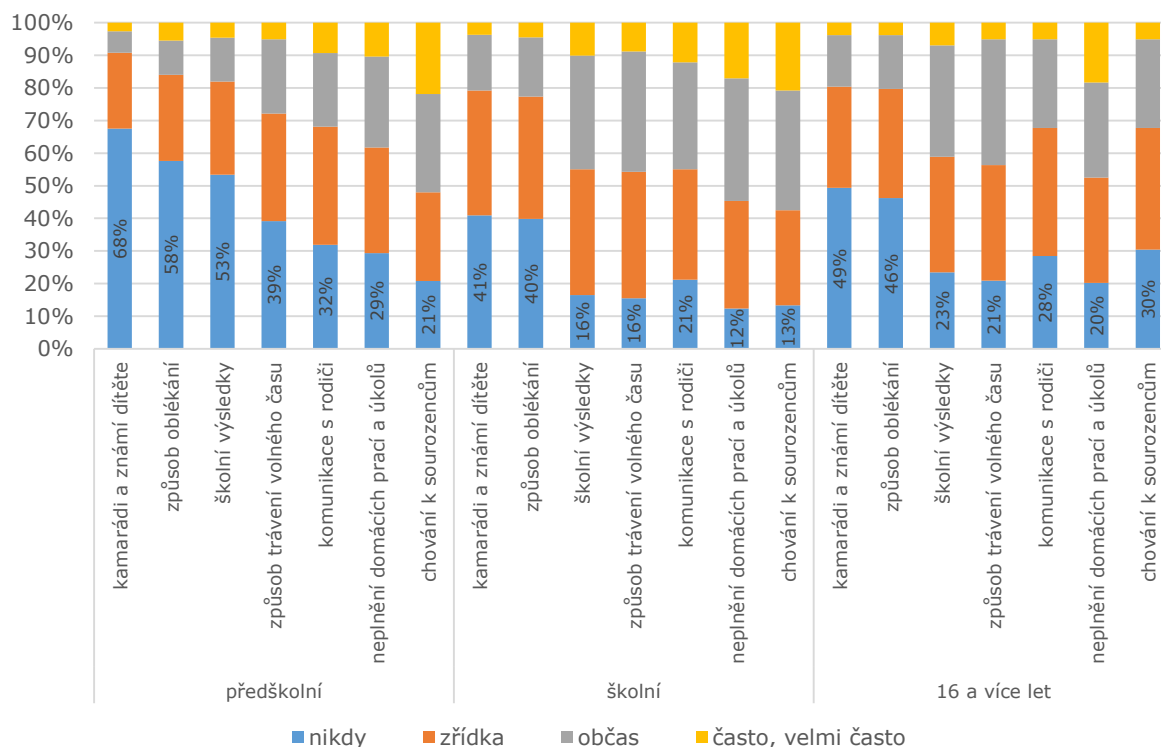
Graf č. 5.4 **Důvody konfliktů mezi dětmi a rodiči, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

Pohled mužů a žen se na frekvenci neshod s dětmi příliš neliší, pouze v otázce chování mezi sourozenci jsou ženy oproti mužům o něco vnímavější. Častost neshod v posledních 12 měsících mezi rodiči a dětmi neovlivňuje, možná překvapivě, příliš počet dětí v rodině. Roli však hraje jejich věk. Nejméně příležitostí ke konfliktům s dětmi je samozřejmě v rodinách, kde jsou převážně děti předškolního věku (graf č. 5.5.). Největší zátěžové období pro porozumění mezi rodiči a dětmi je ve věku od 7 do 15 let, tedy v době, kdy chodí děti na základní školu. V tomto předpubertálním a pubertálním období jsou nejběžnější neshody mezi rodiči a dětmi ohledně plnění domácích povinností, způsobu trávení volného času a školního prospěchu. Pokud je nejmladší dítě v rodině v uvedeném věku, pak se často či velmi často setkává s těmito problémy přibližně polovina dotázaných vícedětných rodin. Pokud je v rodině většina dětí ve věku docházky na základní školu, je kromě výše uvedených neshod týkajících se školního prospěchu, trávení volného času a plnění domácích povinností často předmětem sporů mezi dětmi a rodiči i komunikace s rodiči a chování k sourozencům. Čím jsou děti v rodině starší, tím se počet neshod mezi nimi a rodiči z hlediska četnosti snižuje. Nicméně téma trávení volného času, prospěchu a zapojení do chodu domácnosti zůstává pro 80 % rodin s dětmi v adolescentním věku stále předmětem alespoň občasného sporu.

Graf č. 5.5 **Důvody konfliktů mezi dětmi a rodiči podle toho, v jakém věku je většina dětí v rodině, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

Vztahy mezi dětmi navzájem nejsou podle respondentů ovlivněny jejich počtem, o něco hůře hodnotí to, jak spolu děti vycházejí, dotázaní, kteří nemají maturitní vzdělání (jako dobrý vztah označilo 80 % z nich proti 92 % vysokoškoláků). Dle výpovědí rodičů jsou nejlepší vztahy mezi dětmi, mezi nimiž převládají ty v předškolním věku, relativně nejméně idylické jsou vztahy mezi dětmi, které jsou většinou ve školním věku, nebo kde je mezi dětmi velký věkový rozdíl.

5.2 Vybrané problémy v rodině a jejich řešení

Rodina je v rámci své výchovné a socializační funkce konfrontována s více či méně závažnými problémy svých členů. Pouze přibližně **každá třetí rodina s více než třemi dětmi** (podobně jako v případě rekonstituovaných rodin) **nemusela čelit žádnému z výzkumem vybranému problému**. Každá pátá řešila pouze jeden, ale téměř polovina (45 %) dvě a více zátěžové situace.

Mezi problémy, které byly výzkumným týmem vybrány jako zvlášť hodné zřetele, je mezi vícedětnými rodinami nejrozšířenější **otázka času, který tráví děti na internetu, mobilu apod.** (graf č. 5.6). Tento fenomén je obecně rozšířen zejména u dětí ve věku povinné školní docházky (Bedrošová a kol., 2018). Mezi dotázanými vícedětnými rodinami mělo tento problém alespoň jedno dítě ve věku 7 až 11 let 70 %, ve věku 12 až 15 let 50 %. Odborná pomoc je však zatím v těchto případech vyhledávána

jen v omezené míře. Nelze však říci, zda to skutečně není potřeba, či je tento problém rodiči podceňován.

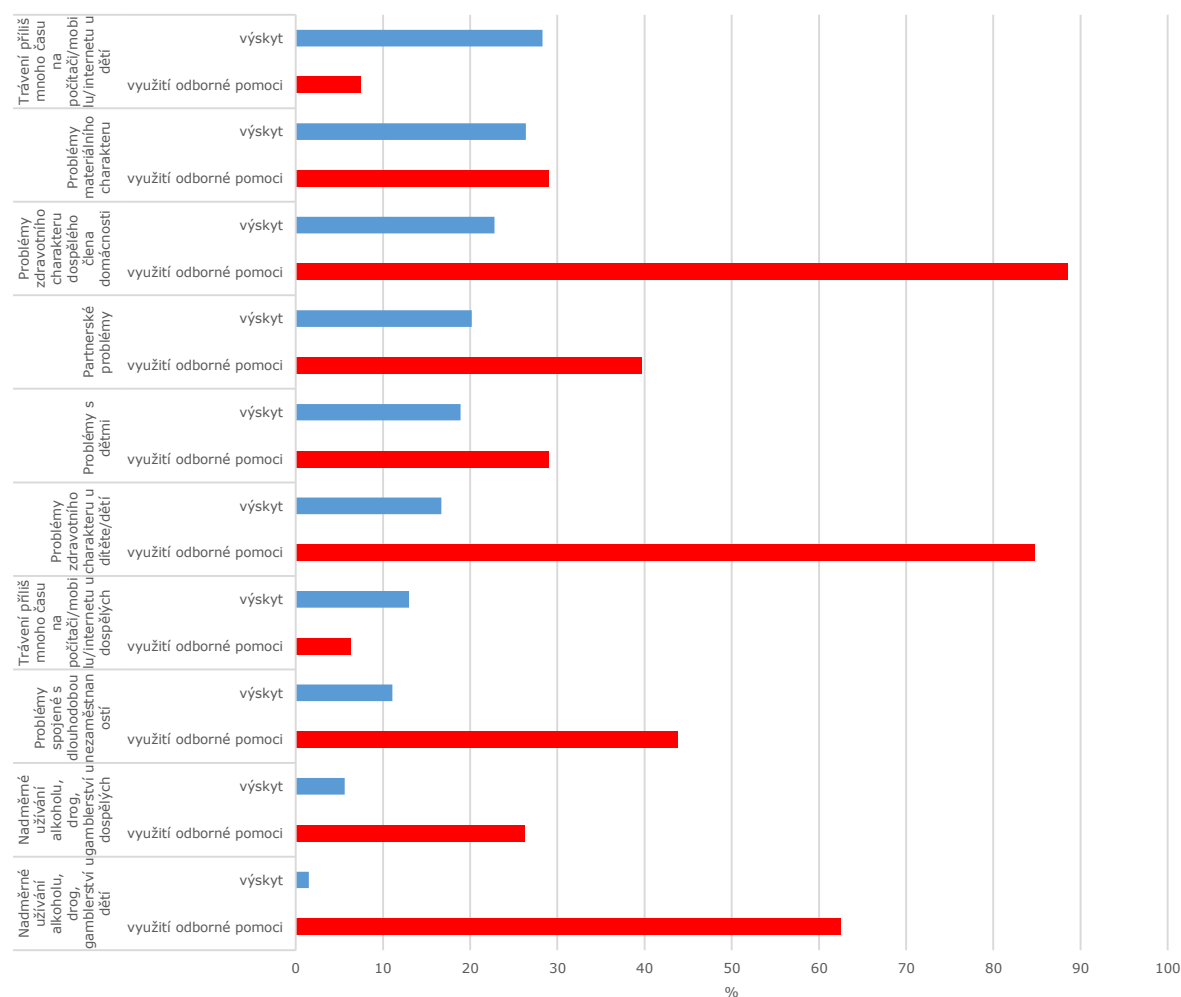
Ačkoli by se dalo předpokládat, že rodiny s více dětmi jsou v porovnání s ostatními častěji vystaveny obtížím materiálního charakteru, v našem výzkumném vzorku se tato hypotéza zcela nepotvrdila, neboť podíl vícedětných rodin, který připustil zkušenost tohoto typu, byl zcela srovnatelný s daným podílem v rekonstituovaných rodinách (26 %). **Otázka materiálního zabezpečení rodiny je však výrazně ožehavější pro samoživitele**, z nichž 40 % uvedlo, že s ním měli či mají problémy. S tím souvisí i otázka dlouhodobé nezaměstnanosti, se kterou mělo zkušenost 16 % samoživitelů a „pouze“ 10 % úplných rodin.

V každé páté rodině se objevil zdravotní problém některého dospělého člena domácnosti jako např. vážná nemoc, fyzické, smyslové či mentální znevýhodnění, či potřeba péče o blízkou osobu, např. rodiče. Vážnější zdravotní problémy dětí jsou méně časté (přibližně v každé šesté rodině). Je nasnadě, že v případě zdravotních obtíží rodiny většinou vyhledávají odbornou pomoc. Partnerské problémy řešili zejména samoživitelé (50 % oproti 17 % respondentů žijících v úplné rodině), ti také častěji hledali pomoc u příslušného odborníka (31 %, resp. 18 %). Přibližně každá pátá rodina měla někdy závažnější problémy s dětmi, jako jsou výchovné problémy, prospěch ve škole apod., v téměř 30 % jim s nimi pomáhal odborník. Rodiny, které si nevěděly rady s výchovou dětí, požádaly o radu v pedagogicko-psychologické poradně (84 %), u psychologa (72 %), spolupráce byla také navázána s učitelem či lékařem (66 %, 62 %).¹³

Zkušenost vícedětných rodin se závislostmi, jako je nadužívání alkoholu, drog, gamblerství apod. jak dětí, tak dospělých je zatím marginální. Pokud ji však rodiny mají, zvláště v případě dětí vyhledávají odbornou pomoc.

Zaměříme-li se souhrnně na odbornou instituci či odborníky, na které se rodiny v případě problémů, které samy nezvládnou řešit, mohou obrátit, pak jsou nejčastěji konzultováni lékaři (69 %), dále mají rodiny zkušenost se službami pedagogicko-psychologických poraden (46 %), psychologů (41 %), případně psychiatrů (23 %). Patrná je i užší spolupráce s pedagogy (33 %), každá pátá rodina byla v kontaktu s OSPOD. Na Úřad práce se obrátila každá čtvrtá rodina.

¹³ Pomoc u příslušných odborníků mohla být vyhledána i z jiných důvodů. Otázka v dotazníku musela být v zájmu času a komfortu respondentů položena souhrnně, procenta v této větě vyjadřují podíl rodin s výchovnými problémy, které z nějakého důvodu navštívily daného odborníka či instituci.

Graf č. 5.6 **Problémy v rodině, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

6. Příjmová, výdajová a materiální situace vícedětných rodin

6.1 Příjmy

Celkové čisté měsíční příjmy domácnosti nechtěla v dotazníkovém šetření uvést pětina respondentů.¹⁴ Příjmy poloviny těch, kteří se zařadili do konkrétního příjmového intervalu, přesahují 40 tisíc Kč, příjmy druhé poloviny jsou nižší (tabulka č. 6.1). Výši celkového příjmu domácnosti ovlivňuje řada faktorů, které vycházejí ze sociodemografického složení domácnosti. **Lepší příjmová situace manželských párů** pramení mj. z častější ekonomické aktivity obou rodičů (oba rodiče pracují v 62 % manželských párů ve srovnání se 44 % u nesezdaných párů) a jejich vyšší vzdělanostní úrovně předpokládající vyšší příjmy. Zatímco čtyřicetitisícové a vyšší příjmy mají dvě třetiny manželských párů, ve kterých pracují oba rodiče, mezi nesezdanými se do této kategorie zařadila necelá polovina výdělečně činných párů. Má-li příjmy z pracovní činnosti pouze jeden z rodičů, se 40 tisíci a více Kč hospodaří necelá polovina manželů a třetina nesezdaných.

Tabulka č. 6.1 **Struktura rodin podle výše čistého měsíčního příjmu domácnosti, v %**

čistý měsíční příjem domácnosti	úplné rodiny			neúplné rodiny	celkem
	celkem	manželé	nesezdaní		
do 19 999 Kč	4,6	2,7	17,5	34,7	8,0
20 000-29 999 Kč	15,5	14,0	25,8	36,8	17,9
30 000-39 999 Kč	24,6	25,2	20,6	18,9	24,0
40 000-49 999 Kč	26,5	27,2	21,6	6,3	24,2
50 000-59 999 Kč	13,6	14,9	5,2	1,1	12,2
60 000 a více Kč	15,2	16,1	9,3	2,1	13,7
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	756	659	97	95	851
<i>odmítl, nechce uvést</i>	20,3	20,5	18,5	22,0	20,5
<i>nezná výši příjmu</i>	2,0	2,2	-	0,8	1,8

Pozn.: šedě označené intervaly ukazují mediánovou hodnotu

Zdroj: VíceRod 2018

Tři ze čtyř samoživitelů mají k dispozici příjem do 30 tisíc Kč měsíčně. Je-li rodič výdělečně činný, ve třetině případů má jeho domácnost i příjmy vyšší. Naopak, celkové příjmy rodin s nepracujícím rodičem samoživitelem většinou nepřesáhnou hranici 20 tisíc Kč. Další osoby v domácnosti (např. zaopatřené děti nebo prarodiče dětí), resp. jejich příjmy většinou celkový rozpočet domácnosti navyšují. V šetření *VíceRod 2018* se však tato spojitost neprokázala. Příčinou mohou být velmi nízké četnosti tzv. smíšených domácností, neboť zaopatřené děti, příp. prarodiče žijí jen ve 4 %, resp. 3 % dotázaných rodin. S počtem dětí v rodině se příjmy domácnosti mírně zvyšují, přičemž

¹⁴ Při vyplňování dotazníků prostřednictvím CAWI dotazování byla ochota sdělit příjem domácnosti mnohem vyšší. Příjem odmítlo uvést „jen“ 9 % respondentů, kdežto při standardním dotazování „face to face“ neuvedlo příjem 28 % respondentů.

tyto tendence jsou patrné spíše jen v úplných rodinách. Vyšší počet dětí v rodině bývá současně spojen s častější ekonomickou neaktivitou jednoho z rodičů.

Rodiny s více dětmi bývají častějšími příjemci sociálních dávek ve srovnání s rodinami s jedním nebo dvěma dětmi (viz např. Kuchařová a kol., 2019). Vyšší je i jejich váha v rodinném rozpočtu. Alespoň jednu sociální dávku¹⁵ pobíralo téměř 60 % dotázaných rodin. Častějšími příjemci jsou rodiny s (jediným) nevýdělečně činným rodičem (92 % v úplných rodinách, 97 % v neúplných rodinách), podíl příjemců roste i se zvyšujícím se počtem dětí v rodině (od 54 % v rodinách se třemi dětmi, přes 73 % v rodinách se čtyřmi dětmi na 80 % v rodinách s pěti a více dětmi). Kvůli nižší ekonomické aktivitě, a tedy nižším příjmům **pobírají některou ze sociálních dávek častěji nesezdaní a samoživitelé**. Se zvyšujícím se příjmem rodiny se sice míra čerpání dávek snižuje, nicméně i mezi rodinami s příjmem nad 40 tisíc Kč se příjemci sociálních dávek vyskytují (ze 45 %).

Nejen celkově, ale i z pohledu jednotlivých dávek, jsou častějšími příjemci vybraných dávek samoživitelé a nesezdaní oproti manželským párům, s drobnou výjimkou u rodičovského příspěvku (tabulka č. 6.2). Míra čerpání konkrétních dávek roste rovněž s vyšším počtem dětí v rodině (s výjimkou důchodu) a zejména v případě na příjmu závislých dávek (přídavku na děti, příspěvku na bydlení, dávek hmotné nouze) klesá se zvyšujícím se příjmem domácnosti.

Přídavky na děti dostává více jak třetina rodin s dětmi. Rodiny se čtyřmi a více dětmi a rodiny nesezdaných rodičů (žijících v páru nebo osaměle) je čerpají z více než poloviny. Vzhledem k nastavení přídavků na děti jako příjmově testované dávky je nadprůměrný podíl jejich příjemců mezi rodinami s příjmem do 30 tisíc Kč. Nicméně, i mezi nejchudšími rodinami (s příjmem pod 20 tisíc Kč) 16 % rodin dávku nepobírá, přičemž kritérium nároku by velmi pravděpodobně splnily.

Tabulka č. 6.2 **Příjemci vybraných sociálních dávek podle počtu dětí a typu rodiny, podíly v %**

	počet dětí		typ rodiny			celkem
	3	4 a více	manželé	nesezdaní	samoživitelé	
přídavek na dítě	31,5	52,9	31,2	52,9	57,7	36,5
rodičovský příspěvek	31,0	43,5	32,7	52,9	23,6	33,9
příspěvek na bydlení	10,5	17,3	6,7	26,9	35,0	12,1
dávky hmotné nouze	4,2	8,6	2,7	11,8	16,3	5,2
důchod	9,2	9,4	8,0	10,9	16,3	9,2
podpora v nezaměstnanosti	1,1	4,3	1,3	5,0	2,4	1,8

Zdroj: VíceRod 2018

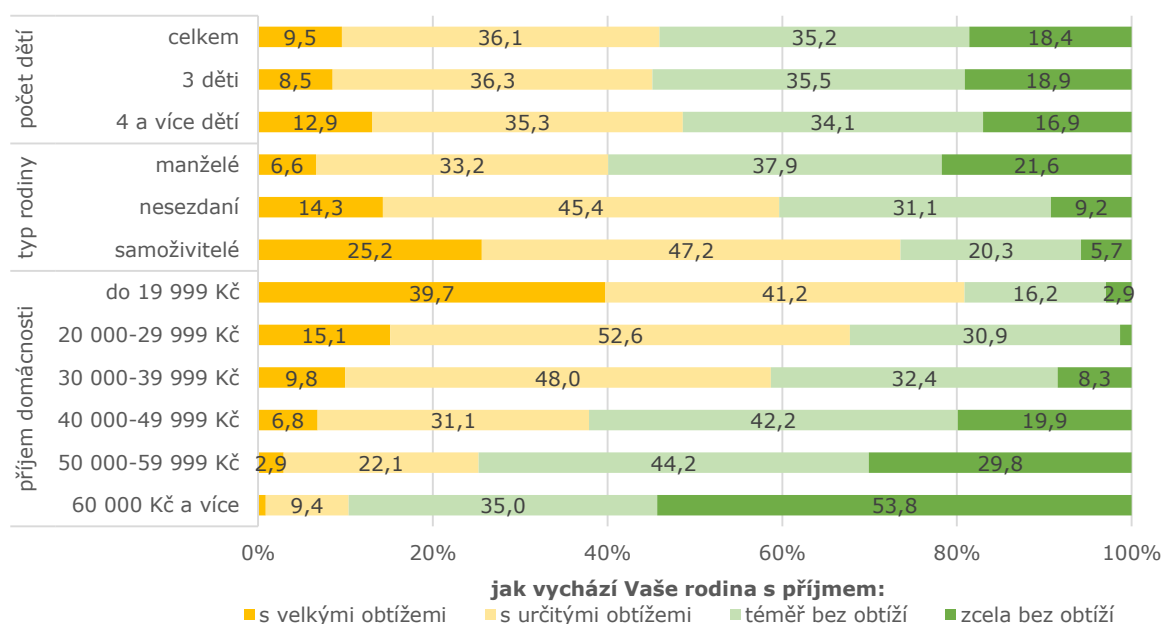
Rodiče pobírající **rodičovský příspěvek** se nacházejí celkem rovnoměrně ve všech příjmových kategoriích domácnosti, s mírně vyšším podílem v nejchudších rodinách. Zásadnější roli zde hraje samozřejmě věk dětí, neboť rodiny s dítětem dvouletým nebo mladším pobírají rodičovský příspěvek v 90 % případů. **Příspěvek na bydlení** reflektující vyšší zatížení domácnosti náklady na bydlení v relaci k jejím příjmům pobírá téměř polovina rodin s příjmem do 20 tisíc Kč, polovina rodin, která

¹⁵ Respondenti odpovídali, zda některý člen jejich domácnosti pobírá následující dávky: přídavek na dítě, rodičovský příspěvek, příspěvek na bydlení, dávky hmotné nouze, důchod, podporu v nezaměstnanosti, příp. jiné dávky.

hradí výdaje na bydlení s velkými obtížemi, a dvě pětiny rodin žijících v nájemním bytě (oproti 4 % rodin ve vlastním bytě, domě). Samoživitelé bydlící v nájemním bytě čerpají příspěvek na bydlení ve dvou třetinách případů, páry bydlící v nájmu „jen“ v jedné třetině. **Dávky hmotné nouze** dostávají především rodiny s nejnižšími příjmy (do 20 tisíc Kč; 31 %), vyšší míra jejich čerpání je patrná v rodinách s (jediným) ekonomicky neaktivním rodičem. Příjem ve formě **důchodu** přispívá do rozpočtu především těm domácnostem, ve kterých spolu s nukleární rodinou bydlí prarodiče. Lze tedy předpokládat, že se nejčastěji bude jednat o důchod starobní. Na druhou stranu například ovdovělí samoživitelé budou spíše příjemci pozůstalostních důchodů.

Vyjít s příjmem se celkově daří zhruba polovině dotázaných rodin, druhá polovina udává určité nebo velké obtíže.¹⁶ Rodiny vícedětné celkově vykazují větší těžkosti při vycházení s příjmem než rodiny s jedním nebo dvěma dětmi (viz např. Kuchařová a kol., 2019). Počet dětí ve vícedětné rodině nemá na hodnocení její příjmové situace výrazný vliv, k částečnému prohloubení potíží dochází spíše jen v úplných rodinách. Problém vystačit s celkovým příjmem mají výrazně častěji neúplné rodiny a také ty, kde chybí příjem z ekonomické aktivity. Do obtížnosti vyjít s příjmem se negativně promítá větší zátěž spojená s úhradou nákladů na bydlení. Velké těžkosti činí nakládání s rodinným rozpočtem nejchudším rodinám, s lepší příjmovou situací rodiny se potíže vyjít s příjmem významně snižují (graf č. 6.1).

Graf č. 6.1 **Jak vychází Vaše rodina s příjmem? Podle typu rodiny, počtu dětí a příjmu domácnosti, podíly v %**

Zdroj: VíceRod 2018

¹⁶ Výsledky dat SILC přitom (dlouhodobě, i aktuální za rok 2017) ukazují, že s obtížemi vychází se svými příjmy nadpoloviční (až dvoutřetinová) většina rodin s dětmi. Rozdíly mohou plynout z podrobnější a mírně odlišně specifikované škály možných odpovědí v datech SILC: s velkými obtížemi, s obtížemi, s menšími obtížemi, docela snadno, snadno, velmi snadno.

Pro samoživitele je důležitým zdrojem příjmů **výživné**. Nárok na něj **uplatňuje 28 % samoživitelů a 55 % jejich dětí**. 15 % samoživitelů neuvedlo, zda jejich děti mají nárok a dostávají výživné. Z těch, kteří mají na alimenty nárok, je většina dostává. Pravidelně ve stanovené výši však s nimi mohou počítat jen dvě třetiny z nich. Ostatní totiž dostávají výživné nepravidelně, případně sice pravidelně, ale v nižší částce. Neplnění vyživovací povinnosti pak ztěžuje oprávněným osobám vycházení s příjmy.

Plátcí výživného se nejčastěji nacházejí v rodinách nesezdaných partnerů. V 16 % z nich platí výživné (alespoň) jeden z rodičů. Samoživitelé platí výživné ve 4 % případů. Většina z dotázaných rodičů, příp. jejich partnerů, povinnost platit výživné nemá, najdou se však i tací (řádově dvě desítky), kteří povinnost přiznali, ale neplní ji.

6.2 Půjčky

Využívání půjček na pořízení různých movitých nebo nemovitých věcí nebo k uspokojení různých potřeb je v současnosti poměrně časté a s počtem dětí v rodině se zvyšuje (při porovnání rodin s jedním, dvěma a třemi a více dětmi; viz např. Kuchařová a kol., 2019). **Nějakou půjčku nebo úvěr splácí 57 % vícedětných rodin** dotázaných v šetření *VíceRod 2018* (tabulka č. 6.3). Ve vyšší míře je splácení úplné (manželské) páry, rodiny s třemi dětmi a rodiny s menšími dětmi (67 % rodin s nejmladším dítětem do dvou let věku proti 39 % rodin s nejmladším dítětem jedenáctiletým a starším). Napříč příjmovými kategoriemi nebyly zjištěny statisticky významné rozdíly v míře čerpání půjček. Jak je ale zřejmé z dalšího textu, odlišnosti ve využívání konkrétních půjček v závislosti na příjmu rodiny již existují.

Nejčastěji rodiny čerpají **úvěry spojené s bydlením (39 %)**. Prostřednictvím hypotéky, stavebního spoření apod. financuje své stávající bydlení 57 % vlastníků rodinných domů a 38 % majitelů bytů. Závislost využívání hypotéky na počtu dětí v rodině se neprokázala, zato s rostoucím věkem nejmladšího dítěte v rodině se míra čerpání hypoték snižuje: hypotéku splácí až 63 % rodin s nejmladším dítětem do dvou let věku žijících ve vlastním bytě či domě a 32 % rodin s nejmladším dítětem jedenáctiletým nebo starším. Řada rodin vlastníků svůj byt nebo dům tak již zřejmě svou hypotéku splatila. Splátkami půjček určenými k řešení bytové situace jsou zatíženy spíše rodiny s příjmy nad 30 tisíc Kč. Rodiny s nižšími příjmy na ni často nedosáhnou.

Spotřebitelské úvěry na pořízení předmětů dlouhodobé spotřeby (např. pračky, ledničky, auta) splácí **20 % vícedětných rodin**. Nejchudší rodiny je splácení sice nejčastěji (34 % rodin s příjmy pod 20 tisíc Kč), se zvyšujícím se příjmem rodiny však podíl rodin využívajících tyto půjčky plynule neklesá (splácí je 22 % rodin s příjmy mezi 20 a 50 tisíci Kč, 14 % rodin s příjmy vyššími). Nejčastějšími plátcí jsou nájemníci bytů (33 %), naopak vlastníci bytů či domů je hradí jen z 16 %. Rodiny třídné a vícedětné splácí spotřebitelské úvěry ve stejné míře (na úrovni 20 %), při podrobnějším srovnání se ale vydělují rodiny s pěti a více dětmi, které je využívají z jedné třetiny. Se zvyšujícím se věkem nejmladšího dítěte v rodině klesá čerpání spotřebitelských půjček až u rodin s jedenáctiletým nebo starším dítětem, a to na 12 % z průměrných 21 % u rodin s menšími dětmi.

Tabulka č. 6.3 **Rodiny, které splácejí nějakou půjčku (celkem a podle účelu), podíly v %**

		podíl rodin splácejících půjčky	za účelem		
			řešení bytové situace	pořízení předmětů dlouhodobé spotřeby	zajištění běžných potřeb rodiny
celkem		56,6	39,5	19,9	4,8
typ rodiny	manželé	59,3	44,0	19,5	4,0
	nesezdání	55,5	31,1	26,1	8,4
	samoživitelé	39,0	16,3	17,1	7,3
počet dětí	3 děti	58,2	41,3	19,4	4,4
	4 a více dětí	51,4	33,3	21,6	6,3
příjem domácnosti	do 19 999 Kč	55,9	11,8	33,8	19,1
	20 000-29 999 Kč	57,9	30,9	22,4	9,2
	30 000-39 999 Kč	63,2	45,6	23,5	3,4
	40 000-49 999 Kč	57,8	42,7	20,4	4,4
	50 000-59 999 Kč	57,7	50,0	12,5	-
	60 000 a více Kč	63,2	53,8	15,4	2,6

Zdroj: VíceRod 2018

Téměř **5 % rodin si vzalo půjčku na zajištění běžných potřeb členů domácnosti**. Zhruba polovina těchto rodin přitom splácí i jiné účelové půjčky. Nadprůměrně využívají půjčky k zabezpečení základních potřeb rodiny s nejnižšími příjmy (tabulka č. 6.3). Vyjít s příjmem je pro většinu těchto rodin (velmi) obtížné. Kromě uvedených konkrétních půjček doplnila **2 % dotázaných ještě jiný účel**, za kterým si vzali půjčku. Zmiňovali hlavně insolvenční, exekuci nebo úhradu dluhů (10x), pořízení jiné nemovitosti či investice (8x, např. chaty, nemovitosti pro děti do budoucna, garáže, fotovoltaické elektrárny), ale i podnikání (4x). Jedenkrát byla uvedena „dovolená“, dvakrát oblasti z každodenního života („jídlo, nájem, léky“ a „vyrovnání za plyn, elektro“).

Každá šestá rodina, která má nějakou půjčku, splácí dvě a více půjček (z celku všech rodin se jedná o 9 %). **Kumulace půjček znesnadňuje jejich splácení a negativně se odráží v celkových možnostech rodiny vyjít s příjmem.**

6.3 Výdaje

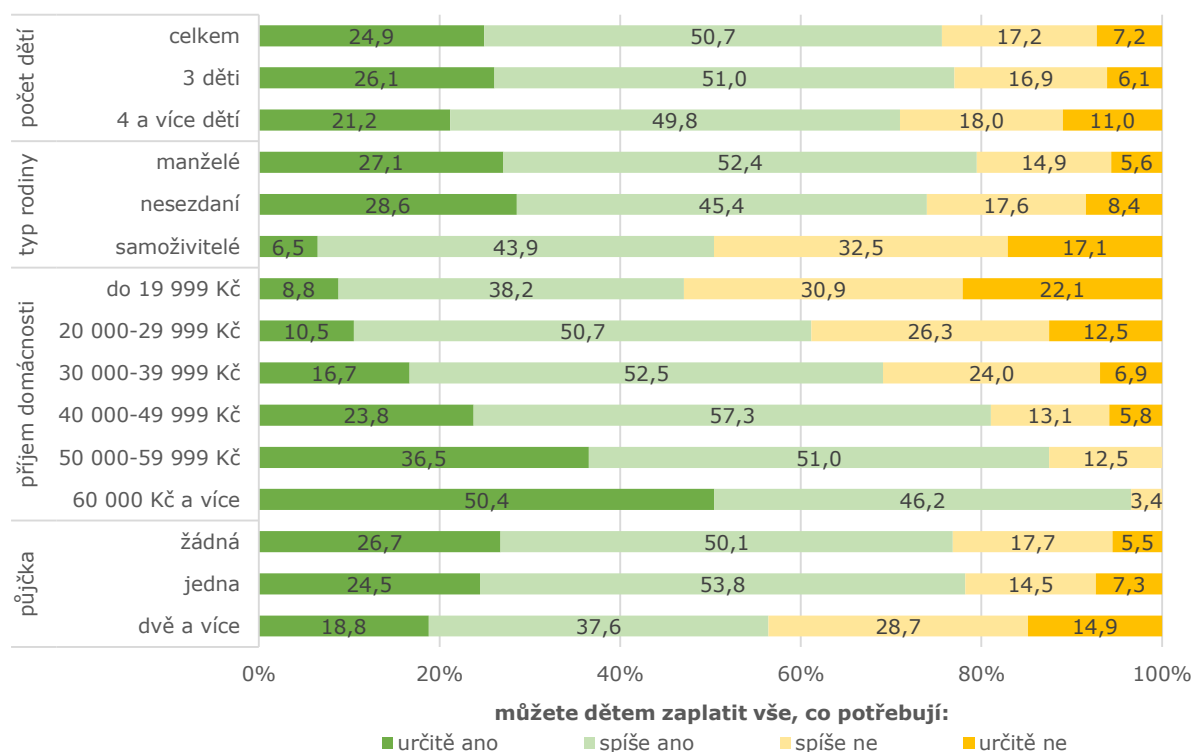
V rámci rodinného rozpočtu, a zvláště v rodinách vícedětných, představují výdaje na zajištění potřeb a vhodných podmínek dětí, ať už se jedná o základní životní potřeby nebo potřeby v oblasti jejich vzdělávání a volnočasových aktivit, jednu ze zásadních výdajových položek. Výsledky šetření *VíceRod 2018* ukazují, že většině rodin se s větším či menším úsilím daří potřeby dětí uspokojit. **Zaplatit dětem vše, co potřebují, zvládnou tři ze čtyř dotázaných rodin**, v tom čtvrtina rozhodně a polovina s menší jistotou. Naproti tomu 17 % rodin si to spíše nemůže dovolit, v těžké situaci se v tomto ohledu vyskytuje zbývajících **7 % rodin, které určitě nemohou svým dětem koupit vše potřebné** (graf č. 6.2).

Při srovnání s výsledky šetření z roku 2016, ve kterém byli dotazováni rodiče alespoň jednoho dítěte školního a vyššího věku, se situace vícedětných nejeví příliš kriticky. Tehdy byla stejná otázka položena rodičům s nejmladším dítětem ve věku 7-

14 let, příp. 15-19 let. 70 % dotázaných rodičů tenkrát uvedlo, že svým dětem mohou zaplatit vše, co potřebují (24 % určitě, 46 % spíše), naproti tomu 21 % si to spíše (a dalších 9 % určitě) nemohlo dovolit (Kuchařová a kol., 2018: 57). Rodiny se třemi a více dětmi v porovnání s rodinami s nižším počtem dětí přitom nemožnosti koupit dětem vše, co potřebují, čelily výrazně častěji (25 % spíše a 14 % určitě nezaplatí vše oproti 20 %, resp. 8 % u rodin s jedním nebo dvěma dětmi).

V aktuálním šetření *VíceRod 2018* nehraje velikost rodiny (z hlediska počtu dětí) v této otázce tak významnou roli jako úplnost rodiny a především výše celkových příjmů a jejich relace k nutným výdajům. Rodiny se čtyřmi a více dětmi sice oproti rodinám třídětným vykazují mírně větší potíže při hrazení všeho potřebného pro děti, **ve složitější situaci se však ocitají samoživitelé, z nichž si může dovolit koupit dětem vše potřebné „jen“ polovina, a rodiny s nejnižšími příjmy** (graf č. 6.2). Pociťované problémy vyjít s příjmem silně ovlivňují to, že rodiny nemohou pořídit dětem, co potřebují. Existence jedné půjčky ještě neznamená výraznější komplikaci ohrožující financování potřeb dětí, spotřebitelské půjčky sloužící k vybavení domácnosti nebo k zajištění základních potřeb jejích členů jsou však spolu s kumulací půjček rizikovým faktorem.

Graf č. 6.2 **Možnosti rodin zaplatit dětem vše, co potřebují, podle vybraných charakteristik, podíly v %**

Zdroj: *VíceRod 2018*

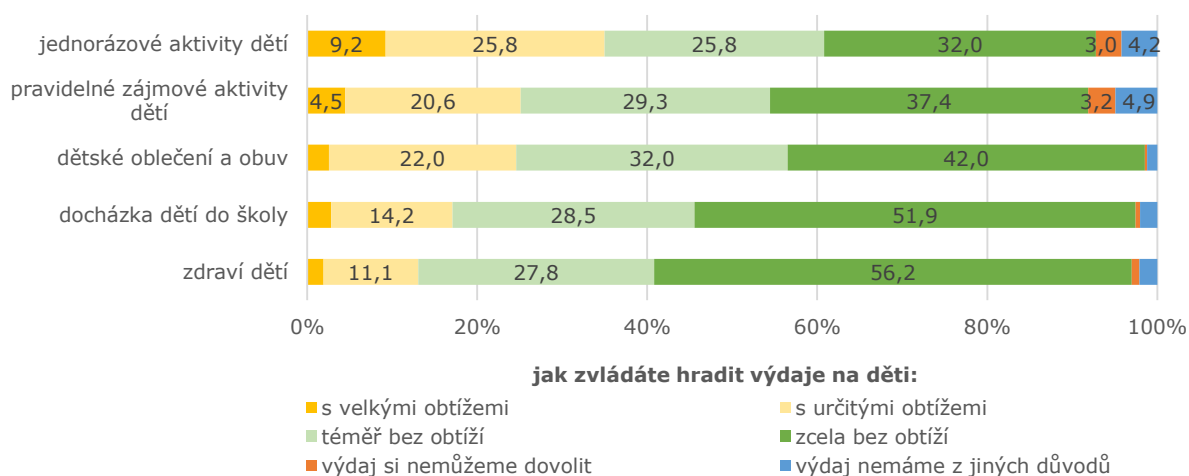
Při pohledu na vybrané výdaje vázané na děti pokládali rodiče v šetření *VíceRod 2018* (obdobně jako v jiných výzkumech, viz např. Kuchařová a kol., 2019) za **nejproblematictější úhradu volnočasových aktivit dětí**, zejména takových, které

mají jednorázový charakter, jako jsou například školy v přírodě, lyžařské kurzy nebo prázdninové tábory (graf č. 6.3). Velké nebo určité obtíže s jejich zaplacením uvedla třetina rodičů. Každá čtvrtá rodina hradí s obtížemi i pravidelné zájmové aktivity dětí. Ve srovnání s ostatními položkami je právě v oblasti zajištění volného času dětí relativně největší (i když jen tříprocentní) podíl rodin, které si z finančních důvodů nemohou dovolit tyto aktivity zaplatit. Současně je zde i největší podíl rodin, které výdaje na volnočasové aktivity dětí nemají z jiných důvodů.

Zřejmý vliv na obtížnost úhrady volnočasových činností má příjmová situace rodiny. Se zvyšujícím se příjmem rodin se potíže s jejich úhradou snižují. **Vyšší míra deklarovaných obtíží** (téměř 50% v případě jednorázových aktivit a více jak třetinová u pravidelných aktivit) **přetrvává u rodin s příjmem do 40 tisíc Kč**, vyšší příjmy umožňují zaplatit dané aktivity dětí mnohem snadněji. Nejchudší rodiny s příjmem do 20 tisíc Kč dále výrazně častěji uvádějí, že si tyto výdaje nemohou ani dovolit. Obtíže s hrazením a finanční nedostupnost zájmových činností dětí se promítají do subjektivního hodnocení vycházení s celkovým příjmem i do možností dopřát dětem vše, co potřebují (např. rodiny, které s rodinným rozpočtem vyjdou s velkými/určitými obtížemi, mají v 61 % velké/určité obtíže uhradit jednorázové volnočasové aktivity dětí, resp. ve 46 % pravidelné kroužky, z finančních důvodů si obě položky nemohou dovolit v 6 %).

Nárůst platebních potíží v rodinách s vyšším počtem dětí není zcela jednoznačný. Nicméně rodiče čtyř a více dětí častěji zmiňují, že zaplatit jednorázové aktivity dětí si nemohou dovolit (5 % oproti 2 %) a s placením pravidelných aktivit dětí mají častěji velké potíže (7 % oproti 4 %). Rodiny vychovávající děti dvouleté a mladší, nebo naopak šestnáctileté a starší výdaje na jejich volnočasové aktivity častěji nemají. Naproti tomu rodiny se školou povinnými dětmi, které by tyto platby neměly, se najdou spíše výjimečně. **Z hlediska typu rodiny jsou nejvíce zatěžující platby za volnočasové aktivity dětí pro samoživitele.** Polovina (53 %) z nich udává velké nebo určité potíže s hrazením jednorázových aktivit, pro další desetinu (11 %) nejsou finančně dostupné (v úplných rodinách jsou tyto podíly výrazně nižší: 33 %, resp. 2 %). Také úhrada pravidelných zájmových činností dětí je pro samoživitele náročnější, dvě pětiny (41 %) je zaplatí s obtížemi, necelá desetina (8 %) si je nemůže dovolit, v úplných rodinách se jedná „jen“ o 23 %, resp. 3 % rodin.

Graf č. 6.3 Jak zvládáte hradit vybrané výdaje na děti? Podíly v %

Zdroj: VíceRod 2018

Celkově **každá čtvrtá rodina pociťuje potíže s úhradou oblečení a obuvi pro své děti**. Relativně větší problémy mají rodiny se čtyřmi a více dětmi (32 %) oproti těm třídětným (22 %). S růstem výše příjmů rodiny se situace zlepšuje, nicméně zatímco rodiny s příjmem do 20 tisíc Kč zvládnou dětem koupit oblečení a boty většinou s těžkostmi, rodiny s příjmem mezi 20 a 40 tisíc Kč častěji uvádějí jak určité potíže, tak i téměř žádné potíže s jejich koupí. Až rodiny s příjmy nad 40 tisíc Kč se nejčastěji (v nadpoloviční většině) zařadí do kategorie „zcela bez obtíží“. Zatímco finanční potíže s pořízením dětského oblečení a obuvi má „jen“ pětina manželských párů, mezi nesezdanými je to třetina a u samoživitelů více než polovina. V rodinách s alespoň jedním dítětem (mladšího) školního věku se ukazují určité tendence k větším pociťovaným problémům s hrazením těchto výdajů.

Téměř všechny rodiny mají alespoň jedno **dítě navštěvující nějaké školské zařízení a s tím související výdaje**, které samozřejmě mohou být na jednotlivých vzdělávacích stupních rozdílné (viz např. Kuchařová a kol., 2019). Téměř každá šestá rodina (17 %) zvládá jejich placení obtížně. Relativně větší těžkosti vykazují opět samoživitelé (39 %), rodiny se čtyřmi a více dětmi (23 %) a rodiny s nižšími příjmy (43 % s příjmem do 20 tisíc Kč, 22 % s příjmem mezi 20 a 40 tisíci Kč).

Nejméně zatěžující položkou se zdá být nákup zboží či služeb spojených se zdravím dětí. S obtížemi je zvládá platit 13 % rodin. Má-li však některé z dětí dlouhodobé zdravotní potíže nebo postižení, je náročné zaplatit zdravotní potřeby pro téměř 30 % jejich rodičů. S vyšším počtem dětí se pociťované finanční těžkosti prohlubují. Souvislost s příjmem je obdobná jako u předcházejících výdajů.

Kromě vyjádření k náročnosti výše uvedených výdajů měli dotázaní rodiče blíže specifikovat, jestli mají **ještě nějaké výdaje spojené s dětmi, které výrazně zatěžují jejich rodinný rozpočet**. Konkrétní položky pak uvedlo 81 dotázaných (7 %). Jednalo se o poměrně různorodé výdaje, které v některých případech nesměřovaly přímo za dětmi, ale spíše k domácnosti jako celku. Nejčastěji byly zmiňovány výdaje související se vzděláváním dětí (18x), ať už obecně školné nebo výdaje na ubytování na internátu nebo vysokoškolské koleji, ale i platby za školní potřeby, výlety nebo obědy. Výdaje spojené se zájmovými aktivitami byly uvedeny 9krát. Poměrně často (13x) se jednalo o výdaje týkající se zdraví, a to z hlediska péče, potřebných pomůcek, léků nebo dopravy s tím spojené. Časté (11x) byly rovněž výdaje vyvolané nutností či přáním uspokojit potřeby dětí, jak ty základní životní (plenky, dětská strava), tak ty spojené s jejich každodenním životem (např. kapesné, hračky, elektronika, narozeniny, Vánoce, vybavení pokoje, pojištění, spojení).

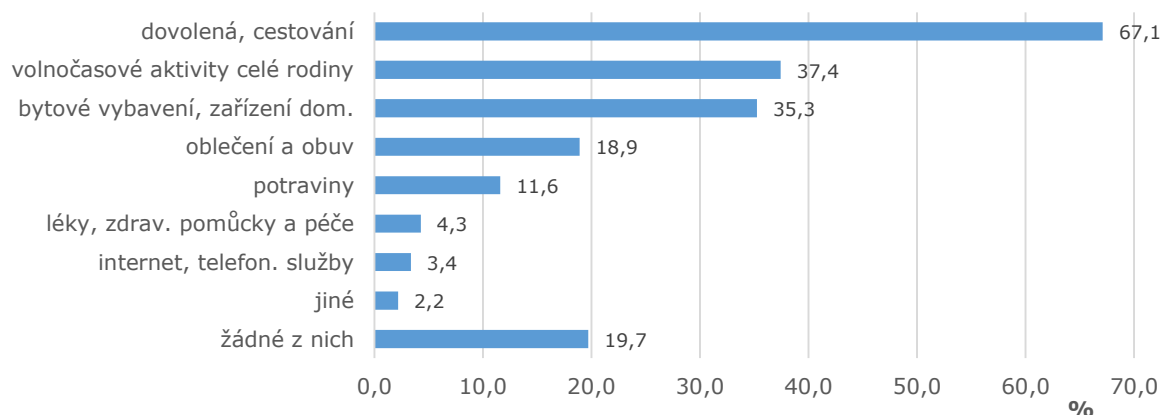
Nákup jídla a potravin je v početných rodinách jednou z nejnákladnějších položek. Mezi dalšími výdaji spojenými s dětmi, které výrazně zatěžují rodinný rozpočet, bylo jídlo, strava nebo potraviny uvedeno 8x. Konkrétní zbývající položky lze shrnout do skupiny výdajů souvisejících s běžným provozem domácnosti (18x): poplatky spojené s bydlením (nájem, elektřina), s cestováním a dopravou, s vybavením domácnosti, ale i se splácením půjček. Dovolenu a nepředvídatelné výdaje jako položky zatěžující výrazně rozpočet rodiny uvedli čtyři dotázaní.

Schopnost zaplatit dovolenu a uhradit neočekávaný výdaj je jedním z dílčích parametrů materiální deprivace rodiny. V rámci všech sledovaných položek materiální deprivace se však dlouhodobě jedná o dvě nejproblematictější položky, i když podíl osob, které si je nemohou dovolit, v posledních letech klesá (blíže viz Kuchařová a kol., 2019; Jirková, Měřinská, 2018). Rodiny se třemi a více dětmi si nemohou dovolit zaplatit dovolenu výrazně častěji než rodiny s jedním nebo dvěma dětmi (podle dat SILC 2017 si dovolenu nemůže dovolit pětina rodin se dvěma dětmi, čtvrtina rodin s jedním dítětem a třetina rodin se třemi a více dětmi). V šetření *VíceRod 2018* by si **dovolenu**,

příp. cestování chtěly dopřát až dvě třetiny rodin, ale finanční situace jim to neumožňuje (graf č. 6.4). Prohloubení této nemožnosti s vyšším počtem dětí v rodině se statisticky nepotvrdilo.

Zhruba **každý třetí rodič by více finančních prostředků rád dal na zajištění volnočasových rodinných aktivit a na dovybavení své domácnosti**. Vyšší počet dětí v rodině zvyšuje nároky na financování těchto aktivit, resp. předmětů, neboť rodiny se čtyřmi a více dětmi by si je chtěly oproti rodinám třídětným častěji dopřát ve větším množství nebo kvalitě. Více peněz na trávení volného času by rádi měli ještě samozivitelé ve srovnání s rodiči žijícími v partnerství.¹⁷ **Každá pátá rodina si nemůže dovolit koupit oblečení a obuv v množství nebo kvalitě, v jaké by chtěla**. Neúplnost rodiny a vyšší počet dětí jsou opět faktory zhoršující tuto situaci. Přibližně každý devátý rodič vybral mezi finančně nedostupnými položkami potraviny. S velikostí rodiny se tato nedostupnost neprohlubovala, s neúplností rodiny však ano. Přání mít více prostředků na zajištění léků, zdravotních pomůcek a péče je naléhavější v rodinách, ve kterých má některý z jejích členů závažnější zdravotní potíže.

Graf č. 6.4 **Které zboží, služby a aktivity byste si chtěli dopřát ve větším množství nebo kvalitě, ale nemůžete si to z finančních důvodů dovolit, podíly v %**

Pozn.: Respondenti měli zvolit maximálně 3 nejdůležitější položky.

Zdroj: VíceRod 2018

Zásadní pro dosažitelnost vybraných potřeb je finanční situace domácnosti a její možnosti vyjít s příjmem. V souhrnu platí, že se zvyšujícím se příjmem a s menšími těžkostmi s ním vyjít nemožnost dovolit si jmenované statky klesá. Jen **každý pátý rodič nezvolil žádnou z nabízených aktivit, služeb nebo věcí, které by si chtěl dopřát častěji nebo kvalitněji** (graf č. 6.4). Dle výše příjmu se přitom vydělují tři skupiny lišící se v počtu vybraných položek, které by si při dostatku financí chtěli dopřát:

¹⁷ Pociťovaný nedostatek peněz na volnočasové aktivity může souviset s nákladností různých kulturních, sportovních či společenských aktivit pro rodiny s více dětmi. Jejich provozovatelé sice dnes již většinou nabízejí rodinné vstupné, málokdy však zohledňují jiný typ rodiny než jen úplnou rodinu se dvěma dětmi.

- nejbohatší domácnosti s příjmem 60 tisíc Kč a více: 46 % z nich si může dovolit vše, 15 % vybralo z nabízených možností tři položky, které si nemohou dovolit (v průměru si nemohou dovolit 1,0 položku),
- středně příjmové rodiny s příjmem od 40 do 60 tisíc Kč: 21 % z nich je spokojeno, neboť nevybralo žádnou z nich, 29 % zvolilo tři položky, které si nemohou dovolit (průměr 1,6),
- rodiny s nižšími příjmy, do 40 tisíc Kč: jen 7 % si nevybralo žádnou z položek, naopak až 58 % zvolilo tři položky, které si nemohou dovolit (průměr 2,3).

6.4 Bydlení

Rodiny s dětmi celkově i rodiny vícedětné žijí převážně ve vlastních bytech nebo domech (viz např. Kuchařová a kol., 2019). S počtem dětí v rodině se přitom podíl vlastnického bydlení plynule nezvyšuje. Podle dat SILC 2017 bydlely ve vlastním bytě nebo domě nejčastěji rodiny se dvěma dětmi (76 %), v rodinách s jedním dítětem nebo se třemi a více dětmi se to týkalo 68 %. Ve dvou třetinách případů vlastní své byty nebo domy i rodiny z našeho šetření *VíceRod 2018*. Data dále ukazují, že s vyšším počtem dětí v rodině se podíl vlastníků bytů nebo domů spíše snižuje, příp. stagnuje. Vlastnická struktura se současně proměňuje ve prospěch vlastnictví rodinných domů (na úkor bytů). Naproti tomu v nájemním bydlení žije každá pátá vícedětná rodina, se zvyšujícím se počtem dětí podíl nájemníků bytů vzrůstá (viz tabulka č. 6.4).

Tabulka č. 6.4 **Druh bytu podle počtu dětí v rodině, podíly v %**

	3 děti	4 děti	5 a více dětí	celkem
vlastní byt	25,1	14,8	12,8	22,6
vlastní dům	42,7	45,4	48,7	43,5
družstevní byt	7,4	6,9	2,6	7,1
nájemní byt	17,6	24,5	28,2	19,4
byt rodičů, příbuzných	6,1	6,5	2,6	6,0
jiná možnost	1,1	1,9	5,1	1,4

Zdroj: *VíceRod 2018*

Změny ve formě bydlení lze sledovat i podle fází rodinného cyklu, resp. z hlediska věku dětí v rodině. Tak, jak se zvyšuje věk nejmladšího dítěte v rodině, stoupá podíl vlastníků, a to zejména na úkor nájemníků nebo rodin žijících v bytě svých příbuzných. Zatímco podíl rodin vlastních domů spíše stagnuje, podíl rodin vlastních bytů se téměř zdvojnásobí z 18 % pro rodiny s nejmladším dítětem do dvou let věku na 32 % u rodin s nejmladším dítětem jedenáctiletým a starším. Podíl rodin žijících v nájmu se v daných věkových kategoriích snižuje z 24 % na 13 %, poloviční je také četnost bydlení u rodičů nebo jiných příbuzných (z 8 % na 4 %).

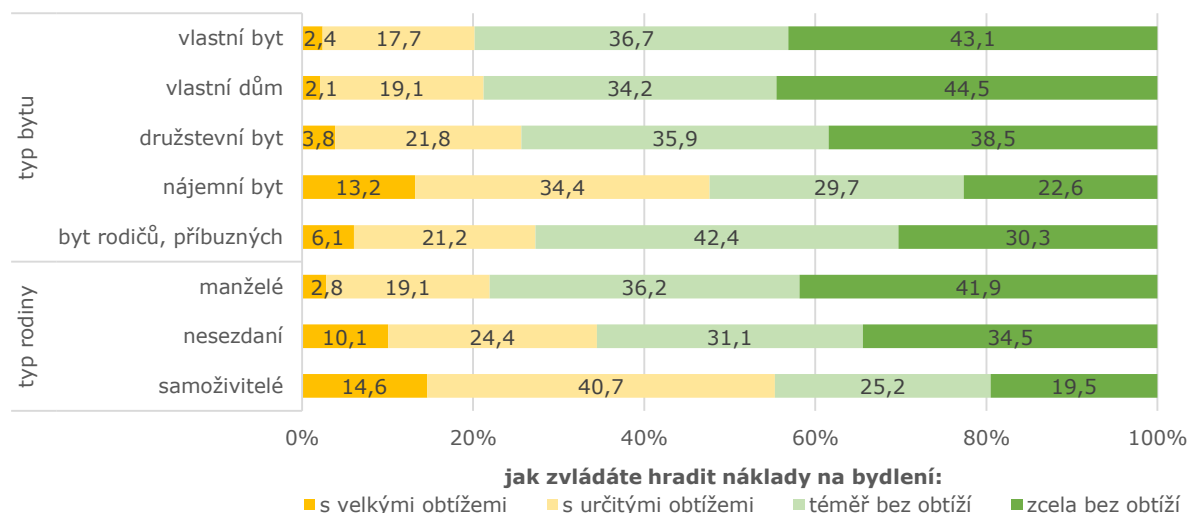
Vliv úplnosti rodiny a typu soužití na způsob bydlení se opět ukazuje jako významný. Úplné rodiny a především manželské páry vlastní své byty/domy z více jak dvou třetin (69 %, resp. 72 %), nesezdání partneři a samoživitelé je vlastní ani ne z poloviny (49 %, resp. 41 %). Mnohem častěji totiž bydlí v nájmu (shodně 38 % oproti 14 % v případě manželů), samoživitelé častěji ještě v družstevním bytě (12 %). V nájemních bytech žijí hlavně matky samoživitelky (ve srovnání s otci samoživiteli).

Odpověď na otázku, nakolik je nájemní bydlení volbou nebo jediným východiskem pro samoživitele, se pokusí nalézt plánované šetření mezi rodiči samoživiteli.

Míra zvládnutí hrazení pravidelných měsíčních nákladů na bydlení se odvíjí jak od výše příjmu domácnosti, tak od výše daných nákladů. Zatímco vlastnické bydlení je finančně náročnější při jeho pořízení, s bydlením v nájmu se pojí vyšší měsíční platby. I proto při hodnocení obtížnosti hradit náklady spojené s bydlením není překvapením deklarovaná větší zátěž samoživiteli a částečně rodiči žijícími nesezdaně, z hlediska typu bytu pak nájemníky bytů (graf č. 6.5). **Velké nebo určité obtíže s hrazením měsíčních nákladů za byty nebo domy v osobním vlastnictví deklaruje pětina dotázaných, za byty nájemní necelá polovina.** Kvůli nižším příjmům a častějšímu bydlení v nájemních bytech pociťují relativně největší potíže uhradit náklady na bydlení samoživitelé. Žijí-li osamělí rodiče se svými dětmi v nájmu, má velké obtíže zaplatit za bydlení pětina (21 %) z nich a určité obtíže další polovina (51 %). Manželské a nesezdané páry žijící v nájmu pociťují v této souvislosti rovněž větší napětí (než ti, žijící v jiné formě bytu) oproti samoživitelům, ale v mnohem menší míře (9 % manželů deklaruje velké a 30 % určité obtíže, mezi nesezdanými činí tyto podíly 16 % a 29 %).

Počet dětí v rodině míru zvládnutí hrazení nákladů na bydlení zásadně neovlivňuje. Porovnáme-li rodiny třídětné s rodinami se čtyřmi a více dětmi, navýší se ve druhém případě podíl rodin s velkými obtížemi (ze 4 % na 9 %), přičemž ostatní podíly se poníží rovnoměrně.

Graf č. 6.5 **Jak zvládáte hradit náklady na bydlení? Podle typu rodiny a typu bytu, podíly v %**

Zdroj: VíceRod 2018

6.5 Majetek

Úroveň majetku, nemovitostí, příjmů, úspor apod. se odráží v celkovém vnímání rodiny na pomyslné škále chudí – bohatí. **Dvě třetiny (70 %) dotázaných rodičů se zařadily do střední varianty označující domácnost za ani bohatou, ani chudou.** Přibližně **desetina se považuje za bohaté** (2 % za bohaté, 10 % za spíše bohaté), naopak **necelá pětina za chudé** (4 % za chudé, 14 % za spíše chudé).

Možnosti rodiny spořit jsou jedním z diferencujících faktorů při hodnocení, nakolik se domácnost cítí být chudá nebo bohatá. Zatímco pravidelné a bezproblémové spoření řadí rodiny významně častěji mezi (spíše) bohaté, nedaří-li se rodinám spořit vůbec, pokládají se mnohem častěji za (spíše) chudé. Rodiny, které zvládnou něco ušetřit alespoň občas, volí nejčastěji střední variantu ani bohaté, ani chudé domácnosti.

Schopnost spořit je ovlivněna výší disponibilních příjmů a náročností výdajů. Se zvyšujícím se celkovým příjmem rodiny ubývá rodin, které neušetří nic, a naopak roste podíl rodin, které spoří pravidelně. V souhrnu se daří spořit až dvěma třetinám vícedětných rodin. Díky vyšší ekonomické aktivitě a lepší příjmové situaci jsou **schopni spořit až tři čtvrtiny manželů**, v tom čtvrtina pravidelně každý měsíc a polovina alespoň občas. V rodinách nesezdaných partnerů je situace v tomto směru složitější, neboť pravidelně spoří 15 % a nárazově 44 % z nich. Bez finančních rezerv je však až **62 % samoživitelů**, kteří **neušetří nic**. Dát stranou bez problémů každý měsíc nějakou částku se daří jen 4 % samoživitelů, zbývajících 34 % zvládne ušetřit alespoň občas. Výdělečná činnost je základním předpokladem pro tvorbu úspor, nicméně podstatná je výše dosažených příjmů a jejich relace k výdajům. Nemožnost spořit totiž deklaruje i nadpoloviční většina (55 %) pracujících samoživitelů nebo pětina manželských, resp. čtvrtina nesezdaných párů s oběma pracujícími rodiči.

S vyšším počtem dětí v rodině se její možnosti spořit významně nemění. **Značný vliv však má forma bydlení**, resp. výše nákladů na bydlení a (pocitované) zatížení rozpočtu těmito výdaji. Zatímco rodinám žijícím ve vlastním bytě a především rodinném domě nečiní spoření tak velké problémy, obývání nájemních bytů a v případě úplných rodin ještě bydlení u rodičů či jiných příbuzných mnohem častěji neumožňuje rodinám spořit. Nic neušetří polovina úplných rodin a přes tři čtvrtiny rodin neúplných, které žijí v nájmu.

Při vlastnictví nemovitosti, především rodinného domu, se respondenti mírně častěji řadí mezi (spíše) bohaté (18 %), i když naprostá většina (73 %) se nepokládá ani za bohaté, ani za chudé. V případě vlastnictví bytu je volba střední varianty nejčastější (75 %). Naproti tomu **nájemníci bytů** se mezi (spíše) bohaté řadí jen ve 2 % případů, **výrazně častěji se totiž považují za (spíše) chudé** (42 %). Připomeňme, že v nájemních bytech žijí mnohem častěji samoživitelé a nesezdaní partneři s dětmi, jejichž příjmová situace je ve srovnání s manželskými páry horší.

S rostoucím příjmem domácnosti přitom dotázaní vnímají svou rodinu častěji jako (spíše) bohatou. Jakýmsi zlomem je čtyřicetitisícová hranice příjmů. Nejchudší rodiny s příjmem do 20 tisíc Kč se v nadpoloviční většině pokládají za (spíše) chudé, rodiny s příjmem do 40 tisíc Kč se nejčastěji řadí mezi spíše chudé nebo ani bohaté, ani chudé. Na druhou stranu příjem mezi 40 a 60 tisíci umožňuje rodinu častěji zařadit mezi spíše bohaté nebo ani bohaté, ani chudé. Rodiny s nejvyššími příjmy nad 60 tisíc Kč se bohatými cítí být v desetině, resp. spíše bohatými v další téměř třetině případů.

6.6 Finance ve zkušenostech úplných vícedětných rodin

Kvalitativní výzkum přinesl podrobnější zjištění týkající se finanční stránky v životě vícedětných rodin. Dotazovány však byly pouze úplné rodiny, ve kterých je finanční situace zpravidla lepší než v rodinách neúplných (viz kapitoly 6.1 a 6.2). V rodinách se třemi a více dětmi byly náklady na vzdělání a výchovu dětí přirozeně poměrně vysoké. Největší položka v měsíčním rodinném rozpočtu byla zpravidla

vydávána za potraviny. Další větší zátěží, kterou respondenti v rozhovorech zmiňovali, byly platby za kroužky a volnočasové aktivity. Ty si mnohdy museli odepřít. Z hlediska finančního **výrazně zátěžovým obdobím bylo pro rodiny se třemi a více dětmi září**, kdy vydání stoupala proto, že bylo nezbytné zaplatit každému dítěti nejen běžnou školní výbavu, ale i případné kroužky a další běžné i občasné platby spojené se školou (např. družinu, stravné, fondy kultury apod.).

Například paní Hana, matka pěti dětí ve věku od šesti do 14 let si v průběhu rozhovoru k tématu financování na otázku, co je nejvíc finančně zatěžuje, posteskla na placení školného v základní umělecké škole. Nicméně si ona i její manžel v rozhovoru český školský systém vlastně pochvalovali. Díky základním uměleckým školám si mohli dovolit poskytnout kvalitní hudební vzdělání všem svým dětem. To by si podle jejich soudu bez státní podpory uměleckých škol určitě dovolit nemohli.

„V září nás to zatěžuje všechno, protože devět hudebek je devět hudebek, jo? S tím, že teda pět dětí má už slevu nějakou, tak je to dobré. ... Protože když máte, já nevím, dvě děti ve stejné hudebce, ještě platí každé plnou částku. A jakmile tam těch sourozenců je víc, tak oni, tahle ta, třeba ta [XY místní název] hudebka dává slevu na ty další sourozence. ... Takže nám to paní ředitelka prostě vypočítala a platíme určitou částku. Já jsem to ani vlastně, já jsem si říkala - prostě se to dá, tak jsme to zaplatili. Takže to je v září, to je pak v lednu, jo? V lednu znova, protože to je na pololetí, tak to je takové, to jsou takové výdaje velké. A jinak? Asi, nevím, nic [nás] jako vyloženě nezatěžuje.“

Placení **kroužků pro děti** zmínili v rozhovorech více rodiče jako zatěžující, nejvíce v době, kdy byly děti na základních školách. Vysoké **náklady na jídlo** byly více univerzální. Někdo je zmínil v souvislosti s tím, že se snaží kupovat kvalitnější či dokonce bio potraviny, což je poměrně drahé. V jiných rodinách se snažili nasytit všechny členy tak, jak to bylo možné a na kvalitu nemohli příliš hledět. Samotné nakupování pro vícečlennou rodinu je přirozeně rozdílné než nakupování pro rodinu menší. Jako neoblíbenou činnost líčila zajišťování základních potravin paní Iva, která se rovněž zmínila o vysokých výdajích na volnočasové aktivity svých čtyř dětí, které se jim jako matka snažila dopřát.

„No, ty kroužky si myslím, že byly jako, ty byly drahé hodně, ty byly nejdražší, a člověk jim to chtěl dopřát. A to bylo pět tisíc na půl roku, takže to je darda. A teď není jedno to dítě, takže každé. Nebo ne každé, že jo, Ivan třeba ne, ale Igor, Iveta s Igorem, ty dělali ten hip hop. Takže asi tohle bylo nejvíc. A pak jídlo si myslím ... my nakupujeme ve velkém prostě, to jsou dva vozíky velké vždycky v Globusu, všechno po kartonech. A to nás hrozně obtěžuje už jako to nakupování. Nikdo nechce už jezdit nakupovat, všechno se za chvíli sní a zase se musí doplňovat. To je prostě nekonečné, to jsme, nikoho to nebaví, už teď jako i kluci jedou [nakupovat], to jsou tři hodiny času, tam stráví člověk těmi nákupy. A co mě teda jakoby [mrzí], si říkám, že bychom si mohli koupit i něco [lepšího], protože kupujeme takové ty levnější věci pochopitelně, že jo, na množství a hlavně, aby toho bylo víc, takže v akci a tohle, snaží se člověk na to koukat, vždycky prostě stejně to stojí hrozné peníze, teď všechno se to zdražuje. Když si vezmu to máslo jenom.“

I v rodinách, kde měli rodiče poměrně vysoké příjmy a jejichž celkový měsíční příjem přesahoval 50 tisíc Kč, museli rodiče zvažovat, co koupit a zda mohou svým dětem zaplatit všechny aktivity, které se od nich ve škole očekávaly. Tím spíše, že mnoho rodin ještě splácelo hypotéku nebo jiné půjčky na bydlení. Například paní Blanka měla sice výhodu, že bydlení již měli vyřešené a splacené, oba s manželem pracovali, nicméně stejně nedokázali našetřit tolik peněz, aby mohli společně se svými třemi dětmi letět na

dovolenou k moři. Pobytové školní výlety hradili dětem jen někdy. Společnou dovolenou někde v České republice se snažili si dopřát.

„Třeba děti neposíláme nebo je pro nás [zatěžující], když už mají děti odjet třeba na lyžařský výcvik, školy v přírodě, to už jsou prostě pro nás jakoby náklady, které sotva zvládáme, pokud chceme s dětma jet třeba na dovolenou v létě, aspoň abychom jako 14 dní rodina byli spolu. Nepřichází v úvahu, abychom někam letěli k moři. To jako taková varianta vůbec finanční není možná. ... No, snažili jsme se dotedka v zimě to nějak jako vždycky vymyslet, ale plichtíme vybavení a všechno možné, protože není možné všem dětem, že ano, zakoupit vybavení nové a všechno a lyžovat. Ale jako naším cílem bylo, aby ty děti opravdu měly to vzdělání v různých oblastech. To znamená, já jsem říkala, aby plavaly, bruslily a lyžovaly. Takže to zvládají. Ale nemůžeme jim to poskytnout s tím komfortem nebo tak, jak bych si to představovala, že si jako rodina zaplatíme týden na horách a jsme tam. Takhle ne.“

Z nestandardizovaných rozhovorů s respondenty ovšem zároveň bylo zřejmé, že **finance pro rodiče z vícedětných rodin nebyly nejdůležitější hodnotou**, ba spíše naopak. Často se jednalo o lidi, kteří byli schopni a ochotni se uskromnit a tímto způsobem se snažili vychovávat i svoje děti. Sám fakt, že se rozhodli mít více dětí, byl mnohdy spojen s vědomím, že to jejich finanční situaci zhorší. Přes to o svém rozhodnutí mít více dětí nepochybovali a v rozhovorech nikdy nehovořili o nákladech spojených s dětmi jako o promarněných penězích. Například paní Alena se zmínila o tom, že by v případě většího množství peněz investovali do rekonstrukce zatím neobyvatelné části domu a dopřáli nejstarší dceři samostatný pokoj. Zároveň se zmínila o skutečnosti, že se ve svém okolí setkává s mnoha rodiči, kteří mají pouze jedno dítě právě z finančních důvodů. Jejich motivy vysvětlovala tím, že mu chtějí dopřát vše, co potřebuje. Toto chování odsuzovala.

„Kdybychom měli víc peněz, tak určitě uděláme dům, který není hotový, že ano. ... Adélka už přece jenom začíná ten věk, kdy už bych pak chtěla, aby měla svůj pokoj. No ale uvidíme, prostě budeme si muset vzít nějakou půjčku a jako nějak to vyřešit. Takže jako do toho ještě nějaké nové auto? To by bylo jako. Takže tak. Musíme být nohama na zemi. (smích) Jinak jako, jinak si myslím, že velké rodiny, když mají finance, tak ať do toho jdou, protože to jako. Je mi líto lidí, kteří se rozhodnou pro jedináčky a bohužel jich je strašně moc. Myslím, že jsou to sobci trochu. já mám třeba plno známých, který jako jdou do toho [rodičovství] prostě - budeme mít jenom jedno, ale bude mít všechno.“

Mnozí rodiče z vícedětných rodin, třeba i z těch, jejichž příjmy byly vyšší nebo kteří byli skromnější, se v rozhovorech zmínili, že **ani nepovažují za správné, aby měly děti všechno, co si přejí**. Podle jejich soudu je to často kontraproduktivní způsob výchovy. Děti by si podle jejich přesvědčení měly být vědomé hodnoty peněz. Více peněz by tak sice rodiče z vícedětných rodin často uvítali, ale svoje děti by dle vlastního přesvědčení nejspíš vychovávali v zásadě stejně, jak to činili. Například paní Dana v rozhovoru na otázku: „Máte pocit, že byste vychovávali děti jinak, kdybyste měli třeba ještě víc peněz?“

„Ne, ono to spíš není o penězích, to spíš vlastně, čím víc peněz, tím jsou ty děti rozmazlenější, to není o penězích. Čím méně peněz, tím je to potom lepší, ty děti si toho víc váží asi. Protože vlastně, když máte ty peníze, tak těm dětem dopřejete. No a vlastně tam už [ty děti] ztrácí takové to [vědomí], že si toho musí vážít nebo zasloužit si to. Takhle je to ideální, jako že občas je, není, že prostě, když dojde, tak musí holt počkat, nejde všechno hned. A pokud něco chtějí, jako že třeba Daniela, ta chce teď telefon nový, tak musí se podle toho chovat. Musí jako, že

prostě co se týče domácnosti pomáhat, ve škole, jo? Aby nedostávala poznámky, aby nechodila každým [dnem] - jo, hele, mám pětku. Jako, že jen tak, jo? Chování. No a třeba se psama jít ven. Musí se snažit, chce něco, tak se musí snažit."

Zároveň ovšem tato respondentka v rozhovoru zmínila, že pokud by její manžel nedokázal její rodinu dobře finančně zajistit, měla by méně než pět dětí. Podobně se o výchově ke skromnosti či znalosti hodnoty peněz vyjádřila i paní Flora, která si zároveň pochvalovala, že s financemi rodina vystačí a jsou schopni dětem dopřát vše, co potřebují. Sice se údajně obávali, když žádali o hypotéku na dům, jak budou schopni ji splácet, ale zjistili, že jim to nečiní větší problém. To bylo dáno i výpomocí ze strany jejích rodičů, kteří si brali dvě starší děti na dovolené, což dětem umožnilo lyžovat nebo se podívat k moři. To dětem rodiče v poslední době dopřát nemohli. Flora v rozhovoru finanční stránku rodiny popsala následovně:

„Myslím si, že kdybychom měli víc peněz, že člověk má pak pocit, že může těm dětem všechno dopřát a že je to až na škodu. Mně to takhle přijde úplně akorát, spíš bych si jako, kdybychom měli víc peněz, tak bych se toho bála, že jim budeme kupovat blbosti a že si toho nebudou vážit. Ted' máme tak úplně, že jako samozřejmě člověk musí myslet na zadní vrátka, máme těch dětí hodně [čtyři], takže zase nemůžeme úplně vyhazovat, ale tak jako, co je důležité nebo co máme pocit, že jako už hodně chtějí a počkají si na to, to dostanou. A jako víc peněz si myslím, že ani bych to jako nechtěla mít nějak jako hodně peněz, aby vyloženě jsme si toho nevážili. Mně to přijde takhle dobré."

Čistý měsíční příjem této rodiny byl přitom zhruba 55 tisíc, přičemž asi 10 tisíc činila měsíční splátka hypotéky. Flořin manžel Felix se v rozhovoru zmínil, že kvůli koupi a rekonstrukci domu nemají mnoho finančních rezerv a rád by dopřál rodině **společnou dovolenou**. Pro tento rok si ji odpustili, ale plánoval ji pro rok další. Náklady na ubytování šestičlenné rodiny v době dovolené nejsou malé a tato rodina nechtěla zatěžovat známé tím, že by se ubytovala u nich.

Felix: „... kdyby bylo víc peněz, tak by bylo víc peněz, bylo by to lepší. Asi bychom jezdili na dovolenou nějak pravidelně třeba k moři, ale jako děti se dostanou k moři [s prarodiči], a jako asi příští rok jako taky vyrazíme, jo? Protože jsme si to vytyčili [sic!] za cíl jako, že na to naspoříme, jo? ...to byl vždycky pro mě takový jako středobod roku, ke kterému jsem se upínal. K dovolené. (smích) Takže to."

T: „A tedko třeba jste byli po Čechách nebo vůbec ne? S těma dětma."

Felix: „Jenom víceméně takové jednodenní výlety, jako nikde [jsme nebyli], jako po známých nechceme jezdit, protože nás ubytovat už není zrovna jednoduché, takže víceméně jednodenní výlety."

Postoj, že nechtějí zatěžovat známé, který v tomto úryvku pan Felix vyjádřil, byl v rozhovorech zmiňován ojediněle. Naopak sdělení, že nemají dostatek peněz na společnou dovolenou, bylo poměrně časté. Vícvícedětných rodin nemělo dostatek financí na společnou dovolenou, respektive na týdenní či delší ubytování někde mimo domov. Mnohé z těchto rodin to řešily právě tím způsobem, že se snažily přespat někde u známých či u vlastních rodičů, čímž snížily náklady na ubytování a zároveň si společnou dovolenou dopřály.

Snahu mít na zaplacení společné rodinné dovolené alespoň jednou za tři roky zmínil například pan Havel, otec sedmičlenné rodiny, jejíž měsíční čistý příjem činil 62 tisíc Kč. Ovšem rodina splácela několik půjček od rodičů a známých, kteří jim zapůjčili peníze na koupi auta a rekonstrukci domu. Jeho přemítání o možnosti mít více peněz bylo spojeno především se snahou naplnit údajné požadavky manželky. Nakonec si však

vzpomněl i na sebe, že by mu například pomohla placená pomoc řemeslníka s úpravou zahrady, plotu. Také by mělo být zmíněno, že tato sedmičlenná rodina neměla v době rozhovoru auto, do kterého by se všichni vešli. Jeho pořízení bylo nad jejich aktuální finanční možnosti. V případě potřeby si auto půjčovali od známých, a to za zhruba poloviční cenu, než pokud by si auto půjčovali v půjčovně. Pan Havel také pocházel z vícedětné rodiny, měl čtyři vlastní sourozence.

Havel: „Materiálně si žijeme jako mnohem líp než co já jsem zažíval jako dítě, takže asi proto jsem pořád takový skromnější v těch svých požadavcích, ale rozhodně netrpím pocitem, že máme málo. Ale kdybychom měli víc, tak bych teda dokázal vymyslet spoustu věcí, za co bych to dával.

T: „A co třeba?“

Havel: „No tak třeba do toho cestování všeobecně, abychom se dostali, i takhle teda jezdíme třeba na jarní prázdniny na týden lyžovat, ale jedeme do Jizerek, jedeme na Šumavu, jedeme do nějakého vlastně nejjednoduššího bydlení, které existuje, nějakého apartmánu nebo když by tam někde, nebo když tam mají známý třeba nějaký, že nás nechají bydlet. A děti nejsou, co se týče lyžování, takový dravci, takže jim naštěstí jako stačí ten svah nějaký půlkilometrový s nějakým, žádné velké zázemí. ... Takže já bych vlastně ty peníze chtěl proto, abych ne tolik sobě nebo dětem, protože si myslím, že máme bohatý život i tady, tak jí [manželce] dopřát to moře třeba aspoň jednou za dva roky nebo za tři roky. Nebo ten nedělní oběd v restauraci, aby nemusela vařit, protože si myslím, že ona se v tom vaření úplně nevyžívá, tak to na mě působí, takže bychom mohli jít do té restaurace a ten oběd za třináct, čtrnáct set by pro nás nebyl problém. Nástroje, hudební nástroje, do toho by se dalo utopit takových peněz. Slušné auto, jo? Slušné auto, velké, abychom se do něj vešli. ... Pardon, teď to ze mě začalo padat. Abych mohl zaplatit řemeslníka, který mi zplanýruje dvůr, který mi udělá plot a tak dále.“

Pokud by dotazovaní respondenti měli víc peněz, investovali by je také do vzdělávání dětí, zejména co se týká různých kroužků nebo doučování, cestování a bydlení. Mnoho vícedětných rodin z našeho malého kvalitativního souboru si pořídilo vlastní bydlení v domě, ale za cenu vysokých splátek a mnoho z nich ještě nemělo rekonstrukci domu dokončenou. Rychlejší tempo nebylo možné právě z důvodu nedostatku financí. Pouze dvě rodiny bydlely v nájemním bydlení, v obou přitom byla žena na rodičovské dovolené a obě dostávaly příspěvek na bydlení.

Ve vícedětných rodinách bylo naprosto běžné, že **děti věci dědily po sobě**. Určitě se to týkalo oblečení, ale často i bot, které byly poměrně drahé. Jít a koupit tři zimní bundy nebo troje, čtvery či patery boty, na to rodiny dostatek financí neměly. Navíc to byla oblast, na které bylo možné peníze ušetřit. O těchto drobnějších nákladech (ošacení a boty pro děti) se v rozhovorech častěji zmiňovaly ženy. V rodinách s menšími dětmi, kde bylo nezbytné boty či oblečení měnit několikrát do roka kvůli rychlému růstu dětí, bylo dědění věcí nejvíce praktikované. Jako celkem typická byla situace, jak ji popsala paní Gabriela:

„Takže teď nejvíc platíme vlastně za ten dům a za ty splátky za něj. A jinak jako docela hodně vysoká částka je potraviny a tohle to oblečení, to jako je hodně vysoké. Ale tam se dá s tím nějak pracovat, no třeba vůbec jako nemůžu si dovolit kupovat dětem nové boty, to nám různě pomáhá babička, že ano, že vždycky přijde, zeptá se, kdo potřebuje boty. ... A dědíme boty různě, i když víme, že je to nevhodné, že ortopedové říkají, že se to nemá, tak prostě, když nám někdo dá boty, tak je nosíme, kombinézy, všechno, co jde, tak. Což mně samozřejmě zatěžuje, protože to znamená, že sotva někdo řekne, že něco má, tak to беру a pak to přebírám a teď to mám různě v krabicích.“

Tato rodina se čtyřmi dětmi (ve věku 2 až 12 let) byla v době rozhovoru ve fázi, kdy ji finančně velmi zatížilo pořízení společného bydlení, spláceli dům a měli pouze jeden příjem, protože matka byla na rodičovské dovolené s nejmladším dítětem. V této situaci byla například dovolená zcela mimo jejich možnosti jak finanční, tak časové. Otec v této rodině začal podnikat, aby vydělal na vlastní bydlení. Předtím byl učitelem na základní škole, ale jeho plat byl pro rodinu příliš nízký. Dle jeho plánů se jim během tří let podaří splatit nejvíce zatěžující část půjček a pak plánoval, že se vrátí k zaměstnání učitele, které ho bavilo.

Závěrem lze shrnout, že zkušenosti z úplných rodin se třemi a více dětmi týkající se financí byly vesměs pozitivní. Rodiče si na nedostatek financí výrazně nestěžovali a vesměs tvrdili, že by svoje děti vychovávali stejně, i pokud by měli financí víc. **Rodiny se snažily vyjít s penězi, které rodiče vydělali.** Poměrně **častá však byla finanční a materiální mezigenerační výpomoc**, kdy rodiny s více dětmi podporovali rodiče rodičů, tedy prarodiče dětí. Jen tři ze dvanácti zkoumaných rodin pobíraly příspěvek na bydlení, dvě pak přídavky na děti. Vždy se jednalo o rodiny s nejmladším dítětem mladším než tři roky, kde matka pobírala rodičovský příspěvek. Ve dvou případech si matka zároveň drobně přivydělávala. **Většina rodin byla finančně soběstačná.**

7. Sladování rodiny a zaměstnání

7.1 Ekonomická aktivita a pracovní vytížení rodičů

Přítomnost tří a více nezletilých dětí v rodině vytváří specifické situace pro kombinaci zaměstnání a péče o děti. Zvýšené nároky na péči spolu s delším celkovým obdobím celodenní péče o malé děti se především u žen promítají do obtížnějšího hledání takového zaměstnání, které svými nároky co nejméně omezuje možnosti plnit rodinné funkce. Statisticky se to projevuje **v relativně nižší míře zaměstnanosti matek tří a více dětí**. V mezinárodním srovnání je v ČR tento efekt méně výrazný než v řadě jiných evropských zemí. Tabulka č. 7.1 to ilustruje na srovnání s průměrem zemí EU. Ukazuje také větší rozdíl v zaměstnanosti matek a otců v ČR oproti EU a nárůst zaměstnanosti v letech 2010-2016 bez ohledu na počet dětí, a to v ČR o něco výraznější proti EU. V našem souboru je podíl zaměstnaných rodičů zřejmě vyšší, než ukazují celonárodní statistiky, jde však pouze o odhad, protože jsou srovnávána data odlišného obsahu (vzniklá z jiné definice cílové skupiny i zaměstnanosti).

Tabulka č. 7.1 **Míry zaměstnanosti v závislosti na počtu dětí*, srovnání ČR a EU, a podíl zaměstnaných v souboru VíceRod 2018**

	ženy 20-49 let						muži 20-49 let					
	1 dítě		2 děti		3 děti a více		1 dítě		2 děti		3 děti a více	
	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016
EU 28**	64,5	68,0	60,5	65,8	45,5	48,8	89,3	91,9	89,7	91,6	83,4	85,0
ČR**	32,1	38,2	39,7	49,5	33,8	40,7	95,9	97,7	94,5	98,3	88,3	92,7
VíceRod ***					61,1						96,6	

Pozn.: * nejmladší dítě do 6 let; ** míra zaměstnanosti dle definice ČSÚ (ILO); *** podíl zaměstnaných v souboru VíceRod 2018

Zdroje: ČSÚ, 2018d, tabulka 4-24; data Eurostat 2017; VíceRod 2018

Protože v naší společnosti leží stále větší díl péče o nezletilé děti v rodině na ženě, a navíc je v ní vysoký počet a podíl samoživitelek, zaměříme se zde blíže především na ženy a rozsah jejich zaměstnanosti a také na její souvislosti či podmíněnost.

Vysoký podíl matek tří a více dětí s nejmladším dítětem do dvou, resp. tří let věku nepracuje a pečuje celodenně o dítě (děti). **Ještě u tříletých dětí se polovina matek věnuje celodenní péči, u dvouletých je to 80 %** (tabulka č. 7.2). Podíl otců na rodičovské dovolené činí 2 % z mužů s dětmi do 3 let věku. Ze všech rodičů - respondentů a jejich partnerů, kteří jsou dle dat VíceRod 2018 na rodičovské dovolené, tvořili muži 3 %, tedy obdobně jako v celostátních statistikách (zhruba)¹⁸.

Celkem 39 % respondentek se třemi a více nezaopatřenými dětmi nepracuje, což je více, než v případě matek s nižším počtem dětí, které jsme sledovali v předchozích výzkumech (viz např. Kuchařová a kol., 2016). Na druhou stranu i pro matky s více dětmi hraje při časování návratu do zaměstnání nejčastěji nejdůležitější roli dosažení tří

¹⁸ Podle dat MPSV zveřejňovaných na jeho webových stránkách tvořil podíl mužů mezi příjemci rodičovského příspěvku v roce 2017 necelá 2 % (<https://www.mpsv.cz/cs/10543>)

let věku jejich dítěte. Je to zřejmě ovlivněno jak jejich preferencemi,¹⁹ tak větší šancí na umístění tříletého dítěte do celodenní nerodinné péče v mateřské škole, oproti možnosti umístit do podobného zařízení děti mladší. Vliv zde může navíc mít i vyšší časové vytížení péčí o více dětí a o domácnost velké rodiny.

Tabulka č. 7.2 **Podíl žen* s dětmi do 3 let věku, které pečují o děti na mateřské nebo rodičovské dovolené, příp. „v domácnosti“, v % z příslušné skupiny**

věk nejmladšího dítěte** - roky	1	2	3
na mateřské nebo rodičovské dovolené, příp. pobírající rodičovský příspěvek po ukončení volna na péči	89,5	81,6	44,7
ženy mimo trh práce z důvodu péče o děti včetně žen v domácnosti bez rodičovského příspěvku	92,4	82,5	48,7
absolutní četnosti matek v dané skupině	105	103	75

Pozn.: * respondentek a partnerek dohromady; ** Věk udaný respondentkami (zaokrouhlený)

Zdroj: VíceRod 2018

Pokud jsou rodiče tři a více dětí výdělečně činní (jako zaměstnanci nebo podnikají), **pracují převážně na plný úvazek** (tabulka č. 7.3), obdobně jako rodiče nezletilých dětí obecně (mj. viz Kuchařová a kol., 2016, 2018). Tato převaha plných úvazků je u žen menší, zejména u matek nejmenších dětí. Podíl žen pracujících na plný úvazek se vyrovnává se stabilním podílem mužů až zhruba po desátém roce věku nejmladšího dítěte, kdy už je minimální i podíl neaktivních žen. Celkově pracuje 6 % mužů jinak než na plný úvazek, z toho polovina alespoň na úvazek poloviční. Mezi ženami nepracuje na plný úvazek zhruba 30 % a z těchto dvě třetiny pracují na alespoň poloviční úvazek, ostatní méně. Mezi ženami je oproti mužům vyšší, byť i tak nevelký, podíl těch, které mají jen příležitostné výdělky. Tento podíl závisí na rozsahu rodinných povinností žen (viz níže).

Podle základních sociodemografických charakteristik nenacházíme u rodičů z vícedětných rodin významné odlišnosti v jejich chování ohledně pracovního zapojení. Výjimkou jsou rozdíly podle pohlaví.

Tabulka č. 7.3 **Rozsah pracovního úvazku ekonomicky aktivních respondentů podle pohlaví**

	plný úvazek	částečný úvazek		nemám stálé zaměstnání, pouze příležitostné výdělky
		0,5 úvazku a více	méně než 0,5 úvazku	
muž	94,3	3,2	1,4	1,1
žena	69,3	19,4	5,1	6,3
celkem	79,8	12,5	3,5	4,1

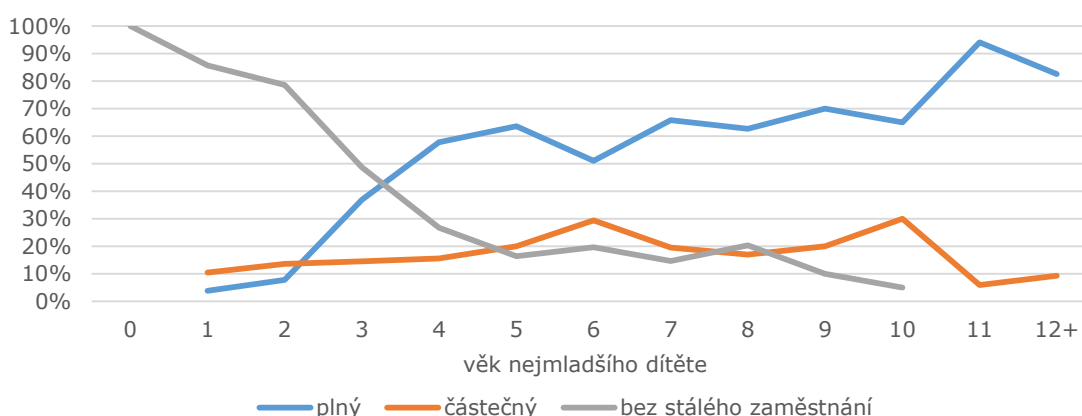
Zdroj: VíceRod 2018; N = 823

Celkově **pracují matky** v našem souboru **častěji na zkrácený úvazek, než je tomu průměrně v ČR celkem** (podle dat ČSÚ – VŠPS - pracovalo koncem roku 2018 na kratší pracovní dobu 12 % žen ze všech zaměstnaných /ČSÚ, 2018c/) a než je tomu

¹⁹ Dlouhodobě panuje shoda na takovém přístupu bez významných diferencí podle počtu dětí, věku a pohlaví rodičů apod. (např. Palonciová a kol., 2014, Kuchařová, Psychlová, 2017).

u jiných typů rodin sledovaných v našich dřívějších výzkumech.²⁰ **Na kratší úvazek pracuje 24 % žen a více než 4 % mužů** (což u mužů odpovídá datům VŠPS). Podíl zaměstnaných na částečný úvazek je vyšší než u rodičů jednoho až dvou nezletilých dětí, který byl zjištěn výzkumem z roku 2015.²¹ Využíván je dle všech dostupných výzkumných dat až matkami dětí starších než 2 roky, protože ty s mladšími dětmi většinou nepracují (není známo, zda by pracovaly, kdyby měly možnost pracovat na kratší úvazek). Téměř pětinnový podíl takto zaměstnaných matek se udržuje i v době docházky nejmladšího dítěte na první stupeň základní školy (graf č. 7.1). Je tu však rozdíl v kontextu volby zkrácených úvazků. Je-li v rodině nejmladší dítě staršího předškolního věku, zhruba čtvrtina žen ještě celodenně pečuje (příp. mají jiný důvod neaktivity), zatímco polovina jich pracuje na plný úvazek. Oproti tomu matky s nejmladším dítětem v mladším školním věku už ze dvou třetin pracují na plný úvazek a neaktivních je zhruba osmina. Na rozdíl od žen, nerovnosti v zaměstnanosti a v míře využívání zkrácených úvazků podle věku dítěte nejsou u mužů tak velké a nemají zřejmě přímou podmíněnost věkem dítěte.

Graf č. 7.1 Velikost pracovního úvazku žen podle věku nejmladšího dítěte, v %

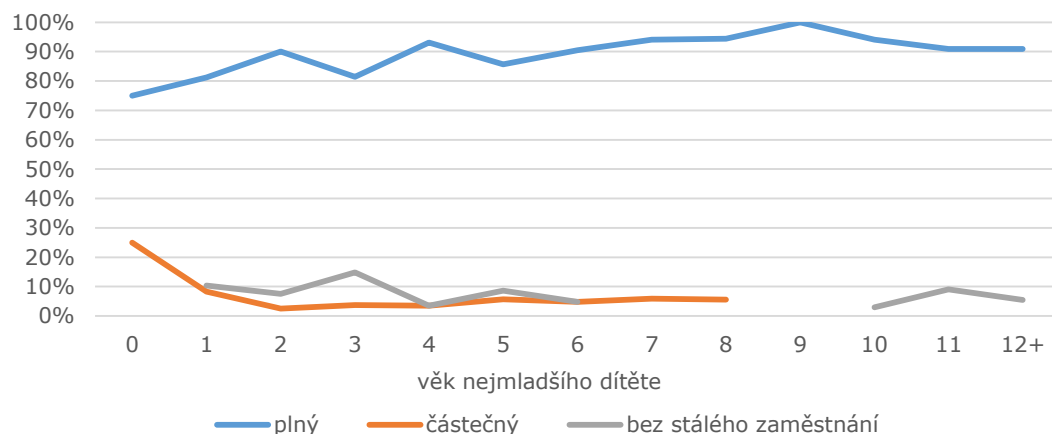
Pozn. „Bez stálého zaměstnání“ zahrnuje osoby nepracující nebo mající jen příležitostné výdělky; četnosti rodin s nejmladšími dětmi staršími deseti let jsou nízké, takže zde více působí náhodné vlivy

Zdroj: VíceRod 2018

²⁰ Např. ve výzkumu rodičů dětí ve věku docházky na základní a střední školu z roku 2016 (Kuchařová kol., 2018, s. 75) pracovala ve výběrovém souboru na zkrácený úvazek jen 2 % mužů a 8 % žen, přičemž tři pětiny zaměstnanců o zkrácený úvazek vůbec neměly zájem a zbývajícím dvěma pětina mužů a třetině žen neumožňuje pracovat na částečný úvazek zaměstnavatel či charakter práce.

²¹ V šetření rodin s 1-2 dětmi ve věku do ukončení docházky na střední školu z roku 2015 (Kuchařová a kol., 2016) 2 % mužů a téměř 15 % žen v úplných rodinách pracovalo na kratší úvazek. Většinou se u žen jednalo o poloviční či vyšší úvazek (80 %). Ženy v úplných rodinách pracující na částečný úvazek měly ve 44 % jedno dítě, v 56 % dvě děti.

Graf č. 7.2 **Velikost pracovního úvazku mužů podle věku nejmladšího dítěte, v %**

Pozn. „Bez stálého zaměstnání“ zahrnuje osoby nepracující nebo mající jen příležitostné výdělky; četnosti rodin s nejmladšími dětmi staršími deseti let jsou nízké, takže zde více působí náhodné vlivy

Zdroj: VíceRod 2018

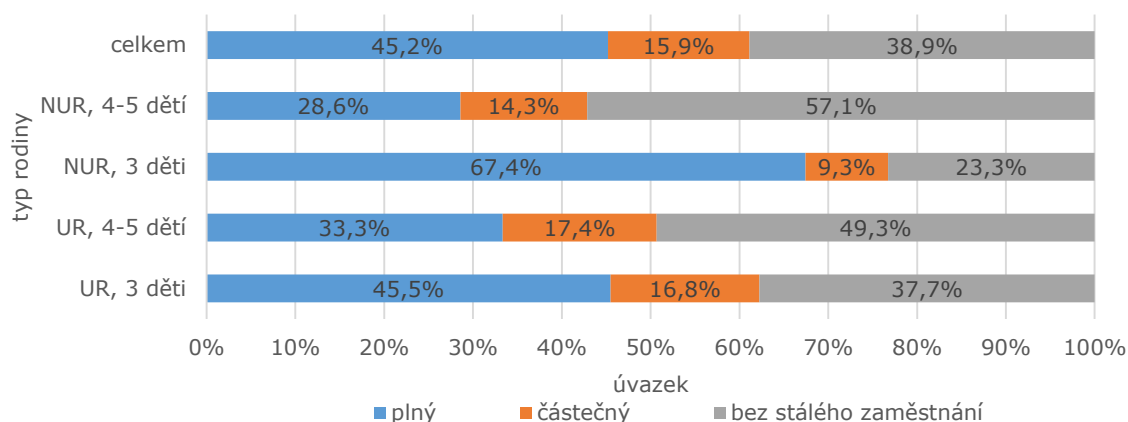
Důvodem kratšího úvazku je hlavně péče o děti (pro dvě třetiny žen a přes polovinu mužů, protože tak pracují především osamělí otcové), u mužů následuje s odstupem vlastní zdraví.

Mezi ženami bez stálého zaměstnání naprostá většina nemá ani občasný pracovní příjem a jsou to vesměs ženy na rodičovské dovolené (11 % má příležitostné výdělky).

Míra ekonomické aktivity žen se mírně snižuje s počtem dětí v úplných rodinách a výrazně v rodinách neúplných. Protože tato závislost je zřetelná jen u žen, zatímco u mužů zanedbatelná, ukazuje graf č. 7.3 detaily pouze za ženy. V rodinách s více dětmi, v nichž je v našem souboru současně více dětí do 3 let, je více matek ekonomicky neaktivních. Samoživitelky se třemi dětmi jsou ekonomicky aktivnější než matky žijící s partnerem, podobně jako to platí o osamělých matkách obecně (viz Kuchařová, a kol., 2016, kde to bylo zjištěno v rodinách s jedním až dvěma dětmi), což lze připsat tomu, že na nich leží zodpovědnost za finanční zjištění rodiny.²²

²² U matek čtyř a více dětí se rozdíly mezi úplnými a neúplnými rodinami zřejmě snižují, ale nízké počty samoživitelek s tímto počtem dětí neumožňují spolehlivé závěry.

Graf č. 7.3 Pracovní úvazek ženy podle typu rodiny a počtu dětí, v %

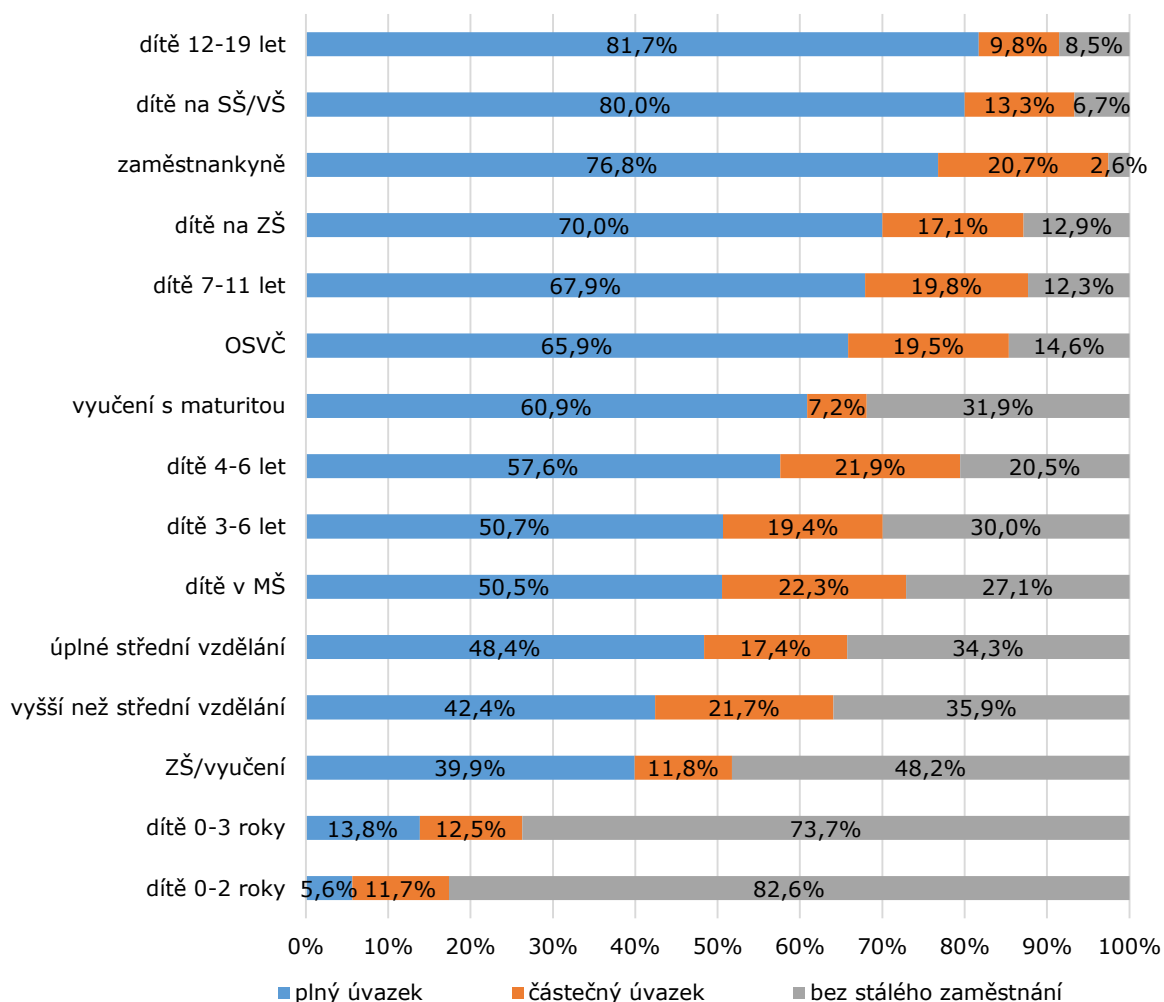

Zdroj: VíceRod 2018

Z porovnání pracovního zapojení matek podle různých sociodemografických charakteristik nelze říci, že by kratší úvazky zjevně či jednoznačně podporovaly pracovní zapojení žen (graf č. 7.4). To závisí především na věku dětí a je ovlivněno preferencemi ohledně práce a péče. V našem výběrovém souboru jsou **sociodemografické kategorie, v nichž je vysoká zaměstnanost matek více dětí při malém podílu zkrácených úvazků (matky s nejstaršími dětmi) nebo kategorie s vysokou zaměstnaností i díky zastoupení zkrácených úvazků (matky s dětmi v mladším školním věku či OSVČ), ale také kategorie s nízkou zaměstnaností a s velkým podílem kratších úvazků (matky dětí do tří let, se čtyřmi a více dětmi)**. Mezi sociodemografickými kategoriemi matek se střední úrovní celkové zaměstnanosti jsou jak ty, u nichž tomu napomáhají zkrácené úvazky (častější případ, např. matky s dětmi v mateřské škole nebo matky s vyšším než středním vzděláním), tak i takové, kde tomu tak není (vyučené s maturitou). S jistým zjednodušením lze tedy říci, že **navzdory obecně nevelkému rozsahu zkrácených úvazků, jejich využití přispívá ke kombinování práce a péče prokazatelně u matek nejmenších dětí, se 4 a více dětmi, a u žen, které soukromě podnikají** (některé ženy tak řeší situaci, kdy chtějí pracovat, ale nejsou úspěšné v hledání zaměstnání, často právě proto, že mají malé děti). Kratší úvazky jsou využívány také ženami s vysokoškolským nebo vyšším středním vzděláním, jež zřejmě pracují v profesích, kde jsou takové úvazky dostupnější a jejich finanční ohodnocení je i při kratší odpracované době pro ženy zajímavé. Obdobná byla zjištění ohledně využívání zkrácené pracovní doby také v šetření z roku 2015 mezi rodinami s 1-2 dětmi ve věku 0-19 let²³ (viz Kuchařová, a kol., 2016) a v šetření rekonstituovaných rodin (Palonciová a kol., 2019).

²³ Věkové skupiny dětí byly definovány jako děti předškolního a školního věku a děti docházející na střední školu. V úplných rodinách pracovalo na kratší úvazek téměř 15 % žen, většinou se jednalo o poloviční či vyšší úvazek. (80 %). Ženy v úplných rodinách pracující na částečný úvazek měly ve 44 % jedno dítě, v 56 % dvě děti. Důvodem pro částečný úvazek byla nejčastěji potřeba péče o dítě/děti (60 %), každá desátá žena však nemohla najít práci na plný úvazek. Osoby v čele neúplné rodiny pracovaly na poloviční a vyšší částečný úvazek ve 12 %. V neúplných rodinách, kde matka (otec) pracovala na částečný úvazek, bylo jediné/nejmladší dítě většinou v předškolním věku (45 %) nebo mladším školním věku (36 %). (Kuchařová, a kol., 2016, s. 38).

Graf č. 7.4 **Rozsah pracovních úvazků žen podle vybraných charakteristik dosaženého vzdělání, formy zaměstnání a věku a navštěvované školy nejmladšího dítěte, v %**

Pozn.: Nejnižší kategorie věku nejmladšího dítěte se překrývají – záměrně byla použita dvojí kategorizace jejich věku, protože jsou tam zřetelné rozdíly.

Zdroj: VíceRod 2018

7.2 Sladování rodinných a pracovních rolí

Ve výzkumech nebývá respondenty deklarováno, že by rodiče všeobecně čelili zásadním problémům se zvládáním rodiny a zaměstnání. Za určitých okolností a konstelace podmínek v domácnosti však k napětí mezi těmito základními životními rolí dochází v nemalé míře, přičemž příčiny bývají buď na straně rodiny, nebo na straně zaměstnání, příp. pramení z obou sfér. Jednou z příčin na straně rodiny může být větší počet závislých dětí v domácnosti. Dalo by se předpokládat, že v případě péče o více dětí je sladování rodinných a profesních funkcí náročnější, a to nejen časově, zvláště mají-li rodiče nemalé ambice v obou oblastech. Dotázaní v šetření *VíceRod 2018* však výrazné napětí nevyjadřují.

Polovina zaměstnaných rodičů deklaruje, že rodinné a pracovní povinnosti zvládá bez problémů, pětina „obojí tak napůl“ a stejně velký podíl uvádí, že „dobře zvládá pracovní povinnosti, ale na úkor rodiny“. Rodinnou zátěž na úkor zaměstnání dle deklarací zvládá necelých 5 % rodičů. Tyto výsledky se zásadně neliší od zjištění výzkumu „Rodiny s dětmi v ČR – sociodemografická a příjmová analýza“ (Kuchařová a kol., 2016)²⁴, kde objektem byly čisté (úplné a neúplné) rodiny s 1-2 dětmi. Nicméně v ménědětých rodinách je vyjadřována větší spokojenost se zvládáním obou rolí a méně často je uváděna mírná nespokojenost v obou sférách (obojí napůl).

Srovnání ukazuje tabulka č. 7.4, z níž je patrný i **rozdíl mezi muži a ženami**, odrážející fakt, že nároky na tyto role se u nich liší, jak je opakovaně prokazované ve výzkumech rodičů se závislými dětmi prostřednictvím dotazů na dělbu úkolů v péči o děti a domácnost (viz zde dále).

Tabulka č. 7.4 Reflexe problémů při kombinování rodinných a pracovních rolí, srovnání dvou šetření rodičů s různým počtem dětí, v %

	obojí zvládám bez větších problémů	dobře zvládám pracovní povinnosti, ovšem na úkor rodiny	dobře zvládám rodinnou zátěž, ovšem na úkor práce	zvládám obojí tak napůl	mám problémy v práci i v rodině, nedá se to zvládnout
šetření rodin se 3 a více dětmi 2018					
muži	51,3	27,8	4,1	16,5	0,3
ženy	53,4	16,0	4,9	22,4	3,4
šetření rodin s 1-2 dětmi 2015					
muži	58,4	28,1	0,5	11,3	1,8
ženy	56,1	19,0	3,1	19,3	2,6

Pozn.: Soubory se vzájemně liší jak počtem dětí, tak také např. věkovou a vzdělanostní strukturou.

Zdroj: VíceRod 2018; Kuchařová a kol., 2016

Nabízí se vysvětlení, že jakkoliv je dělba úkolů mezi partnery objektivně genderově nevyvážená, je do velké míry realizovaná (vyjednávána) tak, že mnoha mužům a ženám vlastně vyhovuje, byť s výhradami. Výskyt naprosté nespokojenosti se sladováním rodiny a zaměstnání je u žen i u mužů nízký, u žen nicméně častější. K potvrzení hypotézy o relativní spokojenosti mužů i žen s nerovnoměrnou dělbou rolí v rodině by bylo třeba provést hlubší šetření celých partnerských párů.

Souhrnně za všechny rodiče se překvapivě ukázal jen statisticky nevýznamný rozdíl podle vzdělání (tabulka č. 7.5), byl však zjištěn jen u žen. Nápadnější je jen větší spokojenost lidí s vysokoškolským vzděláním, kteří necítí velké napětí mezi oběma rolemi, a nižší je mezi nimi podíl těch, kdo profesní úkoly zvládají na úkor rodiny. Oproti tomu je mezi osobami bez maturity (se základním vzděláním nebo vyučených) více než v jiných vzdělanostních skupinách takových, kteří uvádějí zvládání obojího napůl.

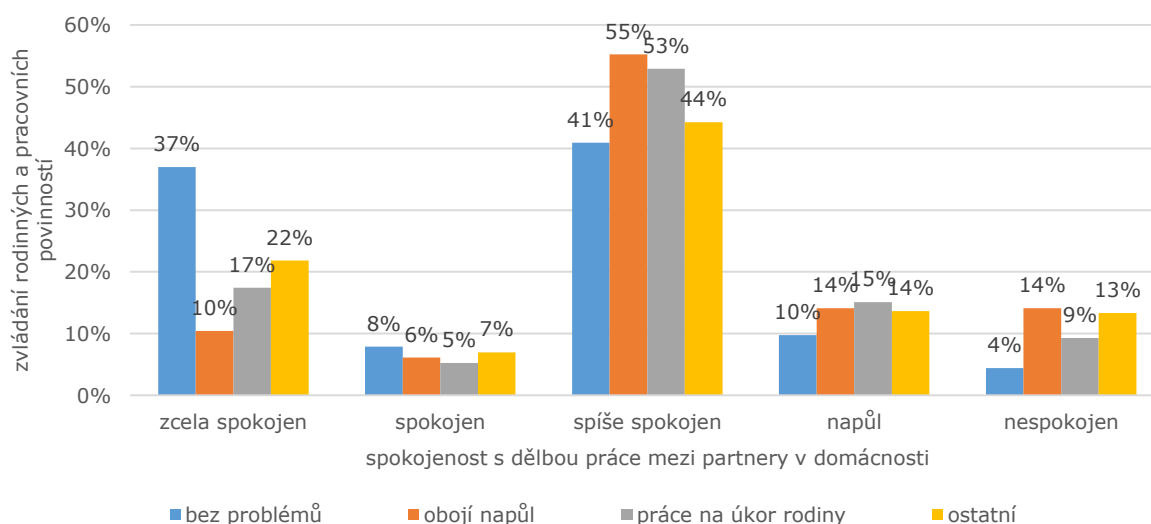
²⁴ V obou šetřeních jde o trochu odlišný záměrný kvótní výběr, takže struktura respondentů podle základních demografických charakteristik, nejen počtu dětí, se liší jak s ohledem na použité kvóty (např. podíl úplných a neúplných rodin), tak kvótami nestanovených charakteristik jako vzdělání a socioprofesionální status.

Tabulka č. 7.5 **Reflexe problémů při kombinování rodinných a pracovních rolí podle vzdělání, %**

	obojí zvládám bez větších problémů	dobře zvládám pracovní povinnosti, ovšem na úkor rodiny	dobře zvládám rodinnou zátěž, ovšem na úkor práce	zvládám obojí tak napůl	mám problémy v práci i v rodině, nedá se to zvládnout
bez maturity	41,6	23,8	5,1	26,6	2,8
s maturitou	53,6	23,6	4,5	16,7	1,5
vyšší	59,9	15,7	4,0	18,2	2,2
celkem	52,6	21,0	4,5	19,8	2,1

Zdroj: VíceRod 2018

V souboru *VíceRod 2018* byla zjištěna velmi silná korelace mezi hodnocením vlastního zvládání kombinace rodinných a pracovních povinností a spokojeností s dělbou péče o děti a domácnost mezi partnery, kteří žijí v manželství nebo partnerství. **Ke spokojenosti se zvládáním kombinace rodiny a zaměstnání přispívá** nemalou měrou **pozitivní vnímání partnerského rozdělení rolí v rodině** (graf č. 7.5). Platí to velmi podobně pro ženy i muže. Mezi těmi, kdo dobře zvládají sladování, je současně více než třetina zcela spokojených s dělbou práce mezi partnery. Lidé nespokojení s partnerskou dělbou práce zvládají podle svého vyjádření obě sféry napůl nebo obě, příp. rodinné povinnosti, špatně (kategorie „ostatní“).

Graf č. 7.5 **Spokojenost se zvládáním kombinace rodiny a zaměstnání a vnímání partnerského rozdělení rolí v rodině, v %**

Pozn.: Proměnná „zvládání rodinných a pracovních povinností“ byla překódována na 4 kategorie, a to spojením málo zastoupených kategorií „dobře zvládám rodinnou zátěž, ovšem na úkor práce“ a „mám problémy v práci i v rodině, nedá se to zvládnout“ – celkově 7 % – do kategorie „ostatní“.

Zdroj: VíceRod 2018

Lepšímu **propojení pracovních a rodinných rolí sice napomáhá práce na částečný úvazek**, ale zřejmě nikoliv sama o sobě, záleží na dalších okolnostech. Částečný úvazek totiž má i řadu nepříznivých dopadů, které rodiče musí zvažovat, rozhodují-li se pro tento pracovní režim. Nelze tedy hovořit o příčinné souvislosti, což se projevuje v nevelkých rozdílech v hodnocení míry zvládnutí pracovních a rodinných rolí u rodičů s různým pracovním úvazkem (tabulka č. 7.6). Podíly plně spokojených se u lidí s různým úvazkem stálého zaměstnání neliší markantně. Práce na zkrácený úvazek zvyšuje šanci uspokojivého zvládnutí obou sfér (v 60 % je obojí zvládnuto dobře), ale část respondentů to cítí jako ošizení pracovních ambicí či úkolů (9 % ve třetím sloupci). Menší pracovní vytížení celkově umožňuje žádoucí péči o rodinu v dostatečné míře v 70 % (první a třetí sloupec).

Na straně rodiny komplikuje kombinaci práce rodiny i v rámci vícedětných rodin vyšší počet dětí (čtyři a více oproti třem) a fakt, že rodič žije bez partnera.

Tabulka č. 7.6 **Jak respondent zvládá kombinovat plnění rodinných a pracovních úkolů podle výše úvazku, řádková %**

pracovní úvazek	obojí zvládám bez větších problémů	dobře zvládám pracovní povinnosti, ovšem na úkor rodiny	dobře zvládám rodinnou zátěž, ovšem na úkor práce	zvládám obojí tak napůl	mám problémy v práci i v rodině, nedá se to zvládnout	N
plný	51,6	23,9	2,9	19,6	2,0	653
částečný	59,8	8,3	9,1	20,5	2,3	132
celkem	52,5	21,0	4,5	19,9	2,1	821*

Pozn.: * nejsou zde uvedeni rodiče pracující nepravidelně pro jejich velmi nízkou četnost (34 respondentů), proto je celkový počet vyšší než součet uvedených případů

Zdroj: VíceRod 2018

V zájmu zjištění toho, co konkrétně ovlivňuje případné napětí mezi zaměstnáním a rodinou, byly položeny otázky na jeho možné významné příčiny jak na straně rodiny, tak na straně zaměstnání. Byly vybrány čtyři obvyklé oblasti, v nichž mohou vznikat tenze mezi rodinou a zaměstnáním: a. zdravotní problémy dětí nebo jiného člena rodiny (vč. respondenta); b. zajištění péče a výchovy dětí; c. charakter zaměstnání/podnikání (dlouhá pracovní doba, směny, vzdálené místo výkonu, psychická či fyzická náročnost apod.); d. malý nebo žádný podíl partnera na péči o domácnost a/nebo výchově a péči o dítě (dětí). Tyto položky měly dle deklarací obdobný vliv na případné napětí s výjimkou většího vlivu zdravotních problémů (obdobné poznatky viz Kuchařová a kol., 2019).

Nároky zaměstnání jsou zdrojem (určitého) napětí pro dvě pětiny rodičů (8 % rozhodně ano, 31 % spíše ano). Neliší se v tom ženy od mužů, ani rodiče žijící v páru od samoživitelů/samoživitelek, ani lidé s různým pracovním úvazkem. Relativně častějším zdrojem napětí jsou pro lidi s nižším vzděláním oproti nejvzdělanějším (tabulka č. 7.7).

Tabulka č. 7.7 **Charakter zaměstnání jako zdroj napětí mezi plněním rodinných a pracovních rolí podle vzdělání, řádková %**

	zdroj napětí - charakter zaměstnání/podnikání			
	rozhodně ano	spíše ano	spíše ne	rozhodně ne
ZV a vyučení bez maturity	15,9	33,6	28,5	22,0
vyučení s maturitou	2,4	34,1	45,1	18,3
úplné střední	6,5	30,2	41,5	21,8
vyšší	6,2	27,7	39,1	27,0
celkem	8,4	30,7	37,7	23,2

Zdroj: VíceRod 2018

Téměř stejně často je spatřován zdroj napětí v plnění základní funkce rodiny, tedy péče a výchovy dětí (9 % rozhodně ano, 28 % spíše ano). Zde to však závisí na typu rodiny z hlediska úplnosti i počtu dětí. Jednoznačně větším obtížím čelí matky nežijící s otcem dětí a naopak (tabulka č. 7.8).

Tabulka č. 7.8 **Zajištění péče a výchovy dětí jako zdroj napětí mezi plněním rodinných a pracovních rolí podle typu rodiny, v %**

	zdroj napětí: zajištění péče a výchovy dětí			
	rozhodně ano	spíše ano	spíše ne	rozhodně ne
úplná rodina, 3 děti	7,1	27,3	37,4	28,2
úplná rodina, 4-6 dětí	8,6	27,2	40,1	24,1
neúplná rodina, 3 děti	16,3	37,5	28,8	17,5
neúplná rodina, 4-6 dětí	23,1	30,8	15,4	30,8
celkem	8,5	28,3	36,8	26,4

Zdroj: VíceRod 2018

Nejméně je spatřován zdroj napětí mezi plněním rodinných a profesních rolí **v malém podílu partnera na péči o děti a domácnost**. Jinak to však vidí ženy a jinak muži, což se promítá i v tom, že odlišně je tato okolnost vnímána rodiči (ženami) žijícími v páru a samoživitelkami, které přirozeně mají menší možnost se o rodinné povinnosti s partnerem podělit (tabulka č. 7.9). Ženy samoživitelky vyjadřují v odpovědi na naši otázku neúplnost rodiny jako závažnou komplikaci sladování rodiny a zaměstnání.²⁵

²⁵ V důsledku silné převahy žen v neúplných rodinách určují četnosti odpovědí za všechny sólo rodiče názory žen. Otců samoživitelů je jen malý počet.

Tabulka č. 7.9 **Malý podíl partnera na péči o děti a domácnost jako zdroj napětí mezi plněním rodinných a pracovních rolí podle typu rodiny a počtu dětí, v %**

	zdroj napětí: malý nebo žádný podíl partnera na péči o domácnost a/nebo výchově a péči o dítě (dětí)			
	rozhodně ano	spíše ano	spíše ne	rozhodně ne
celkem	7,2	14,9%	35,4	42,5
pohlaví respondenta				
muž	2,6	10,1	29,6	57,7
žena	10,5	18,4	39,7	31,4
typ rodiny				
úplná rodina	4,3	14,0	37,6	44,1
neúplná rodina	30,1	21,5	18,3	30,1
úplná rodina, 3 děti	4,4	14,5	38,1	42,9
úplná rodina, 4-6 dětí	3,7	12,3	35,8	48,1
neúplná rodina, 3 děti	32,5	22,5	20,0	25,0

Pozn.: * Spolehlivost těchto údajů za neúplné rodiny se 4 a více dětmi je nízká pro jejich velmi nízký počet, proto je neuvádíme.

Zdroj: VíceRod 2018

Obtížnost sladění profesních úkolů a rodinné péče se nejspíš zvyšuje, pokud je vyžadována péče většího rozsahu, což jsme ověřovali dotazem na **přítomnost člena rodiny se zdravotními problémy**. Ty se podílejí na existenci napětí při plnění rodinných a profesních rolí v polovině rodin, kde má alespoň jeden člen nějaké zdravotní potíže, což znamená ve více než dvou pětinach dotazovaných rodin celkem. Nejčastěji je to problém v rodinách se 4 a více dětmi (celkem až 70 %).

Ani u jednoho ze čtyř sledovaných faktorů nebyly zjištěny rozdíly mezi těmi, kdo pracují na plný úvazek, a rodiči pracujícími na zkrácený úvazek, příp. jen příležitostně.

Také **nebyl prokázán vliv věku nejmladšího dítěte**. Je možné, že u mužů je to tím, že se jejich zaměstnanost i podíl na domácích pracích s věkem dítěte příliš nemění. U žen pak tím, že v jejich životním cyklu existují v jejich produktivním věku zhruba dvě období – přibližně do tří let dítěte, do kdy je většina žen doma s dětmi, a po této hranici, kdy většina žen pracuje na plný úvazek a má podobné problémy z toho vyplývající.

V situaci, v níž byla dotazovaná rodina v době šetření, nebyla práce na zkrácený úvazek nějak zřetelně nápomocna ke sladování rodiny a zaměstnání. Částečně asi proto, že většinou šlo formálně o poloviční a vyšší úvazky, což reálně nemusí pracovní vytížení výrazně odlišovat od plného úvazku. Přesto jsme se ptali, jestli se respondenti někdy v minulosti pokoušeli takovou formu zaměstnání využít jako nástroj lepšího sladování a jak se jim to dařilo. Takových bylo celkově málo. Ani ne desetina mužů a zhruba třetina žen. Pokud o to respondenti v našem souboru žádali, v případě žen s požadavkem uspěly tři čtvrtiny, celkově dvě pětiny.²⁶ Ti, kteří nežádali o zkrácený úvazek, uvedli s velkou převahou jako důvod nezájem. Zájem byl silnější u mladších rodičů. Nelíšel se mezi rodiči žijícími aktuálně v úplné, resp. neúplné rodině, ani mezi rodiči s různým počtem dětí.

²⁶ Počty žádajících mužů byly tak malé, že úspěšnost nelze vyhodnotit, ani u žen není spolehlivost z těchto důvodů vysoká.

O něco menší zájem žen a obdobně i mužů byl zjištěn v případě práce z domova jako možného nástroje ulehčení sladování práce a rodinných povinností (15 % mužů a 24 % žen). Byla tu však trochu větší úspěšnost a nezájem rodiče byl jako důvod méně častý než u zkrácených úvazků.

7.3 Strategie zvládání rodinných rolí

V rodinách s více dětmi musí rodiče zvládat náročnější úkoly jak v zabezpečení potřeb rodiny a výchově dětí, tak i v dalších oblastech. Výchova dětí je oproti rodinám s méně dětmi náročnější zejména časově a organizačně, psychicky atd. (viz kapitola 10). Tyto požadavky se nutně promítají do toho, jak si rodiče dělí mezi sebe rodinné a pracovní povinnosti, jak hospodaří s časem, který musí rozdělovat do řady činností, a tak dále, tedy souhrnně do strategií plnění rodinných rolí a jejich kombinování především s výdělečnou činností, ale i zabezpečením individuálních potřeb. Dotazníkové šetření nemůže proniknout do hloubky kvalitativních stránek praktikovaných strategií, přesto jsme se pokusili o alespoň dílčí popis strategií a jejich motivací prostřednictvím několika dotazů, které se týkají:

- dělby činností mezi partnery,
- spokojenosti s touto dělbou,
- využívání vybraných služeb, vč. služeb mimoškolní péče o děti,²⁷
- spokojenosti s objemem času věnovaným hlavním okruhům činností.²⁸

7.3.1 Dělbba činností mezi partnery

Tak, jako v rodinách s nižším počtem dětí (viz např. Kuchařová, Psychlová, 2016), také ve vícedětných rodinách se činnosti zabezpečující chod domácnosti a péči o děti a jejich výchovu dělí mezi partnery podle jejich možností, preferencí a vzájemného vyjednávání, a také do větší nebo menší míry podle zvyklostí a norem, které si partneři do společného života přinesli ze svých orientačních rodin nebo je sdílejí jako obecné společenské normy, příp. stereotypy. Ve velkých rodinách je nepochybně vyjednávání a hledání kompromisů složitější. **Ač tedy jsou, nebo mohou být, na pozadí rozmanité důvody, v našem souboru respondenti projevují v základních obrysech obdobné formy dělby činností, jako zjišťujeme v jiných výzkumech na typech rodin** (Kuchařová a kol., 2016, Kuchařová, Psychlová, 2016).

Především zřejmě existuje určité povědomí o „mužských“ a „ženských“ činnostech zajišťujících rodinné funkce a chod domácnosti a o činnostech, o které se partneři dělí více méně rovnoměrně. „Ženské činnosti“ se ukazují, mezi zde sledovanými, i ve vícedětných rodinách jako častější. Průměrně je žena uvedena jako hlavní vykonavatelka více než třikrát častěji než muž (tabulka č. 7.10). Přesto je s dělbou péče o domácnost a péče o děti mezi partnery spokojeno nejen 95 % mužů (zcela nebo spíše), ale i 82 % žen. Nižší je však spokojenost s tím, kolik času lidé musí, příp. mohou věnovat

²⁷ Nezaměřovali jsme se na služby pro předškolní děti, protože této tematice bylo věnováno několik projektů VÚPSV, v. v. i., viz např. Palonciová a kol., 2014, 2018.

²⁸ Ve smyslu činností, které jsou běžnou součástí životního stylu lidí středního věku a současně rodičů nezletilých dětí – výdělečná činnost, péče o domácnost, péče o děti a vlastní koníčky a zájmy.

zmíněným a dalším činnostem v zájmu plnění rodinných povinností a uspokojení svých zájmů (viz následující část).

Podíl žen na sledovaných činnostech klesá s jejich věkem u položky a) a c) a f) v tabulce č. 7.10. U ostatních na věku také záleží, ale neplatí tu lineární závislost. U položek a), b) a zejména c) je rozdíl mezi sezdánými a nesezdánými páry, v druhých je větší díl práce na ženě. Jiné sociodemografické charakteristiky zde roli nehrají.

Tabulka č. 7.10 **Kdo se v domácnosti zabývá vybranými činnostmi, v %**

	vždy žena	obvykle žena	oba zhruba stejně nebo společně	obvykle muž	vždy muž
a. dělá běžné domácí práce (vaření, úklid, aj.)	26	53	19	2	0
b. zabezpečuje péči o malé děti, pomáhá dětem s přípravou do školy	21	49	29	1	0
c. zajišťuje běžné nákupy	18	36	38	9	1
d. věnuje se dětem v jejich volném čase	9	33	56	2	0
e. zařizuje úřední záležitosti	13	23	42	19	3
f. rozhoduje o způsobu trávení víkendů, dovolené	4	15	76	5	1
g. rozhoduje o běžném hospodaření s penězi	5	14	66	13	2

Pozn.: Aktivita jsou seřazeny sestupně podle zapojení žen. Šedou barvou je vyznačeno, kdo danou aktivitu převážně zajišťuje.

Zdroj: VíceRod 2018

7.3.2 Spokojenost rodičů s plněním pracovních a rodinných rolí

Nakolik úspěšně se daří kombinovat pracovní a rodinné úkoly a seberealizovat se v různých oblastech individuálního života lze mimo jiné měřit spokojeností s dosažením vlastních představ, aspirací a plánů. V našem šetření jsme se ptali ještě konkrétněji, a to na spokojenost s množstvím času věnovaného čtyřem, u většiny osob s nezaopatřenými dětmi základním, sférám života: zaměstnání (výdělečná činnost), domácnosti, dětem a vlastním koníčkům a zájmům. Protože by bylo těžké porovnávat objektivně měřitelný rozsah času danými činnostmi stráveného, jenž má u různých činností různou (subjektivní) hodnotu, položili jsme otázku tak, aby se respondenti z vlastního pohledu vyjádřili k dostatečnosti času věnovaného činnostem ve sledovaných oblastech - viz tabulka č. 7.11.²⁹

Zdá se, že základní zjištěný obraz vlastně reflektuje to, že některé činnosti jsou vnímány z (velké) části jako povinnosti či činnosti s instrumentální rolí či hodnotou (výdělečná činnost, péče o domácnost) a jiné spíše jako oblast činností spojených s cílovými hodnotami (viz např. Kohoutek, 2002), přinášejícími seberealizaci, uspokojení (osobní záliby a zájmy) nebo v případě výchovy dětí možná i vnímané jako životní poslání. Druhým by dotázaní rodiče rádi věnovali více času, prvně jmenovaným naopak méně času. Profesní role mají potenciálně jak instrumentální, tak cílovou hodnotu a problém zřejmě je, že s ohledem na současné podmínky, a také v porovnání s jinými

²⁹ Respondenti byli žádáni, aby na tuto otázku odpovídali i v případě, že příslušnou činnost aktuálně vůbec nevykonávají, což se může týkat výdělečné činnosti a vlastních koníčků, výjimečně možná péče o domácnost. Šlo především o to, zjistit, zda např. nepostrádají profesní uplatnění či podíl na výdělích do rodinného rozpočtu.

rolemi, instrumentální role nabyly na vrchu. Může to platit více než jinde ve vícedětných rodinách, jejichž nevyhnutelné výdaje není snadné pokrýt rodinnými příjmy (viz kapitola 6).

Tabulka č. 7.11 **Hodnocení dostatečnosti času věnovaného respondentem vybraným okruhům činností, podíly odpovědí v %**

okruh činností	jste spokojen/a s množstvím času, který věnujete:		
	ano, jsem spokojen/a	ne, chtěl/a bych věnovat více času	ne, chtěl/a bych věnovat méně času
výdělečné činnosti	55,4	15,7	28,9
domácnosti	56,3	28,6	15,2
dětem	50,7	47,5	1,8
vlastním koníčkům a zájmům	35,6	62,3	2,1

Zdroj: VíceRod 2018

Pokud jde o výdělečnou činnost, věnují jí méně času, než by chtěli, zejména osamělí rodiče (tabulka č. 7.12). Nespokojenost s tím, že se nemohou více věnovat zaměstnání, deklarovaly více než jiní ženy samoživitelky. Lze se domnívat, že významnou součástí jejich motivace, ale ne jedinou, je potřeba vyšších výdělků. Vliv může mít i celkový počet let strávených mimo pracovní trh na mateřské a rodičovské dovolené se všemi dětmi.

Pouze u žen zde záleží na socioprofesionálním statusu. Nejspokojenější jsou ženy samostatně podnikající, následně ženy pracující pouze nepravidelně. Ženy aktuálně mimo pracovní trh jsou často s touto situací nespokojeny. Nicméně přes polovinu žen na rodičovské dovolené, které při ní nejsou zaměstnány, je s tím srozuměna, necelá třetina z nich by však byla ráda nějakou formou zaměstnána.

Dosažené vzdělání a také počet dětí spokojenost s rozsahem výdělečné činnosti žen i mužů neovlivňuje.

Tabulka č. 7.12 **Hodnocení dostatečnosti času věnovaného výdělečné činnosti muži a ženami podle typu rodiny, podíly odpovědí v %**

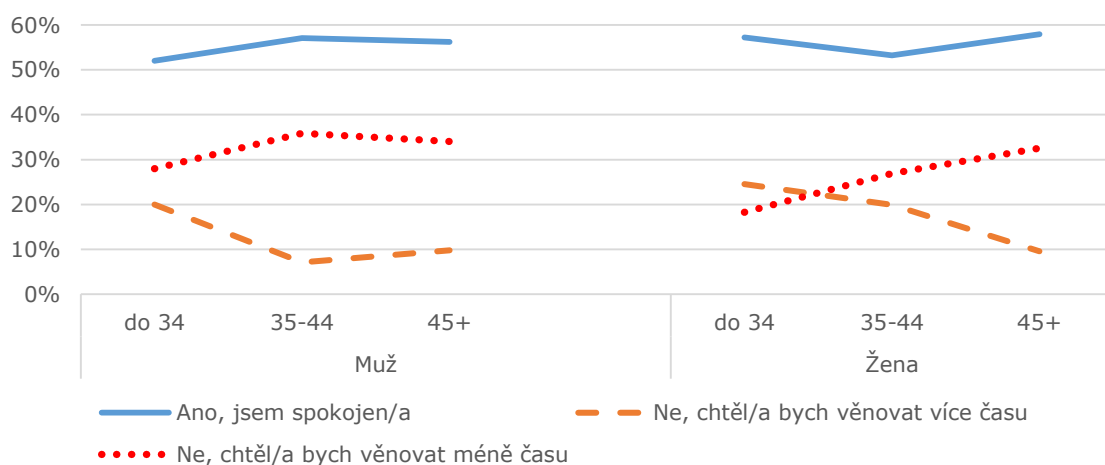
		ano, jsem spokojen/a	ne, chtěl/a bych věnovat více času	ne, chtěl/a bych věnovat méně času
muži*	úplná rodina	57,3	8,0	34,8
	neúplná rodina	x	x	X
	celkem	56,4	9,0	34,6
ženy	úplná rodina	56,4	18,2	25,4
	neúplná rodina	46,7	24,3	29,0
	celkem	54,9	19,1	26,0
celkem	úplná rodina	56,7	14,5	28,8
	neúplná rodina	45,5	25,2	29,3
	celkem	55,4	15,7	28,9

Pozn.: * Ve výběrovém souboru je pouze 16 mužů samoživitelů, proto údaje za ně samostatně neuvádíme.

Zdroj: VíceRod 2018

Spokojenost s časem stráveným v zaměstnání se mění s věkem rodiče, zejména v případě matek, a tedy také s věkem dětí a poklesem náročnosti na péči o ně, ale také s měnícími se životními zkušenostmi a preferencemi (graf č. 7.6). Čím jsou ženy starší, tím častěji si přejí věnovat zaměstnání méně času, než je tomu ve skutečnosti. Nejmladší z nich by rády věnovaly zaměstnání více času v celé čtvrtině případů³⁰, zatímco nejstarší (45 a více let) by z jedné třetiny chtěly zaměstnání věnovat méně času. Závislost na věku ukazují následující grafy.

Graf č. 7.6 **Spokojenost s množstvím času, které je věnováno výdělečné činnosti, v závislosti na věku, v %**

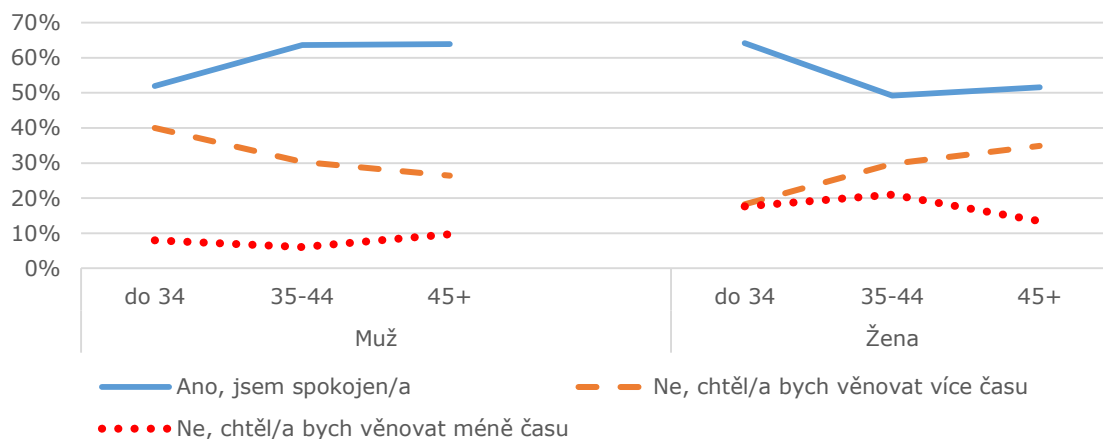

Zdroj: VíceRod 2018

Pokud jde o péči o domácnost, vyjadřuje opět víc než polovina respondentů spokojenost s množstvím času, který mohou péči o chod domácnosti věnovat (graf č. 7.7). Mezi nespokojenými v tomto případě převládají ti, kteří na tuto činnost pociťují nedostatek času (28 %), nad těmi, kteří pociťují naopak časové přetížení touto činností. Také zde deklarují nedostatek času oproti vlastním představám zejména osamělí rodiče. Mezi nimi je ale také ve srovnání s rodiči žijícími s partnerem více těch, které trápí nedostatek času na domácnost.

³⁰ V tom jsou však zahrnuty i ty, které v době výzkumu nebyly pravidelně zaměstnány.

Graf č. 7.7 **Spokojenost s množstvím času, které je věnováno domácnosti, v závislosti na věku, v %**

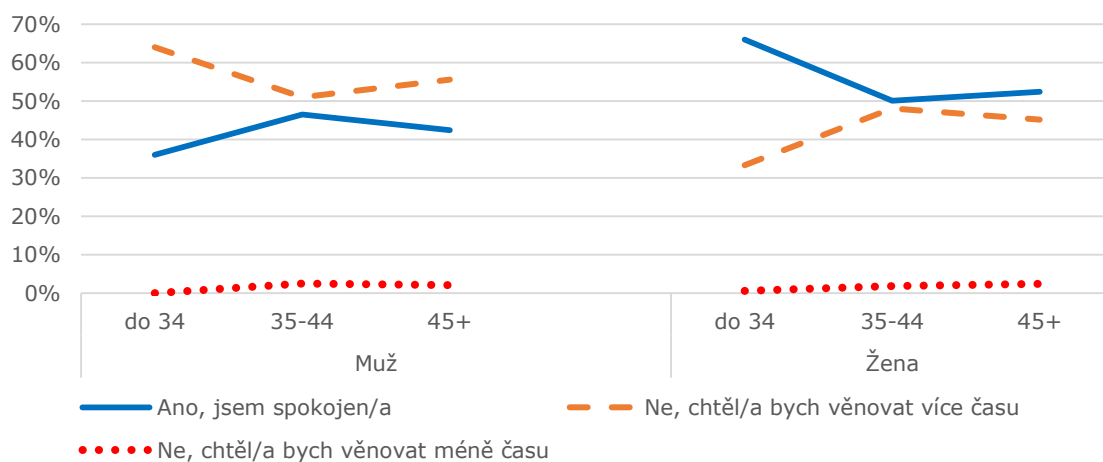

Zdroj: VíceRod 2018

Nižší spokojeností se mezi muži liší ti nejmladší (do 34 let). S věkem u nich mírně klesá zájem podílet se na péči o domácnost. Mezi ženami jsou ty nejmladší naopak nejspokojenější. Zájem věnovat se domácnosti více, než je tomu aktuálně, u žen s věkem mírně stoupá.

V případě péče o děti se zdá, že období, kdy si potřeby malých dětí vynucují intenzivní péči matek (obvykle v jejich nižším věku), jsou matky v zásadě spokojeny s tímto stavem, ale s věkem pak spokojenost s rozsáhlou péčí klesá. Střídá ji ve vyšším věku (kdy děti odrůstají) subjektivní deficit času pro péči a aktivity s dětmi (graf č. 7.8). Muži by se rádi zapojili více do péče v nižším věku, tedy do péče o nejmenší děti (Ize usoudit i na zájem o otcovskou dovolenou), spokojenost klesá i v letech, kdy mívají starší děti.

Graf č. 7.8 **Spokojenost s množstvím času, které je věnováno péči o děti, v závislosti na věku, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

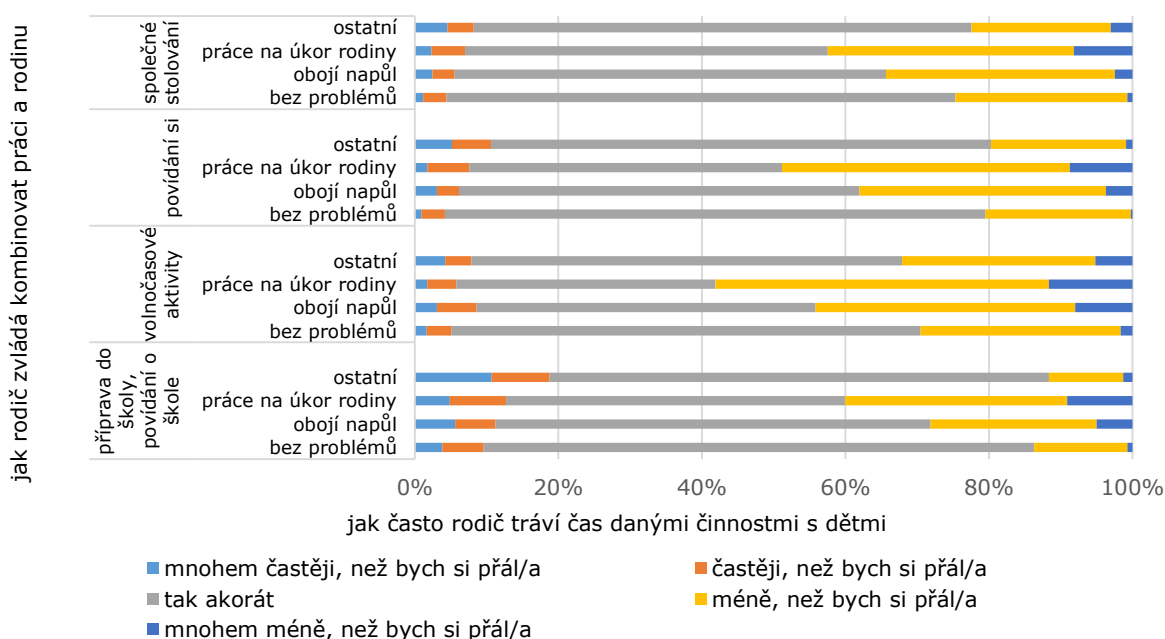
Nejvíce respondentů je nespokojeno s disponibilním časem na vlastní zájmy a záliby (celkem 64 %; tabulka č. 7.12), zde nejvýraznější podíl lidí pociťuje deficit volného času (62 %, tedy pouze 2 % respondentů by si přála mít méně volného času ryze pro sebe). Spokojená je zhruba třetina rodičů. Takové vyjádření je společné všem dotázaným, neliší se podle sociodemografických charakteristik.

Velkým problémem dnešních rodin s dětmi je využívání a dostatečnost časového fondu, který mohou rodiče věnovat činnostem, které považují za důležité pro rodinu a přínosné pro děti, či prostě přinášející radost ze společných zážitků, a tak utužujících rodinnou soudržnost atd. Stále častěji slyšíme a čteme v odborné literatuře, že času na rodinu je málo a jaké to má dopady (viz např. Kuchařová a kol., 2019). Dostatek času rodičů na děti považujeme za stěžejní podmínku plnění výchovné funkce rodiny. Pro rodiny s více dětmi to může být zvláště palčivý problém. Naše zjištění se však nezdají být pro tyto rodiny specifická.

Proto je třeba se podívat blíže, jak je tomu v případě jednotlivých forem péče a výchovy dětí. Byly vybrány čtyři položky charakterizující základní oblasti – příprava do školy jako forma podpory studia dětí; povídání si o věcech, které dítě zajímají, jako forma psychologické apod. podpory dětí; společné stolování jako ukazatel pravidelně společně tráveného času podporujícího kontakty mezi členy rodiny; volnočasové aktivity, mj. jako komplementární činnost k organizovaným aktivitám mimoškolním a podobným (jímž se věnujeme dále). Dotázaní hodnotili, zda se těmito činnostem věnují podle svých představ, nebo méně či více.

Z analýzy determinant ovlivňujících možnosti rodičů se dětem věnovat se ukázalo, že u všech činností má vliv míra zvládnutí kombinace rodiny a zaměstnání - graf č. 7.9.

Graf č. 7.9 Spokojenost s časem věnovaným dětem při vybraných činnostech podle míry zvládnutí kombinace rodiny a zaměstnání, v %

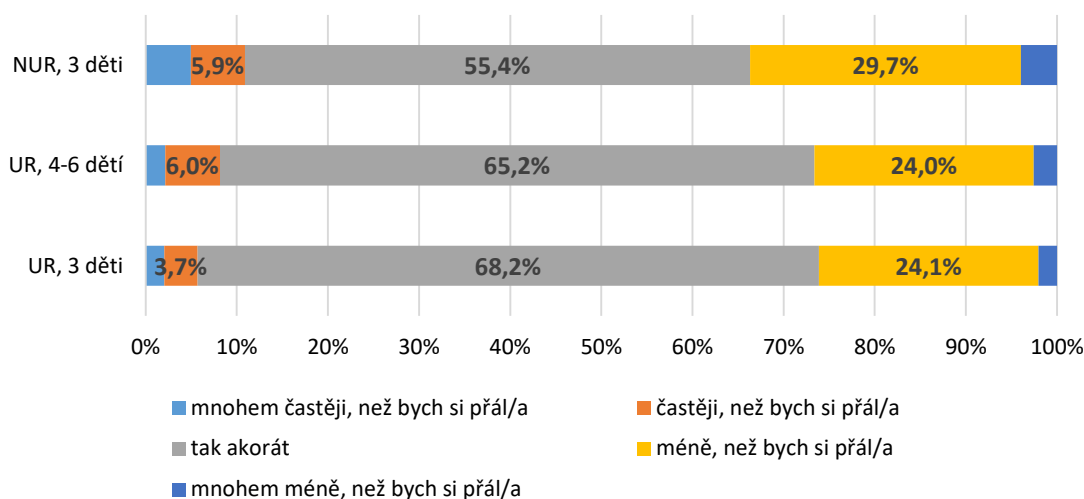
Zdroj: VíceRod 2018

Pozn.: Kategorie „ostatní“ – viz graf 7.5

Graf ukazuje, že se rodiče cítí být přetížení pracovními povinnostmi ve vztahu k tomu, nakolik by se chtěli věnovat dětem. Že jsou především nespokojeni v tom, že jim nemohou věnovat více času při činnostech volnočasových, tedy nikoliv „obslužných“, ale takových, v nichž se odehrává nejúčinněji výchova a kdy se posilují mezigenerační vztahy. To, co operacionalizujeme jako „popovídání si“, je důležité pro socializaci dětí i (subjektivní) naplnění rodičovské role. Podle výpovědí rodičů (kapitola 10) je deficit času stráveného s dětmi mimo zaopatřovací rodičovské povinnosti jedním z velkých problémů rodičů ve vícedětných rodinách a z odborné literatury a praxe rodinných poradců a dalších odborníků je známo, že je to v současnosti problém obecný.

Typ rodiny zde vytváří odlišné podmínky pouze v subtilní oblasti povídání si s dítětem o jeho zájmech, starostech, kamarádech apod. (graf č. 7.10).

Graf č. 7.10 **Hodnocení času, který respondent/ka tráví povídáním si s dětmi, podle typu rodiny, v %**

Pozn.: UR = úplná rodina, NUR = neúplná rodina

Zdroj: VíceRod 2018

7.3.3 Využívání služeb

Šetření vícedětných rodin ukázalo, že ani v době péče o nezletilé děti není v českých rodinách častým zvykem využívat pro zajištění chodu domácnosti úklidových a podobných placených služeb. Praxe se zřejmě příliš neliší ani v početných rodinách. Služby někdy využila čtvrtina respondentů. Převážná část, 83 % dotázaných, je nikdy nevyužívala, aktuálně tak činí jen 5 %, a to většinou jen občas (méně než jednou za měsíc), v minulosti je nějak využívalo 12 %.

Otázkou tedy je, které rodiny či kteří rodiče je využívají. O něco častěji než jiní si takto v současnosti ulehčují službami péči o domácnost rodiny, kde je matka samostatně výdělečně činná či kde mají rodiče vyšší vzdělání. Výrazně častěji pak v případech, kdy si matka vydělává při rodičovské dovolené (13 % v současnosti, 23 % včetně těch, kdo užívali služby v minulosti). Rozdíly podle příjmové situace nejsou velké, ve větší míře jsou služby využívány pouze v nejlépe situovaných rodinách, aktuálně a

ve shodné míře v minulosti, to bylo v 11 % rodin. V ostatních příjmových skupinách (stanovených podle subjektivního hodnocení rodinných příjmů³¹) aktuálně služby pomáhají zhruba 4 % rodin. Podobné podíly se vztahují i k využívání těchto služeb v minulosti. Záleží tedy hodně na konkrétních situacích a potřebách a nikoliv zásadě na finančních možnostech rodiny. Překvapivě zde nehraje roli počet dětí (při porovnání v rámci rodin se třemi a více dětmi).

Placené formy nejsou příliš časté ani u služeb na podporu individuální péče o děti. V současnosti využívá nebo v minulosti využívalo služby hlídání malých dětí celkem 16 % rodin. V případě služeb péče o starší děti (doučování, doprovody na kroužky apod.) je takových rodin 14 %. Vliv zde má přirozeně věk dětí a také vzdělání rodičů, naopak vůbec ne příjmová situace rodin.

Míra využívání školních družin představujících státem organizovanou a finančně podporovanou službu péče o děti mladšího školního věku je podstatně vyšší. Do družiny dochází alespoň některé dítě v 51 % rodin, jimž je služba určena (v tom všechny dané děti v rodině 36 %). Častější je docházka v rodinách, kde je současně dítě předškolního věku.

V těchto údajích lze spatřovat náznak toho, že služby péče o děti staršího věku mj. pomáhají matkám více dětí zvládat péči o nejmladší dítě „raně předškolního“ věku, i když matka zůstává s tímto dítětem v domácnosti.

Pokud některé nebo žádné z dětí ve věku, kdy bývá školami dětem nabízena možnost docházky do družiny, do ní nedochází, je převážně jako důvod deklarováno, že to není potřeba (75 %), na druhém místě (s výrazně nižší frekvencí, 13 %) pak odmítání docházky dítětem. To je zjištění shodné s výzkumem rodičů ve střední fázi rodinného cyklu provedeném v rodinách s převážně jedním až dvěma dětmi (Kuchařová a kol., 2018).

Významnou součástí pomoci společnosti s výchovou a vzděláváním dětí jsou také jejich mimoškolní aktivity, kdy nejde v pravém slova smyslu o služby pro rodiny. V reprezentativních šetřeních socioekonomické situace rodin (také např. v mezinárodním šetření EU-SILC) bývá opakovaně zjišťováno, že v rodinném rozpočtu je položka na volnočasové aktivity často tou, na niž se rodinám nedostává nebo jen s obtížemi (viz kapitola 6, také Palonciová a kol., 2019; Kuchařová a kol., 2016).

V našem šetření jsou děti ve většině rodin v tomto smyslu aktivní, pouze ve 13 % z nich takové aktivity žádné dítě nemá. Ve 47 % rodin je mají všechny děti. Mezi důvody, proč se (některé) děti neúčastní organizovaných aktivit, byl nejčastěji uváděn nezáměr dětí (52 %). Nicméně za pozornost jistě stojí, že třetina respondentů (33 %) si to údajně nemůže dovolit z finančního hlediska a pětina (22 %) respondentů uváděla obtížnou dostupnost takových organizovaných aktivit. Finanční důvody tedy udává daleko větší podíl respondentů, než v již zmiňovaném výzkumu rodin ve střední fázi rodinného cyklu³² (Kuchařová a kol., 2018).

Pro bližší vyhodnocení této oblasti výchovy dětí, jež zčásti závisí na společenské podpoře, jsme se ptali, velmi obecně, i na to, jaký význam je této oblasti rodiči přikládán. Téměř všichni rodiče připisují hodnotnému trávení volného času velký význam, ale většina (80 %) deklaruje jejich finanční náročnost. Naopak, celkem pozitivně se rodiče vyjadřují k nabídce volnočasových aktivit v místě jejich bydliště – 27 % ji hodnotí tak,

³¹ Skupiny podle vlastního vyjádření, jak rodina vychází s příjmy. Kategorie byly: „s velkými obtížemi“, „s určitými obtížemi“, „téměř bez obtíží“ a „zcela bez obtíží“.

³² Ukazuje se tím potřeba zkoumat tuto otázku důkladněji.

že rozhodně umožňuje výběr, 42 % s tím „spíše souhlasí“. Nespokojenost vyjádřila čtvrtina rodičů.

8. Mezigenerační vztahy mezi rodiči a jejich rodiči, prarodiči dětí

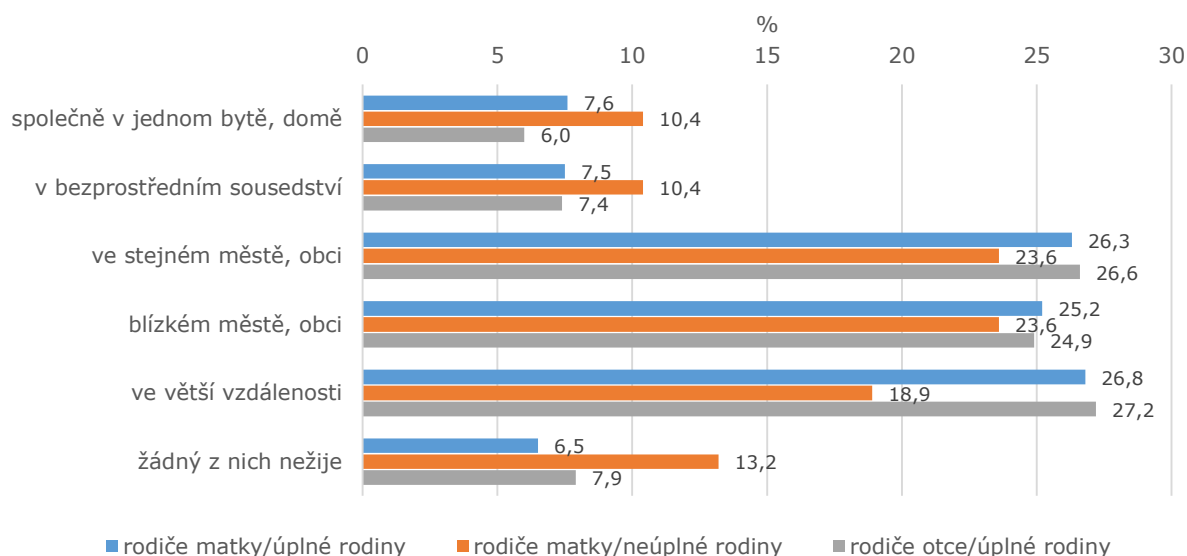
8.1 Vzdálenost bydliště dětí a prarodičů

Pro fungování rodiny jsou podstatné nejen vztahy v rámci nukleární rodiny, ale i mezigenerační vazby mezi rodiči a prarodiči dětí. Tyto přirozeně ovlivňují i vzájemné vztahy mezi dětmi a prarodiči.

Kvalitu mezigeneračních vztahů sice jasně neurčuje vzájemná vzdálenost místa bydliště, nicméně tato vzdálenost jistě působí na možnosti pravidelného setkávání či například vzájemné pravidelné výpomoci. Máme na mysli třeba skutečnost, že mnozí prarodiče pomáhají s péčí o děti a tráví čas s dětmi, což ovšem může významně limitovat velká vzdálenost mezi bydlištěm dětí a bydlištěm prarodičů. V našem výzkumném souboru platilo, že nejčastěji rodiny žily ve stejné obci či v blízké obci jako prarodiče (graf č. 8.1).

Zhruba **dvě pětiny rodin žily ve stejném městě jako rodiče matky či rodiče otce** (souhrn prvních tří kategorií v grafu č. 8.1). Zhruba **jedna čtvrtina rodin pak žila ve městě blízkém bydlišti rodičů matky či otce**. Přibližně jedna třetina dětí z vícedětných rodin však bydlí ve větší vzdálenosti od svých prarodičů ze strany matky či otce, případně jsou prarodiče již mrtví. V **úplných rodinách** platilo, že **rodiče matky nebo rodiče otce žili od rodiny dále ve 27 % případů**, v dalších 7 či 8 % případů již ani jeden z rodičů matky či otce nežil (graf č. 8.1).

Z genderového hlediska platilo, že **rodiny žily o něco častěji ve společném bytě či domě s rodiči matky než s rodiči otce** (graf č. 8.1). Tento způsob soužití je ovšem dnes spíše výjimečný. Výrazně **častěji ho uváděly matky z neúplných vícedětných rodin**, mezi kterými takto žila každá desátá. Zkoumané úplné rodiny žily společně v bytě či domě alespoň s jedním rodičem matky v 8 % případů, s rodiči otce to bylo pouze v 6 % případů. Rodiče matek z neúplných rodin také častěji než jiní rodiče již nežili.

Graf č. 8.1 **Vzdálenost bydliště rodiny od bydliště rodičů matky či otce, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

Při sledování vzájemné vzdálenosti bydliště zkoumaných rodin od bydliště (pra)rodičů, nebo alespoň toho bližšího u nich, zjišťujeme, že zhruba **čtyři pětiny úplných vícedětných rodin (82 %) žily blízko alespoň jednoho (pra)rodiče** (tabulka č. 8.1). Přitom téměř polovina (49 %) rodin žila ve stejné nebo blízké obci jako oboje prarodiče, tedy rodiče matky i otce (viz tmavě šedé pole v tabulce č. 8.1). Dalšíh 14 % rodin žilo sice ve větší vzdálenosti od rodičů matky, ale naopak blízko k rodičům otce. A 13 % vícedětných rodin žilo ve větší vzdálenosti od rodičů otce, ale nejdále v blízkém městě či obci od rodičů matky. **Téměř jedna pětina (18 %) úplných vícedětných rodin pak žila daleko od obou prarodičů dětí, případně prarodiče již nežili** (viz světle šedé pole v tabulce č. 8.1). Z čistě geografického hlediska tedy měla většina dětí a prarodičů z vícedětných rodin možnost se stýkat, nedělila je žádná velká vzdálenost. Podíl rodin, které již neměly na živu žádného prarodiče, činil 2 % (tabulka č. 8.1).

Tabulka č. 8.1 **Vzdálenost bydliště vícedětných rodin od bydliště obou (pra)rodičů, v %**

vzdálenost bydlení od rodičů matky	vzdálenost bydlení od rodičů otce					celkem
	společně, v sousedství	ve stejném městě, obci	v blízkém městě, obci	ve větší vzdálenosti	žádný z nich nežije	
společně, v sousedství	3,1	2,7	3,6	3,0	0,6	13,1
ve stejném městě, obci	2,7	10,9	6,8	4,7	1,6	26,7
v blízkém městě, obci	4,2	5,0	10,0	5,0	0,8	25,0
ve větší vzdálenosti	3,9	5,9	4,0	12,1	1,5	27,3
žádný z nich nežije	1,1	1,8	0,9	2,1	2,0	7,9
celkem	15,0	26,4	25,3	26,9	6,5	100,0

Zdroj: VíceRod 2018

8.2 Mezigenerační výpomoc a její formy

Při sledování vztahů mezi generacemi a výpomoci mezi nimi bylo zřejmé, že nejvyrovnanější byla **emocionální podpora**. **Tu si poskytovali respondenti s rodiči na přibližně stejné úrovni** (srv. tabulky č. 8.2 a č. 8.3). Téměř **tři čtvrtiny (74 %) respondentů** uvedly, že někdy **přijímají emocionální podporu od vlastních rodičů nebo rodičů manžela/partnera** (manželky/partnerky). Zhruba čtvrtina dotazovaných rodičů uvedla, že takovou pomoc nemá. Buď ji zajišťují jinak (9 %), nebo ji nepotřebují (18 %).

Nejrozšířenější byla ovšem pomoc, kterou prarodiče poskytovali rodinám tím, že pečovali o děti, tedy že trávili čas se svými vnoučaty. **Téměř třem čtvrtinám (72 %) rodin se dostávalo pomoci s péčí o děti od některého z prarodičů vždy, když to potřebovali, nebo alespoň občas** (tabulka č. 8.2). Pouze nepatrná část respondentů (13 %) uvedla, že se prarodiče zapojují do péče o děti jen výjimečně. Dalším 15 % vícedětných rodin se pomoci s péčí o děti ze strany prarodičů nedostávalo vůbec a byla zajišťována jiným způsobem, nebo ji nepotřebovali (tabulka č. 8.2). Mělo by být připomenuto, že zhruba 2 % vícedětných rodin z celého našeho výzkumného souboru tuto pomoc neměla proto, že žádný z prarodičů dětí již nežil.³³ **Vždy, když to bylo potřeba anebo občas přijímali mnozí rodiče vícedětných rodin pomoc ze strany svých či partnerových rodičů také v oblastech týkajících se finančního a materiálního zabezpečení (38 % z nich) a v pomoci s péčí o domácnost (34 %, tabulka č. 8.2).** Zhruba polovina rodin pomoc s péčí o domácnost nepotřebovala (37 %) či ji zajišťovala jinak (11 %) a žádnou finanční pomoc od rodičů nemělo 38 % vícedětných rodin z našeho výzkumného souboru (tabulka č. 8.2).

Tabulka č. 8.2 **Pomoc rodině respondenta od rodičů či rodičů partnera, v %**

	péče o děti	péče o domácnost	emocionální	finanční či materiální
ano, vždy	44,0	17,0	30,1	16,3
ano, občas	27,6	17,2	26,1	21,7
ano, jen výjimečně	13,3	17,8	17,3	24,5
ne, pomoc je zajišťována jinak	6,0	10,7	8,6	9,0
ne, nepotřebujeme to	9,1	37,4	17,8	28,5
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: VíceRod 2018

Mezigenerační vztahy zahrnují i pomoc v opačném směru, tedy **od respondenta k jeho či partnerovým rodičům**. Svým či partnerovým rodičům pomáhal poměrně vysoký podíl respondentů. **Emocionální podpora** již byla zmíněna a je to nejhojnější pomoc, kterou **více než tři čtvrtiny (78 %) respondentů rodičům svým či partnerovým někdy poskytovali** (tabulka č. 8.3). Dále respondenti často pomáhali rodičům **s nákupy či doprovodem k lékaři či na úřady**, což uvedlo 58 % respondentů. Alespoň někdy pomáhala **s péčí o domácnost rodičům** zhruba polovina (49 %) respondentů a necelá třetina (30 %) respondentů pomáhala někdy svým rodičům či rodičům partnera **s osobní péčí**, tedy např. se stravováním či osobní hygienou. Výpomoc v oblasti finanční se nacházela někde mezi těmito hodnotami. Téměř dvě

³³ Těchto rodin jsme se přirozeně na mezigenerační pomoc netázali.

pětiny respondentů (39 %) uvedly, že někdy poskytují rodičům **finanční či materiální pomoc**, zatímco tři pětiny (61 %) respondentů uvedly, že žádnou finanční či materiální pomoc žádnému z rodičů neposkytují. Důvodem bylo to, že rodiče tuto pomoc nepotřebují, nebo ji zajišťují jinak (tabulka č. 8.3).

Tabulka č. 8.3 **Pomoc poskytovaná respondentem svým rodičům či rodičům partnera, v %**

	osobní péče (stravování, hygiena)	péče o domácnost	emocionální	finanční, materiální	nákupy, doprovod (k lékaři, na úřad)
ano, vždy	12,0	12,2	28,6	9,1	18,4
ano, občas	11,0	19,1	32,3	13,2	21,9
ano, jen výjimečně	7,2	18,1	16,6	16,4	18,0
ne, zajišťují to jinak	5,1	5,1	5,4	6,4	5,1
ne, nepotřebují to	64,6	45,6	17,1	55,0	36,5
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

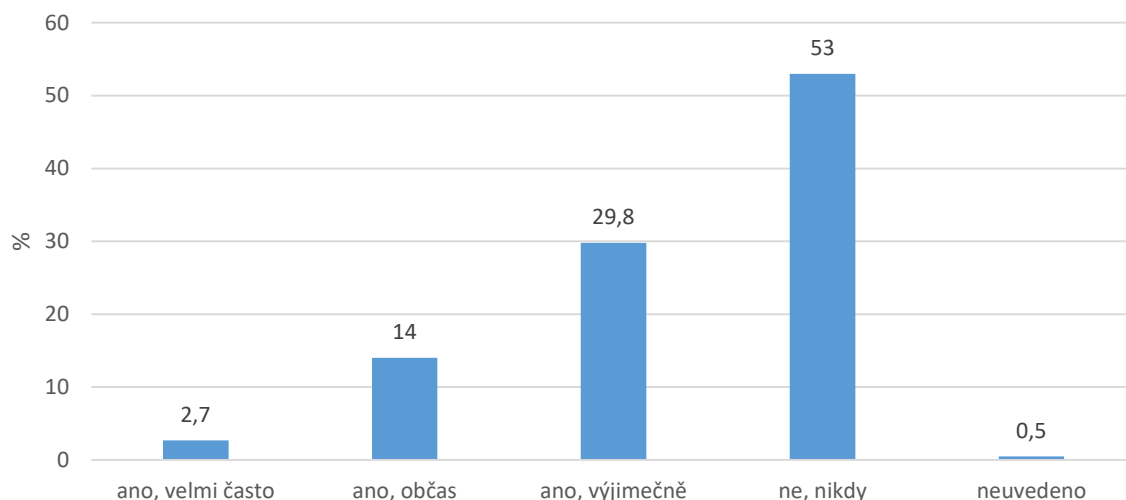
Zdroj: VíceRod 2018

Přestože neznáme podrobnější údaje o tom, v jakém rozsahu byla pomoc poskytována, ze srovnání vyplývá, že **podpora starší generace ve směru ke generaci mladší**, tedy pomoc prarodičů rodinám respondentů, byla **zpravidla větší než pomoc opačným směrem**.³⁴ Pomoc s péčí i pomoc finanční a materiální směřovala více ze strany starší generace k mladší. Naproti tomu při nákupech či s doprovodem na úřady častěji asistovali respondenti svým rodičům. Pomoc s péčí o domácnost byla celkem vyrovnaná. (Pra)rodičům ji poskytovala zhruba polovina respondentů a zhruba polovina ji naopak od nich dostávala (tabulka č. 8.2 a tabulka č. 8.3). Podobně vyrovnané poměry byly, jak již bylo zmíněno, i u pomoci emocionální.

8.3 Problematické vztahy s rodiči

Jak jsme naznačili, vzájemné mezigenerační vztahy tedy mohou být jak pomocí, tak zátěží pro vícedětné rodiny. K péči a výchově dětí se může přidat potřeba pomoci vlastním rodičům v různých ohledech. Navíc si každý rodič přináší z vlastní rodiny určité vzorce chování, které se mohou různit a nemusí být snadné je vždy sladit. Dobře míněné rady ze strany starší generace např. o tom, jak mají rodiče vychovávat děti nebo řešit jiné záležitosti, nemusí mít vždy kladný dopad na rodiny respondentů. To potvrdil i náš výzkum. Téměř **polovina respondentů přiznala, že vztahy s rodiči, ať již vlastními či partnerovými, jsou někdy důvodem napětí či sporů mezi nimi a manželem/manželkou** (partnerem/partnerkou; graf č. 8.2). Zhruba v polovině rodin (53 %) se vztahy s rodiči nikdy nestaly důvodem rozepří mezi partnery.

³⁴ Samozřejmě mohou být individuální rozdíly, toto zjištění platí obecně pro období, kdy mají „dětí“ (naši respondenti) vlastní závislé děti. Tehdy přijímají pomoc od rodičů spíše, než že by jim ji poskytovali. Zda a kdy, se tento vztah otočí, bude určité záležitosti především na míře soběstačnosti rodičů respondentů.

Graf č. 8.2 **Vztahy s rodiči jako důvod napětí či sporů mezi manželi/partnery, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

Při podrobnějším třídění byly zjištěny významné souvislosti mezi vzdálenostmi bydliště respondenta a bydliště rodičů a deklarováním vztahů s rodiči jako důvodu napětí či sporů mezi partnery. Společné soužití v bytě či domě s rodiči zvyšovalo pravděpodobnost, že vztahy s rodiči tvoří napětí mezi partnery budou velmi časté (uvedlo 8 % respondentů žijících společně s rodiči). Naopak vzdálená rezidence rodičů výrazně zvyšovala podíl rodin, kde respondent uvedl, že vazby s rodiči nikdy nebyly důvodem zhoršených vztahů mezi partnery. **Soužití s rodiči otce přitom bylo pro partnerství více zátěžové než soužití s rodiči matky.** Podobné zjištění naznačovala i analýza kvalitativního výzkumu (viz kapitolu č. 10.3). Pouze 40 % respondentů žijících společně s rodiči muže, ale 57 % žijících ve větší vzdálenosti od rodičů otce uvedlo, že vztahy s rodiči nikdy nebyly důvodem partnerského napětí či sporů. Rozdíl při porovnání vzdálenosti bydliště rodiny od bydliště rodičů matky byl o něco menší, vztahy s rodiči nikdy nebyly zdrojem napětí a sporů mezi partnery pro 46 % rodin bydlících společně s rodiči matky a 60 % rodin bydlících ve větší vzdálenosti od rodičů matky. Platilo, že **čím bydleli (pra)rodiče blíže, tím častěji mohli pomáhat, ale zároveň tím častěji mohli vnášet i určitý nesoulad či napětí do vztahů nukleární rodiny.**

8.4 Mezigenerační výpomoc ve zkušenostech rodičů

Analýza hloubkových rozhovorů ukázala, že pomoc ze strany prarodičů dětí je sice využívána, ale spíše v omezené míře. Její forma se přitom lišila podle potřeb rodin, stáří dětí, stáří prarodičů, jejich pracovní aktivity, vzájemné vzdálenosti bydliště i životního stylu a preferencí. V zásadě platilo, že **pravidelná každotýdenní péče prarodičů o vnoučata byla spíše výjimečná.** V některých případech se objevila na omezený časový úsek v době, kdy rodiče nebyli schopni péči zajistit nebo se vyskytnul nějaký problém, např. nemoc matky. Obecně platilo, že rodiče nechtěli prarodiče s péčí o děti příliš zatěžovat a prarodiče možnost péče nenabízeli. Tento postoj v rozhovoru zmínila například paní Alena, která pomoc rodičů partnera žádala jen v nezbytném případě, když si její dcera nemohla zvyknout v mateřské škole, kam byla narychlo

přijata, protože jinde nebylo místo. Adaptace byla podle líčení Aleny velmi těžká, dcera téměř nemluvila a nejedla, proto se Alena rozhodla, že dceru nechá v domácí péči babičky. Sama totiž nechtěla ztratit práci, do které nastoupila po skončení rodičovské dovolené. Babička o dceru Amálku pečovala pětikrát týdně po dobu asi osmi měsíců (do konce školního roku). Takto pravidelnou pomoc tchýně by ovšem Alena nežádala, pokud by to nebylo nutné, tedy když by se její dcera v mateřské škole dobře adaptovala. Svoji zkušenost popsala následovně:

„Takže já jsem pak přišla s prosíkem za babičkou, za Alešovou mamkou, jestli by prostě, byla už v důchodu, jestli by si jí [dceru Amálku] nemohla nechat [doma]. Ale protože to je dneska aktivní důchodce, byla aktivní, takže se jí jako nechtělo, že jo. ... Tamhle chci tamhle to, prostě jezdím si tamhle, dělám si tohle. No, ale pak teda, když viděla, jak vypadala [dcera], protože to já jsem si říkala - no tak tohle už vypadá, že budeme muset možná i na nějakou pomoc [vyhledat], protože to bylo šílený. No takže ona [dcera] se srovnala zase, jak se to jako pokazilo, tak hodně rychle se zase jako srovnala [v té domácí péči], takže dobré.“

Z rozhovoru s Alenou bylo jasné, že by nežádala každodenní výpomoc prarodičů s péčí, pokud by to psychický stav její dcery nevyžadoval. I v dalších rozhovorech byl tento postoj vyjadřován. **Pravidelná každodenní (či každotýdenní) výpomoc prarodičů s péčí o děti nebyla respondenty považována za běžnou.** Docházelo k ní pouze výjimečně v případech, kdy rodiny žily blízko sebe. Současní prarodiče totiž mají zpravidla vlastní program a aktivity, kvůli kterým na takovou péči nemají čas (viz též zjištění jiných českých autorek Hasmanová Marhánková, 2010; Hasmanová Marhánková, Štípková, 2014). Mnozí prarodiče ještě pracují, jiní jsou naopak starší, a tak by péče o děti pro ně byla příliš psychicky a fyzicky náročná. Více respondentů z našeho kvalitativního výzkumného souboru zmínilo, že pomoc prarodičů s péčí o děti moc nevyužívají, respektive využívají jen v omezené míře, např. o letních prázdninách. Důvody byly různé, určitou roli mohl hrát i věk dětí a prarodičů, ale nebyla to role nejdůležitější. Platilo, že prarodiče spíše pomáhali rodině v době, kdy byly děti, i oni sami, mladší. Významnou roli dále hrály i vzájemné vztahy (mezi rodiči a jejich rodiči), ochota prarodičů pomáhat, zdravotní stav prarodičů a vzdálenost bydliště. Nicméně neplatilo, že by geografická blízkost prarodičů automaticky znamenala větší pomoc. **Velká vzdálenost nicméně jednoznačně pravidelnější a častější pomoc prarodičů limitovala.** Například pan Gustav si v rozhovoru posteskl, že jejich děti vidí prarodiče málo často. Rodina totiž bydlela více než dvě stě kilometrů daleko od obojích prarodičů.

„No, takže prostě nám by pomohlo, kdyby tady byli dědové, babičky a tak tohle, no. Že to je fakt jakoby velká pomoc, ať už, co se týká pomoci jako práce, jako na baráku, kolem baráku, tak i prostě pomoc při jakoby v té výchově, protože vlastně ony naše děti minimálně vidí vlastně náš vztah k našim rodičům. To vidí jenom zřídkakdy, ještě při nějakých oslavách, většinou je to vypjaté a tak dále, že nevidí nás v nějaké normální interakci, mě a mého tátu, mě a mojí mámu třeba, takže se vlastně, tohle se nemůžou učit. Takže tohle, no. Tohle nám tady chybí.“

Pan Gustav si tedy stěžoval nejen na samotný nedostatek pomoci ze strany prarodičů, kterou by velmi uvítal, ale tížil ho i sám fakt, že se děti kvůli malé četnosti setkávání s prarodiči v běžných situacích nemohou naučit tomu, jak má vypadat běžný vztah mezi dítětem a jeho rodičem. Můžeme to označit za vztahové normy a běžné chování. Jak sám uvedl, kontakt při různých rodinných oslavách nepovažoval za dostatečnou náhradu proto, že se jednalo o výjimečné situace, během kterých „normální“ vztahy a normy neměly tolik prostoru, aby vynikly. Z jeho výpovědi bylo zřejmé, jak důležitá byla pro vícetěnné rodiny pomoc prarodičů. V této rodině pomáhala s péčí o

děti i domácnost především matka matky, která několikrát do roka přijížděla a s rodinou vždy několik dní pobyla, aby své dceři pomohla s dětmi i domácností. Často to bylo částečně v době, kdy její dcera, toho času na rodičovské dovolené, trávila čas na různých vzdělávacích kurzech. Otec rodiny se staral především o zajištění dostatku financí a o stavbu rodinného domu.

Přenášení péče o děti na prarodiče se ve vícedětných rodinách dle provedených rozhovorů prakticky nevyskytovalo, pouze v jednom případě se prarodiče do péče výrazným způsobem zapojili v době, kdy měla matka po pátém porodu vážné onemocnění a několik měsíců byla hospitalizována v nemocnici, s následnou domácí rekonvalescencí. Otec musel v tu dobu pracovat, aby rodinu uživil. Tam se do péče o pět dětí na půl roku intenzivně zapojili oboje prarodiče a ještě dvě paní z farnosti, protože se jednalo o věřící katolíky. Tato rodina byla výjimečná i v tom, že rodiče matky i v době rozhovoru pečovali o děti každý týden jedno odpoledne, kdy je vodili na kroužky. I v dalších dnech týdne se s některými dětmi vídali, protože v jejich bytě mohly děti trávit odpolední čas mezi jednotlivými kroužky ve městě, kde chodily do školy. Rodina totiž žila v nedaleké vesnici. Rodiče otce žili ve vzdálenějším městě, ale vnoučatům se také poměrně často věnovali, brali je na výlety a na koncerty.

Výpomoc prarodičů byla typicky občasná a často dočasná. To líčila v rozhovoru například paní Blanka, jejíž rodina bydlela v domě společně s její matkou, babičkou dětí. V minulosti se jí dostalo pravidelné pomoci, aktuální stav v době rozhovoru byl spíše takový, že Blanka musela částečně pečovat o svoji matku, doprovázet ji k lékařům a zajišťovat jí nákupy. Matka byla omezeně soběstačná, pečovala o ni i pečovatelská služba.

„Když jsem studovala, tak jsem jednou týdně odjížděla pryč v úterý odpoledne, tak se babičky střídaly, že každá [jezdila] jednou za 14 dní. Tak maminka tady pomůže tak jako taková, to je taková pomoc jako, že děti vědí, že je doma. Ale že by nějak jako aktivně mohla hlídat, to ne. No a manželovi rodiče nejsou moc hlídací typy. Takže pokud je poprosím, tak tam ten týden ty děti na těch prázdninách můžou nějak být, ale že by sem nějak jako aktivně jezdili a toužili hlídat nebo vyzvedávat, tak to ne. To je kousek. Půl hodina cesty vlakem. Ale není to nějak jejich náplní života.“

Blančini rodiče byli rozvedení, otec se o ni nestaral již od dětství, a nestaral se tedy ani o svoje vnoučata. Alespoň ne o ty, které byly dětmi jeho dcery Blanky. Ona sama o něm hovořila jako o „nefunkčím“.

Nejen z výše uvedené výpovědi, ale i z dalších rozhovorů bylo zřejmé, že **nejčastější formou** samostatné péče prarodičů o děti bylo to, že si **prarodiče vzali děti**, nebo některé z nich, **na týden či dva po dobu letních prázdnin**. Takové setkávání prarodičů a dětí bylo velice obvyklé, ale ani to neplatilo ve všech rodinách. Fungovalo například v rodině paní Flory, která se zmínila o tom, že by hojnější pomoc asi neočekávala ani v případě, že by její rodiče bydleli blízko. Dle jejího přesvědčení se rodiče s více dětmi rozhodli mít více dětí právě proto, že se jim chtějí věnovat a nechtějí přenášet péči o ně na nikoho jiného. Péče o děti má být náplní rodičů, nikoliv prarodičů.

T: „Mě vlastně překvapilo, že ty prarodiče v těchhle [vícedětných] rodinách tolik nefungují nebo nefungují, nepomáhají, jak jsem očekávala, že budou pomáhat.“

Flora: „Tak. A já jsem říkala, že si myslím, že to je tím, že když se někdo rozhodne mít víc dětí, tak je chce proto, že je prostě chce. Chce o ně pečovat, chce s nimi ten čas trávit a nechce prostě je dát na hlídání babičce, dědovi, že jo, aby se mu o ně někdo postaral. Že prostě, když někdo chce víc dětí, tak je pro něj ta rodina prioritou a chce s nimi trávit čas a tu pomoc vlastně nevyhledává u těch prarodičů.“

Dál v rozhovoru paní Flora uvedla, že je to i tím, že rodiče bydlí daleko. Zmínila se i o tom, že je rodiče výrazněji podporují finančně. Pomohli jim například k tomu, aby si mohli koupit a zrekonstruovat dům. Vzdálenost rodičů vnímala i pozitivně, umožňovali jí a manželovi řešit věci víc po svém bez toho, aby jim do jejich řešení zasahovali.

„No, tím, že bydlí vlastně daleko, tak ono to zas až tak nejde úplně, ale třeba můj tatka bere děti pravidelně nebo ty větší bere na hory v zimě, to s nimi jezdí do Alp. Manželovo rodiče zase je berou k moři. No a hodně nás teda i podporují, jako musím říct finančně, ale jinak nějaká pravidelná pomoc, to nejde, protože jsou prostě daleko. Ale to nám zas tak jako nevadí. Zase my máme takový jako silný osobnosti, ty rodiče, že zase takhle si můžeme dělat ty věci podle sebe.“

Podobně i v jiných rodinách byla zmiňována **finanční a materiální výpomoc (pra)rodičů dětem** v jisté životní fázi. Za běžnou ji považoval například pan Aleš, jak vyplývá z jeho výpovědi. Musí být zmíněno, že rozhovor se konal v době, kdy měla rodina nižší příjem, protože jeho žena byla na rodičovské dovolené a přivydělávala si pouze příležitostně.

„To asi funguje všude, že jsou jako babičky, a občas prostě babičky přijdu a jako řeknou - tohle [peníze nebo materiální dar] je pro děti nebo takhle. Tak jako nám pomáhají. Myslím, že to takhle je všude.“

Také byla některými respondenty zmiňována pomoc v souvislosti se zajišťováním bydlení. A to mnohdy i pomoc finanční, v podobě půjčky na zakoupení domu. Tuto bezúročnou půjčku pak respondenti rodičům spláceli. Pokud rodiny budovaly či rekonstruovaly dům či byt, tak byla vedle případné finanční pomoci podstatná i reálná fyzická **pomoc se stavbou**. To připomněla například paní Iva, které tchán pomáhal i s péčí o syny. Tchýně ani její rodiče jim však s běžnou péčí o děti téměř nepomáhali, přestože žili ve stejném či blízkém městě.

„No tak dřív, když byli ty tři [synové] malí, tak vlastně moji rodiče vůbec nepomáhali, oboje rodiče bydlí v Praze, moje rodiče vůbec nepomáhali, maximálně si vzali třeba na dovolenou v létě, že jako se, tak si vzali třeba, i všechny tři byli schopný [si vzít]. A to jako vzali, ale přes rok vůbec. A tchýně s tchánem jako občas pomohli, spíš tchán teda, že přišel na barák, on pomáhal i s barákem, protože my jsme si to stavěli sami ten barák, takže to stavěl manžel právě s tím dědou, jo? No, a když už to bylo postavený, tak stejně furt tam byla práce, kolem, takže [tchán] pomáhal. Tak někdy přijel na pár dní a prostě i vyzvedl takhle dítě a pomohl s dětma.“

O pomoci opačným směrem, tedy že by vícedětné rodiny v době rozhovoru finančně podporovaly svoje rodiče, se v rozhovorech nikdo nezmínil. V době, kdy měly rodiny tři a více závislých dětí **tedy mezigenerační výpomoc probíhala především ve směru od rodičů, respektive prarodičů dětí k rodině respondentů**. Pravidelná a častá pomoc však byla spíše výjimkou než pravidlem. V určité fázi se ovšem dostala více rodinám. Pobídkou k ní bylo například studium či nemoc matky. V některých rodinách se ovšem odvíjela i z prostého faktu, že prarodiče se chtěli s vnoučaty vídat a trávit s nimi samostatně čas. Diverzita prarodičovských rolí se rozšiřuje a jak nejnovější výzkumy naznačují, péči o vnoučata lze vnímat i jako součást aktivního stárnutí (Vidovičová a kol., 2015).

9. Postoje a názory na rodinu

9.1 Postoje a hodnotové orientace

Rodinné chování, stejně jako způsoby plnění rodinných funkcí nebo sladění rodiny a zaměstnání jsou podmíněny jednak vnějšími socioekonomickými a sociokulturními podmínkami a jednak hodnotovými orientacemi, uznávanými normami a rodinnými tradicemi jednotlivců. Jakkoliv mohou lidé pod vlivem reálných životních podmínek a trajektorií jejich životního cyklu své hodnoty a postoje měnit, pro pochopení jejich chování je nezbytné je znát. V této kapitole se proto stručně podíváme na tuto oblast. Bude to jen dílčí nahlédnutí, ale mělo by umožnit zachycení základních subjektivních charakteristik rodičů našeho souboru rodin s větším počtem dětí.

Rodina bývá ve výzkumech hodnotových orientací stavěna stabilně na první místo hodnotových žebříčků bez ohledu na to, jaká sociální skupina nebo kategorie je objektem šetření. Je tomu tak i v souboru vícedětných rodin (tabulka č. 9.1). Když se podíváme na pořadí a podíly odpovědí „velmi/spíše důležitá“, mají na hodnotovém žebříčku s rodinou blízkou pozici také hodnoty „práce“ a „peníze“. Kromě toho, že jde o hodnoty samy o sobě, lze to chápat (podle výsledků faktorové analýzy) i jako výraz toho, že rodina jako hlavní hodnota tvoří trojjediný element spolu s penězi (umožňují plnit rodinné funkce) a prací (jako hodnotou i nástrojem peníze získat). Faktorové skóre dále ukazují, že vzdělání je chápáno různými způsoby, jednak zřejmě v souvislosti s prací, tedy profesí, a jednak v jeho duchovním rozměru a jako důležitá složka výchovy a socializace dětí.

Tyto výsledky obecně souzní s poznatky jiných výzkumů (viz Kuchařová a kol., 2019a). Oproti šetření rekonstituovaných rodin (Paloncyová a kol., 2019b), které použilo stejnou otázku, jsou výsledky částečně odlišné. Vzdělání je ve vícedětných rodinách úžeji vázáno na práci a rodinu, i když položka „vzdělání“ je v obou šetřeních zahrnuta i v dalším faktoru, nazvaném ne úplně přesně „občanský rozměr“, dalo by se také říci „ideový rozměr“.

Tabulka č. 9.1 **Hodnotové orientace - pořadí hodnot a jejich vzájemné souvislosti**

	pořadí podle voleb		podíly odpovědí v %	výsledky faktorové analýzy faktorová skóre		
	„velmi důležitá“	„velmi důležitá“ a „spíše důležitá“		1 rodina a práce	2 sociabilita	3 občanský rozměr
rodina	1	1	99	0,435	0,282	-0,012
práce	2	3	91	0,761	0,038	0,082
peníze	3	2	95	0,703	-0,020	-0,195
vzdělání	4	4-6	87	0,594	0,139	0,425
volný čas	5	4-6	87	0,105	0,822	0,096
přátelé a známí	6	4-6	87	0,066	0,816	0,109
náboženství	7	8	19	-0,123	-0,030	0,827
politika	8	7	22	0,108	0,237	0,735
% vyčerpané variance				20,7	18,7	18,4

Zdroj: VíceRod 2018

První faktor „rodina a práce“ je v zásadě univerzální, společný všem sledovaným rodinám, tak jako jsou rodina a práce obecně uznávanými hodnotami. Avšak zřejmě proto, že v sobě kombinuje čtyři (zahrneme-li vzdělání) komplementární a vesměs vysoce ceněné hodnoty, necharakterizuje nijak homogenní kategorii lidí. Při ověřování toho, kterými z námi sledovaných rodičů jsou tyto hodnoty nejvíce ceněny, se z relevantních potenciálně diferencujících faktorů potvrdily dva. Jednak se faktor více pojí s vysokoškolským vzděláním a jednak z hlediska věku dětí je tento faktor silnější u respondentů, kteří mají nejmladší dítě do 3 let věku. Vzdělání diferencuje, ale jinak, i v případě faktoru „sociabilita“. Volný čas a setkávání či vazby s přáteli jsou hodnotami uznávanými výrazněji lidmi se vzděláním bez maturity.

Největší diferenciační potenciál má třetí faktor „občanský rozměr“. Má především silnou vazbu na vysokoškolské vzdělání respondentů. Z hlediska věku má ideový (občanský) rozměr větší přitažlivost pro lidi mladší. Z hlediska rodinného stavu mu lidé žijící v manželství přikládali menší váhu oproti všem skupinám nesezdaných (svobodným, rozvedeným či ovdovělým rodičům)

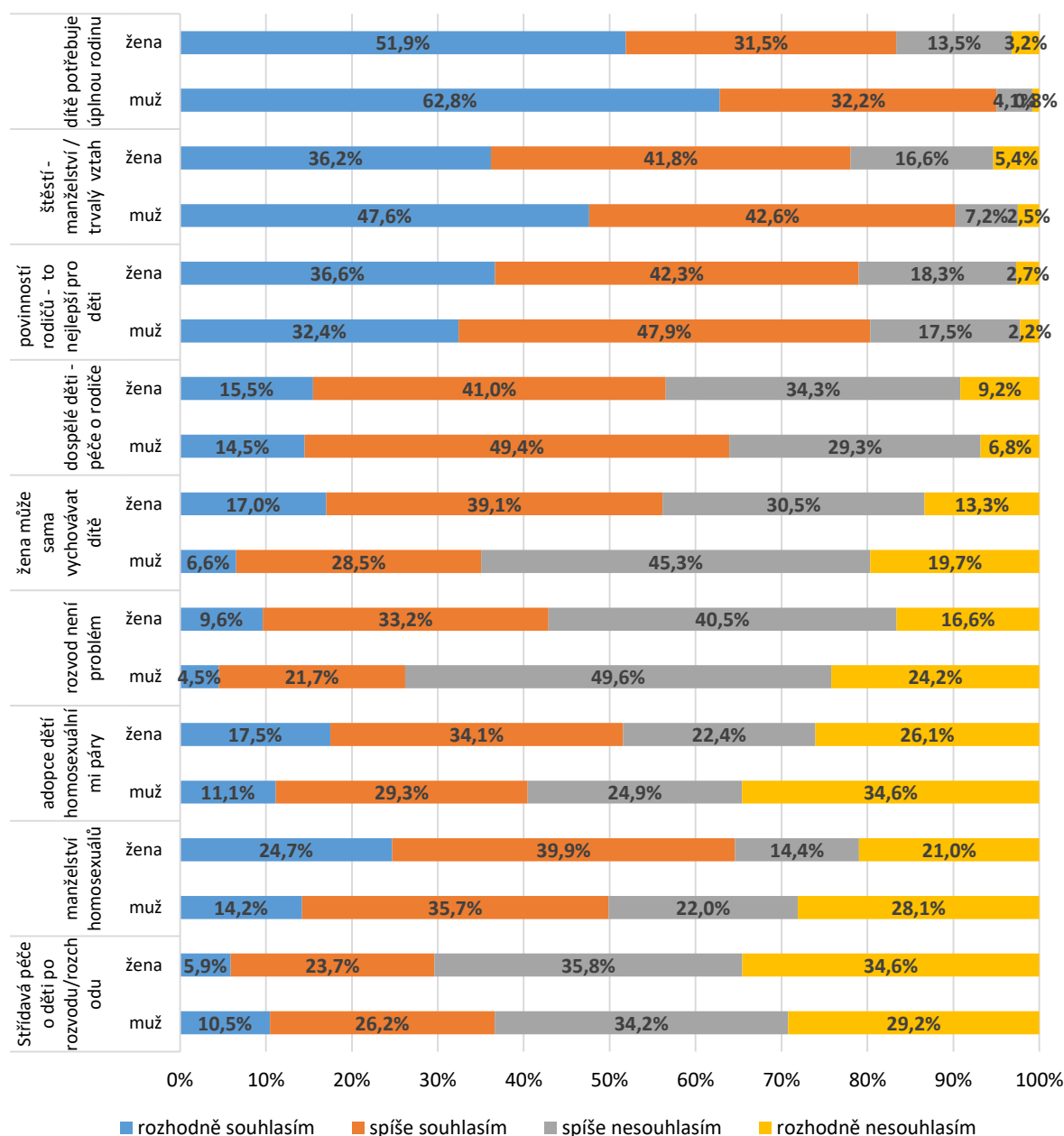
Celkově lze **na základě porovnání s jinými výzkumy** konstatovat, že **respondenti z vícedětných rodin sdílejí hodnotové orientace s jinými socio-demografickými kategoriemi**. Dá se předpokládat, že jejich případná specifičnost se projeví spíše v konkrétnější rovině, tzn. v postojích k rodině, dětem, partnerství a rodičovství. Tyto postoje byly sledovány ve dvou bateriích výroků, z nichž první se zaměřovala na rodinu, druhá na genderové vztahy a sladování rodiny a zaměstnání.

Hlavním záměrem bylo porovnat, nakolik jsou dotazovaní rodiče orientovaní na „tradiční“ pojetí rodiny a nakolik jsou otevření, příp. zastánci, volnějšího chápání této instituce. Takový dvojí přístup k rodinnému životu se potvrdil. Nicméně některé postoje jsou **sdíleny do velké míry univerzálně**. Jsou to **výroky týkající se péče o děti – preference úplné rodiny pro prospívání dítěte (86 %) ³⁵ a povinnost rodičů zabezpečit děti (77 %)**.

Vysokou míru souhlasu má také výrok o důležitosti manželství nebo dlouhodobém partnerském vztahu v životě člověka (60 %). Ten je úzce korelován s výrokem o významu úplné rodiny pro dítě (koeficient kontingence $CN=0,58$). Naproti tomu korelace s výrokem o manželství homosexuálů je sice statisticky významná, avšak nižší ($CN=0,20$). Ve výběrovém souboru tedy **převažuje tradiční chápání manželských/partnerských svazků**. Jinak je tomu, pokud jde o výchovnou funkci rodiny. Slabá, byť statisticky významná, je korelace výroků o povinnosti rodičů zabezpečit výchovu a o tom, že žena může vychovávat dítě bez muže. **Vztah rodič-dítě, jehož smyslem je socializace dítěte, je vysoce respektován, ale není nutně vztahován k úplné rodině**.

Jak ukazuje graf č. 9.1, názory na rodinu a rodičovství představují pestrou paletu způsobů chápání rodiny. Až na výjimky se značně liší názory mužů od názorů žen. Podíváme-li se souhrnně na odpovědi v grafu, je především zřejmé, že muži zastávají konzervativnější postoje ohledně partnerského soužití a manželství a „alternativních“ forem soužití. Rezervovanější jsou muži v názorech na rozvody a výchovu dětí v monoparentální rodině. Pokud jde o poskytování péče v rodině, tam je v zásadě mezi muži a ženami shoda.

³⁵ Tento postoj v tomto souboru zastává znatelně více lidí, než je tomu v souboru rodičů z rekonstituovaných rodin (86 %, resp. 75 %), přitom v něm, na rozdíl od souboru vícedětných rodin nebyli dotazováni samoživitelé. Tato skutečnost si zaslouží bližší pohled.

Graf č. 9.1 **Postoje k rodině a rodičovství, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

Také na těchto názorech byla provedena faktorová analýza, jejíž výsledky potvrzují výše zmíněné hrubé **rozdělení zkoumané populace na „tradičně“ a „liberálně“³⁶ orientované jedince, přičemž ti první jsou početnější**. Po ověření jiných možností se pro co nejpřesnější rozlišení postojových orientací ukázalo jako

³⁶ Termíny jsou v uvozovkách, protože nejsou zcela výstižné, spíš jsou trochu zavádějící, nicméně jsou částečně vžitá a v zásadě asociují rozdíl v postojích a hodnotovém zaměření, o který zde jde.

nejvhodnější použití dvou faktorů, které se dají označit jako indikátory jednak tradičních hodnot a ochranné funkce rodiny (péče) a jednak hodnot nonkonformity a alternativních forem soužití. Proto jsou nazvány pro stručnost „tradice a zázemí“ a „volnost“ (tabulka č. 9.2).

Tabulka č. 9.2 **Výsledky faktorové analýzy postojů k rodině a rodičovství**

Položky v otázce "Nakolik souhlasíte s následujícími výroky týkajícími se rodiny, dětí a rodičovství?"	faktorová skóre	
	faktor 1	faktor 2
	volnost	tradice a zázemí
Dítě potřebuje domov s oběma rodiči, aby vyrůstalo šťastně.	-0,450	0,598
Manželství nebo dlouhodobý stálý vztah je předpokladem štěstí.	-0,333	0,620
Povinností rodičů je udělat to nejlepší pro své děti i na úkor svého vlastního prospěchu.	0,173	0,760
Dospělé děti mají povinnost poskytovat svým rodičům péči, byť i na úkor svého osobního blaha.	0,033	0,704
Je v pořádku, když se žena rozhodne mít a vychovávat dítě sama, bez muže.	0,738	-0,129
Je v pořádku, když se rodiče rozvedou/rozejdou, i když mají děti.	0,681	-0,247
Homosexuální a lesbické páry by měly mít možnost adoptovat děti.	0,821	0,081
Homosexuální a lesbické páry by měly mít možnost uzavřít manželství.	0,825	0,062
% vysvětlené variance	30,4	22,2

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Zdroj: VíceRod 2018

Sladění rodiny a zaměstnání je v moderní společnosti, v níž se nezvratně oddělily sféry rodiny a práce, zásadním prvkem rodinného života a plnění rodinných funkcí. V tom panuje obecný konsenzus, ale lze ho hledat i v tom, jak si lidé představují cesty a nástroje používané k dosažení co možná harmonického vztahu práce a péče. Jakým způsobem rodiče překonávají možné tenze mezi těmito sférami? V kapitole 7 bylo ukázáno, jak se rodiče dělí o své povinnosti a role v rodině, chtějí-li zabezpečit chod domácnosti. Ukázaly se tam rozdíly mezi celkovým zapojením mužů a žen do domácích prací a péče i to, že jsou s dělbou práce převážně spokojeni. Zde se podíváme, zda jejich chování a jeho reflexe korespondují s názory a postoji k partnerské dělbě činností.

Předpoklad logické shody mezi chováním, deklarovanou spokojeností (obojí v 7. kapitole) a vyjadřovanými postoji zde (tabulka č. 9.3) se nepotvrdil. Míra souhlasu s předloženými výroky dosahuje od 93 % souhlasících s tím, že „práce v domácnosti a péče o rodinu je stejně hodnotná jako práce v zaměstnání“ po 83 % souhlasících s tím, že zaměstnání matky nesnižuje její vztah k dítěti. Postoje tedy zřetelně vyjadřují velkou míru souhlasu s genderovou rovnoprávností v rodině měřeno výroky k dílčím aspektům.

Tabulka č. 9.3 **Souhlasné odpovědi na baterii výroků týkajících se vztahu zaměstnání, partnerství a rodičovství, v %**

		rozhodně souhlasím	spíše souhlasím	rozhodně/spíše nesouhlasím
A	Práce v domácnosti a péče o rodinu je stejně hodnotná jako práce v zaměstnání.	61,5	32,1	6,4
B	Oba partneři by měli mít stejnou možnost věnovat se svému zaměstnání.	44,7	48,3	7
C	Oba partneři by měli přispívat do rodinného rozpočtu.	55,5	36,4	8,1
D	Oba partneři by se měli podílet na péči o <u>děti</u> stejným dílem.	47,7	43,2	9,1
E	Oba partneři by se měli podílet na péči o <u>domácnost</u> stejným dílem.	39,4	47,2	13,4
F	Otcové mohou pečovat o své děti stejně dobře jako matky.	41,1	42,4	16,5
G	Pracující matka může vytvořit stejně vřelý vztah se svými dětmi jako matka, která není zaměstnaná.	43,9	39,5	16,6

Zdroj: VíceRod 2018

Tyto názory jsou sdíleny takřka univerzálně. Různé sociodemografické charakteristiky se jen ojediněle ukázaly jako statisticky významné diferencující proměnné. Samoživitelky méně často než v páru žijící osoby souhlasí s tím, že „otcové mohou pečovat o své děti stejně dobře jako matky“. Méně než jiní s tím souhlasí také lidé se vzděláním bez maturity.

Celkově byl zjištěn vysoký souhlas s genderovou rovnoprávností ve všech aspektech rodinného/partnerského soužití. Ve vícedětných rodinách tedy existuje v této oblasti větší konsenzus, než bylo zjištěno u rekonstituovaných rodin, jakkoliv ani tam nebyla diference názorů velká (Palonciová a kol., 2019). Je tu však jistá diskrepance v porovnání se skutečnou nerovnoměrnou partnerskou dělbou činností v rodině a s tím, že je obecně vnímána bez zásadních výhrad. Nabízí se otázka, jestli nároky na zvládnutí fungování domácnosti a na péči o děti nevedou rodiče více dětí ke kompromisům vynuceným denní praxí, které úplně nesouzní s jejich představami.

Svémi hodnotovými a postojovými orientacemi se respondenti z výběrového souboru rodičů z vícedětných rodin neodlišují významně od české populace a populace rodičů z různých typů rodin s nezletilými dětmi. Vnitřně je tento soubor z těchto hledisek spíše homogenní.

9.2 Vnímání a hodnocení rodinné politiky

V laické veřejnosti rezonuje názor, že rodiny s velkým počtem dětí jsou zvýhodňovány českým systémem sociální ochrany a mohou těžit z dávkového systému. Takto generalizováno to sice neplatí, ale faktem je, že na rodiny s více dětmi se zaměřují především finanční nástroje rodinné politiky. Přitom by tyto rodiny potřebovaly i podporu v systému služeb, které by jim měly být dostupné finančně, ale i prostorově. V případě více malých dětí či zdravotních potíží v rodině by přišly vhod i služby asistenční, u rodin se školními dětmi pak třeba podpora přípravy dětí do školy. Dále se např. v souvislosti s diskusí o reformě důchodového systému (zatím pouze) hovoří o možnosti zohlednit ve výpočtu důchodu počet vychovaných dětí, což by bylo výhodné pro rodiče více dětí, ale naráží to na spoustu nejasností. V současnosti tedy jenom dobíhá opatření důchodového systému, podle kterého se věk odchodu do důchodu žen odvíjí od počtu dětí (viz Höhne a kol., 2019).

Zaměříme se zde na to, jaké formy pomoci dostávají rodiny se třemi a více dětmi od státu a jaké by z pohledu rodičů měly dostávat. Zajímá nás celkový postoj rodičů k

vybraným principům současné rodinné politiky, stejně jako názory na konkrétní opatření. A také to, zda se názory těchto rodičů liší od rodičů majících menší počet dětí.

Celkové pojetí rodinné politiky v názorech rodičů shrnuje tabulka č. 9.4, v níž jsou statistické ukazatele hodnocení role státu versus role (vlastní zodpovědnosti) rodiny v zajištění základních potřeb obecně a s ohledem na členy rodiny vyžadující zvýšenou péči. V odpovědích byla použita sedmibodová škála, na níž dotázaní měli určit, nakolik je zabezpečení jmenovaných potřeb věcí státu (jeho maximální roli vyjadřuje hodnota 7) nebo rodiny (její maximální roli vyjadřuje hodnota 1), střední hodnota (4) vyjadřuje nerozhodnost nebo rovnocennou roli obou subjektů. Z výsledků je celkově zřejmá tendence vybírat střední hodnoty, tedy názor, že každá strana má svůj díl odpovědnosti (4 jako nejčastěji zvolená hodnota ze sedmi bodů škály, a též 3 nebo 5).

Ve všech položkách je přisuzována podobně velká role státu i rodině (volba střední hodnoty) čtvrtinou až třetinou dotázaných. Na státu leží ve vědomí lidí hlavní odpovědnost v péči o zdravotně postižené (53 % voleb na straně státu) a seniory (34 %), tedy v těch oblastech, kde velká část pomoci spočívá v odborné péči nebo sociálních příjmech. Naopak, vlastní odpovědnost nebo autonomii rodiny lidé předpokládají zejména v péči o děti, kde lze mj. hledat potřebu nezávislosti, ale také v oblasti finančního zabezpečení rodinných potřeb, což je právě u velkých rodin zajímavý postoj.³⁷

Tabulka č. 9.4 **Názory na roli státu a rodiny v zabezpečení potřeb rodin podle jejich vybraných specifik, v %**³⁸

Hlavní je role rodiny	upravená škála*					Hlavní je role státu	průměrné hodnocení na 7bodové škále
	1	2	3	4	5		
Rodiny by měly převzít více zodpovědnosti, aby se o sebe dokázaly postarat.	11,8	32,6	29,7	18,9	8,5	Stát by měl převzít více odpovědnosti za rodiny a zajistit, aby bylo o všechny postaráno	3,66
Zajištění potřeb starých lidí je věcí jejich rodiny .	5,2	23,8	34,3	28,2	8,4	Zajištění potřeb starých lidí je věcí státu .	4,14
Zajištění potřeb nezletilých dětí je věcí jejich rodiny .	20,9	41,6	22,6	12,1	2,7	Zajištění potřeb nezletilých dětí je věcí státu .	2,97
Zajištění potřeb postižených či dlouhodobě nemocných je věcí rodiny .	3,7	11,5	31,5	37,7	15,6	Zajištění potřeb postižených či dlouhodobě nemocných je věcí státu .	4,78
Řešení vážných finančních potíží rodiny je věcí jejich členů.	13,9	35,9	29,0	16,3	4,8	Řešení vážných finančních potíží rodiny je věcí státu .	3,43

Pozn.: *Původní sedmibodová škála byla pro lepší přehled převedena na pětibodovou sloučením hodnot 2 a 3 a hodnot 5 a 6. Průměr je spočítán z původní sedmibodové škály.

Zdroj: VíceRod 2018

³⁷ Není bez zajímavosti, že v souboru *RekRod 2018* je průměrné bodové hodnocení položky o finančním zabezpečení o 1,3 procentního bodu vyšší, tedy je tam větší příklon k roli státu.

³⁸ Znění otázky: Nyní Vám předložím několik dvojic protikladných názorů na roli státu v oblasti podpory rodin. Vyberte číslici mezi jedničkou a sedmičkou podle toho, nakolik výrok vystihuje Váš názor. Jednička znamená, že plně souhlasíte s názorem uvedeným vlevo, sedmička značí, že se naopak plně ztotožňujete s názorem uvedeným vpravo. Čtyřka uprostřed znamená, že souhlasíte s oběma názory tak napůl.

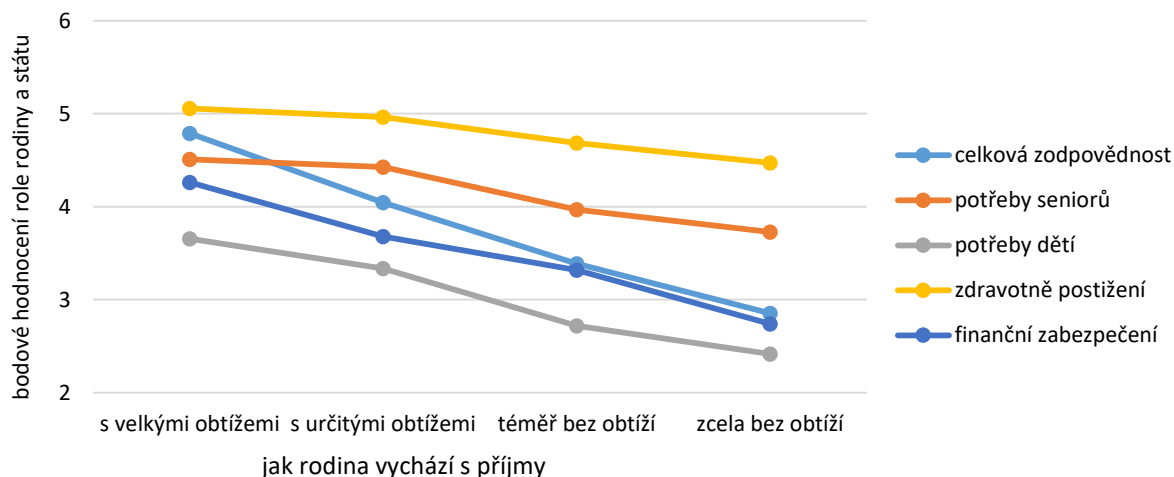
Názory se liší především mezi muži a ženami a také mezi lidmi s různým vzděláním, dále podle rodinného stavu a s tím souvisejícího typu rodiny. Sledovali jsme, jaký **subjekt - zda rodina nebo stát - má celkově nést odpovědnost za zabezpečení rodiny. Autonomii rodiny proti silné roli státu podporují spíše muži než ženy, lidé žijící s partnerem než osamělí rodiče, mezi nimi spíše sezdání než nesezdání. Příklon k tomuto názoru také roste s věkem a s vyšší vzdělání.**

Při zajišťování péče o děti oceňují respondenti potřebu asistence státu, protože silně vnímají limity soběstačnosti rodiny, a to především osamělí rodiče a ženy.

V otázce finančního zajištění rodiny přisuzují rodině důležitější roli než státu opět spíše muži a rodiče z úplných rodin. V položkách „potřeby seniorů“ a „potřeby zdravotně postižených“ se výrazněji názory liší podle vzdělání, a to tak, že hlavní odpovědnost na straně státu vidí spíše lidé s nižším vzděláním než vzdělanější.

V podstatě u všech položek jsou nicméně nejvýraznější rozdíly v názorech závislé na subjektivně hodnocené příjmové úrovni³⁹ (graf č. 9.2; výsledky hodnocení na sedmibodové škále popsané výše, kde 1 znamená výhradní roli rodiny a 7 znamená výhradní roli státu). S vyšším příjmem obecně roste přesvědčení o autonomii rodiny, s nižším příjmem naopak potřeba podpory od státu. Na finanční situaci dotázaného je nejméně odvislý názor na potřebu pomoci vs. nezávislost rodiny při péči o zdravotně postižené. Nejvíce je finanční situací podmíněno pojetí celkové role státu v zabezpečení rodin.

Graf č. 9.2 **Názory na roli státu a rodiny v zabezpečení potřeb rodin podle jejich vybraných specifíků v závislosti na příjmové situaci rodiny respondenta, v %**

Zdroj: VíceRod 2018

Vedle otázky, na jaké rodiny se má společenská podpora rodin zaměřit, je také důležité vědět, jaké nástroje rodinné politiky jsou považovány za žádoucí a za efektivní. V obecné rovině jde v zásadě o poměr uplatňování finančních a nefinančních podpor a v rámci těch finančních pak uplatňování jejich různých systémů. Na tuto problematiku bylo zaměřeno několik otázek dotazníku.

³⁹ Míňeno tak, že se rodiče vyjadřovali k tomu, jak vycházejí s příjmy, na čtyřbodové škále obtížnosti.

Nejprve se lidé vyjadřovali k tomu, zda by stát měl podporovat rodiny s dětmi spíše **finančními nástroji nebo raději posilovat služby pro rodiny. Nebyly zjištěny výraznější preference jedné z těchto dvou forem**, názory jsou na dané škále rozloženy téměř rovnoměrně (tabulka č. 9.5). Existují však rozdíly v názorech podle věku a vzdělání a odlišují se názory sólo rodičů od ostatních. Samoživitelky, samoživitelé a lidé s nižším vzděláním se více přiklání k finanční podpoře (dvě pětiny samoživitelek/lů volily na škále uvedené v tabulce č. 9.5 hodnotu 1-2, z lidí se základním vzděláním to bylo 35 %). Z hlediska věku je finanční podpora považována za lepší lidmi mladšími a naopak staršími. Hodnotu 1-2 volilo 34 % dotázaných ve věku do 35 let a 25 % ve věku nad 45 let. Finanční podpora je atraktivnější pro rodiny, které častěji mívají problémy vyjít s příjmem.

Tabulka č. 9.5. **Názory na zaměření státní finanční podpory rodin – volba mezi finanční podporou a posílením služeb pro rodiny, v %**

1 - finanční podpora	2	3	4	5	6	7 - podpora službami
14,0	10,0	9,5	27,6	10,7	12,9	15,4

Pozn.: Volba byla prováděna na sedmibodové škále, na níž 1 znamená úplnou preferenci a 7 znamená úplnou preferenci daňových úlev

Zdroj: VíceRod 2018

Přestože celkově respondenti vyjadřují zájem být co možná nezávislí po finanční stránce, vícedětné rodiny jsou nepochybně těmi, které se podle svých dispozic více nebo méně potýkají s finančními problémy a pomoc je jimi vítána. Podle údajů v kapitole 6.1 asi dvě třetiny dotázaných rodin pobírali nějakou sociální dávku. Vyjít s příjmy více méně bez obtíží se daří asi polovině výběrového souboru. Samoživitelé a další skupiny mají se zvládáním rodinného rozpočtu často potíže. Podívejme se tedy, jak rodiče více dětí hodnotí vybrané aspekty koncepce finanční podpory rodin státem a také jak v rámci finančních podpor posuzují roli daňových úlev a peněžních dávek.

Ve studii o rekonstituovaných rodinách (Palonciová a kol., 2019) uvádíme porovnání názorů na roli rodinných dávek a daňových úlev zjištěných v několika výzkumech různých skupin rodin s dětmi, realizovaných Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí v posledních letech. Z porovnání vyplynulo, že s velkou pravděpodobností postupně roste preference daňových opatření oproti podpoře formou rodinných dávek. A také fakt, že ze všech porovnávaných souborů byly **vícedětné rodiny nejvíce nakloněny preferenci daňových úlev proti rodinným dávkám**. Můžeme to interpretovat jako určitou jejich touhu po soběstačnosti a autonomii. Dávky sociální podpory totiž spíše zdůrazňují závislost, zatímco daňové úlevy tento stigmatizující prvek nemají.

Preferenční zájem o daně oproti dávkám je do značné míry společný všem sledovaným vícedětným rodinám. V průměru necelá čtvrtina respondentů volila střední hodnotu, tedy přikládala stejnou váhu oběma institutům, zatímco více než jedna čtvrtina stranila jednoznačně daňovým úlevám. Dvě krajní pozice na škále ve prospěch daní zaujímá dokonce skoro polovina rodičů (tabulka č. 9.6). Nicméně názory nejsou zcela jednotné, i když jde spíš o rozdíly v míře preference daní, než o to, že by nějaká skupina rodičů zřetelně preferovala naopak dávky. Osobní charakteristiky, které ovlivňují diferencovanost postojů, jsou vlastně základní demografické znaky – pohlaví, věk, vzdělání, socioekonomický status a (ne)existence či typ života v partnerství.

Tabulka č. 9.6 **Názory na zaměření státní finanční podpory rodin – volba mezi systémem dávek a daňovými úlevami, v %**

1 - podpora dávkami	2	3	4	5	6	7 - podpora v daních
10,0	8,0	6,6	22,5	9,6	15,7	27,7

Pozn.: Volba byla prováděna na sedmibodové škále, na níž 1 znamená úplnou preferenci dávek a 7 znamená úplnou preferenci daňových úlev

Zdroj: VíceRod 2018

K nižší míře preference daňových opatření ve prospěch dávek se častěji přiklání ženy než muži, z hlediska věku nejmladší rodiče, dále sólo rodiče a nesezdaní partneři, lidé ekonomicky neaktivní a lidé s nejnižším vzděláním.

Otázka účinnosti a přijatelnosti různých nástrojů finanční podpory rodin v sobě zahrnuje otázku, které rodiny a za jakých podmínek na pomoc dosáhnou či mají dosáhnout. Čili v případě rodinných dávek otázku jejich univerzálnosti nebo cílenosti. V šetření různých velikých rodin z roku 2018 (nepublikovaná studie S. Höhne a kol., VÚPSV, v. v. i.) z analýzy vyplynulo, že je celkově požadováno, aby systém finančních podpor částečně reflektoval jen obzvláště znevýhodňující okolnosti života rodin různých sociálních charakteristik (zdravotní postižení, příjmovou nedostatečnost). Necelá polovina dotázaných tam byla proti finančnímu zvýhodňování vícedětných rodin, dvě třetiny souhlasily, aby více na dávkách dostávaly nízkopříjmové rodiny. Na tyto dvě kategorie jsme se ptali i v šetření vícedětných rodin (a také v paralelním šetření rekonstituovaných rodin) otázkou, nakolik by lidé souhlasili s tím, aby se dávky vyplácely jen těmto dvěma typům rodin. Odpovědi ukazují preferenci testovaných dávek - tabulka č. 9.7.

V šetření VíceRod 2018 **se necelé tři čtvrtiny rodičů kloní k cílené finanční podpoře směřované do rodin na základě počtu dětí** (rozhodně souhlasí 34 %, spíše souhlasí 36 %). Rozhodný nesouhlas vyjádřilo jen 6 % dotázaných. Podle srovnání s výsledky výše jmenovaných šetření podporují zvýhodnění vícedětných rodin v systému finančních podpor nejvíce rodiče více dětí (70 % proti 60 % rodičů z restituovaných rodin⁴⁰ a necelé polovině respondentů v šetření /Höhne a kol., 2019/). Jako důležitější se však i těmto rodičům jeví kritérium výše příjmů. Pouze rodinám s nízkými příjmy by se měly finanční dávky vyplácet podle 78 % respondentů (35 % rozhodně souhlasilo, 43 % spíše souhlasilo).

Na rozdíl od řady jiných zjišťovaných názorů jsou zde větší rozdíly podle charakteristik dotázaných. Tabulka č. 9.7 ukazuje rozdíly odpovědí v otázce na preferenci vícedětných rodin. Odpovědi rodičů na otázku o preferenci nízkopříjmových rodin byly diferencovány obdobným způsobem podle stejných znaků. Největší vliv má vzdělání, se zvýhodněním vícedětných rodin souhlasí hlavně lidé bez maturity. Daný způsob cílenosti dávek podporují spíše sólo rodiče proti ostatním a lidé s vyšším počtem dětí. Mezi rodiči žijícími v páru se pro zohlednění počtu dětí vyslovili spíše nesezdaní. Ženatí či vdané mají zájem menší. Nejmenší vliv na tyto názory má status rodičů, a v tom zejména matky, protože jde hlavně o rozdíl mezi výdělečně činnými a ekonomicky neaktivními. Druzí cílenost podporují více, nejvíce však ti, kteří stojí mimo trh práce z jiných důvodů, než je péče o dítě.

⁴⁰ Mezi nimi jsou mnohé vícedětné, a to většinou se třemi dětmi.

Tabulka č. 9.7 **Průměrná hodnota* souhlasu s tím, že stát by měl poskytovat finanční pomoc pouze rodinám se třemi a více dětmi, názory respondentů podle vybraných ukazatelů**

vzdělání respondenta/ky		socioekonomické postavení matky**	
bez maturity	1,73	zaměstnankyně	2,06
s maturitou	2,08	OSVČ	2,13
vyšší	2,24	na mateřské nebo rodičovské dovolené bez výdělků	1,99
		na rodičovské dovolené s přivýdělkem nebo v domácnosti s rodičovským příspěvkem či bez něj	2,19
		ostatní***	1,63
typ rodiny a počet dětí			
úplná rodina, 3 děti	2,09	úplná rodina celkem	2,06
úplná rodina, 4-5 dětí	1,97	neúplná rodina celkem	1,78
neúplná rodina, 3 děti	1,82		
neúplná rodina, 4-5 dětí***	1,59		
rodinný stav a typ soužití			
svobodný/svobodná	1,86	manželé	2,08
prvně ženatý/vdaná	2,08	nesezdaní partneři	1,95
opakovaně ženatý/vdaná	1,95	sólo rodič	1,78
rozvedený/rozvedená	2,00		
ovdovělý/ovdovělá	1,52		
celkem		2,03	

Pozn.: * průměr ze čtyřstupňové škály od rozhodného souhlasu (1) po rozhodný nesouhlas (4), tedy čím nižší průměr, tím větší souhlas s cílením finanční pomoci na velké rodiny; ** Socioekonomické postavení otce takový vliv nemá; *** malý počet případů

Zdroj: VíceRod 2018

Shrnutí zde bude podobné jako u preferencí daňových úlev oproti rodinným dávkám, nejsou tu však zjištěny rozdíly mezi muži a ženami. **Vyšší podporu finančních podpor cílených na vícedětné nebo nízkopříjmové rodiny vyjadřují z hlediska věku spíše nejmladší rodiče, dále sólo rodiče a nesezdaní partneři, lidé ekonomicky neaktivní a lidé s nejnižším vzděláním.**

Efektivita opatření rodinné politiky závisí mimo jiné na tom, jak jsou opatření lidmi přijímána a jak z jejich pohledu rodinám pomáhají. Respondenti byli požádáni o zhodnocení, nakolik pro ně byla dostačující podpora, která jim byla poskytnuta ze strany státu, příp. obce, v pěti vybraných položkách. Mezi nimi byla i opatření, na která jsme žádali obecné, neosobní hodnocení respondentů v otázkách popsanych výše. Přehled odpovědí na otázku, jak lidé hodnotí pomoc a podporu, která jim byla jako rodičům poskytnuta ze strany státu, příp. obce, ukazuje tabulka č. 9.8. Většina rodin dokázala na otázku odpovědět. Vybrané formy podpory pak většina z těch, kdo odpověděli, využila. Spíše výjimečné jsou situace, kdy rodina danou formu podle vlastního vyjádření nepotřebovala. **Pokud jde o vlastní zkušenost rodičů, nejvíce jsou dotázáni spokojeni se vzděláváním svých dětí ve školském systému.⁴¹ Nejméně jsou rodiče z vícedětných rodin spokojeni s finanční podporou rodin.**

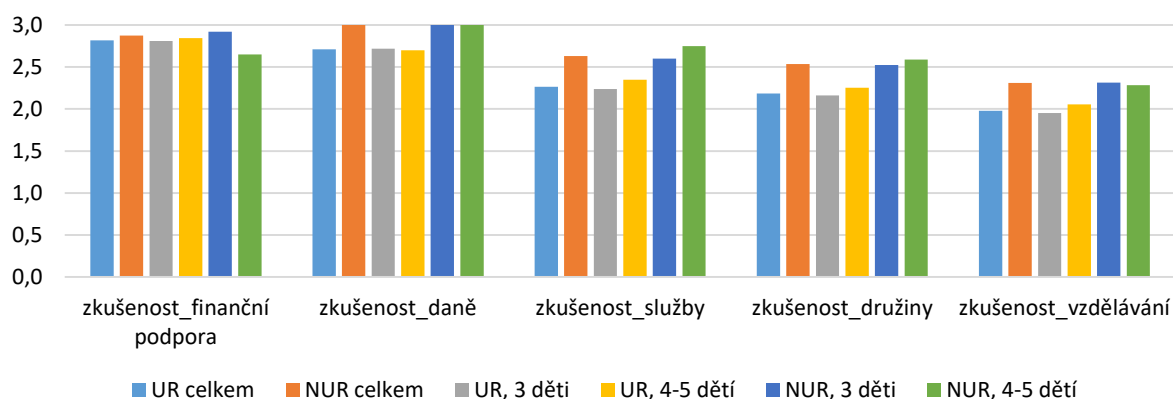
⁴¹ K podobným výsledkům o relativně vysoké míře spokojenosti s poskytováním vzdělání dětem docházejí výzkumy CVVM, porovnávající spokojenost v různých oblastech sociálního zabezpečení, např. CVVM, 2018.

Tabulka č. 9.8 **Spokojenost rodičů s vybranými opatřeními na podporu rodin s dětmi, v %**

	dostačující		nedostačující		takovou pomoc jsme nikdy nepotřebovali	takovou pomoc jsme nikdy nedostali	neumím posoudit
	zcela	spíše	spíše	zcela			
dávky	6,8	25,1	33,0	23,2	3,0	4,6	4,4
daně	6,3	30,6	31,8	20,4	1,4	2,2	7,4
služby pro předškolní děti	16,0	43,2	18,1	12,6	2,4	2,5	5,3
služby pro školní děti	15,1	46,4	16,2	9,0	3,1	2,7	7,5
vzdělávání	24,9	44,7	13,8	6,3	2,0	2,4	5,9

Zdroj: VíceRod 2018

Po odstranění odpovědí „nepotřebovali“, „nikdy nedostali“ a „neumí posoudit“ bylo zjišťováno, jaké rodiny a jací respondenti využívané nástroje podpory rodin hodnotí jako dostačující či nedostačující. Spokojenost je vesměs ve všech položkách závislá na stejných faktorech, kterými jsou typ rodiny z hlediska úplnosti, hlediska počtu dětí a také formy soužití partnerů. Další společně diferencující charakteristikou je vzdělání rodičů. Rozdíly nicméně nejsou markantní, proto přikládáme pouze graf č. 9.3 s rozdíly podle typu rodiny. Zobrazena je vlastně míra nespokojenosti (čím vyšší hodnota průměru, tím vyšší nespokojenost). Z hlediska typu rodiny jsou kritičtější k poskytované pomoci sólo rodiče. Z hlediska vzdělání je nespokojenost větší u lidí s nižším vzděláním s výjimkou poskytování vzdělání dítětem, kde jsou názory u všech vzdělanostních skupin shodné.

Graf č. 9.3 **Spokojenost s vybranými formami pomoci rodinám podle typu rodiny, průměrná hodnocení na čtyřstupňové škále spokojenosti**

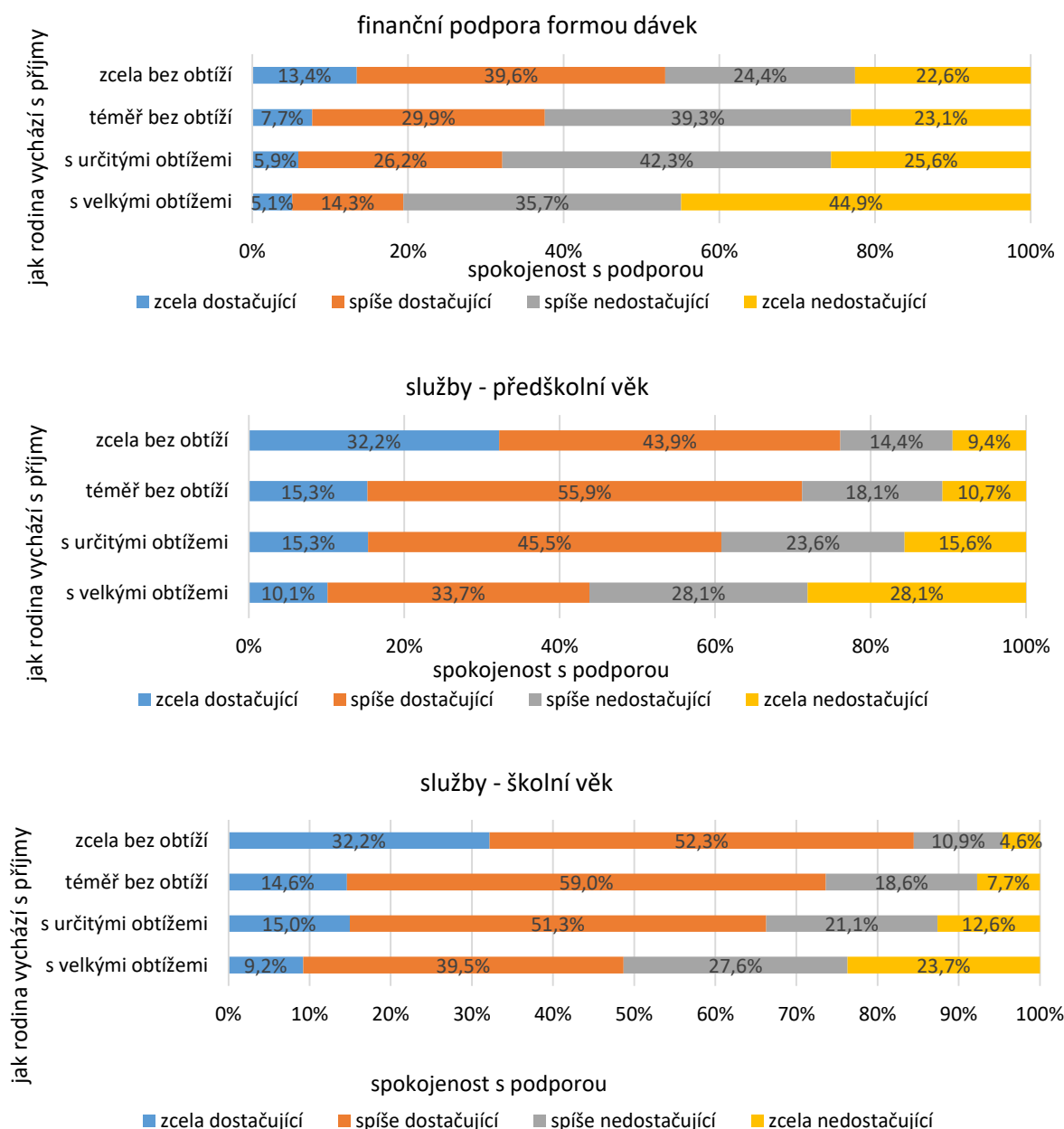
Pozn.: UR – úplné rodiny, NUR – neúplné rodiny. Hodnocení na škále 1 – zcela dostačující, 4 – zcela nedostačující.

Zdroj: VíceRod 2018

Hlavní rozdíly v míře spokojenosti s poskytovanou podporou vlastní rodině však souvisejí s příjmovou úrovní rodiny. Tento vztah je nejmarkantnější v případě spokojenosti s rodinnými dávkami a se službami, jak pro předškolní, tak pro

školní děti. V ostatních položkách jsou rozdíly méně významné. Opět zde předkládáme grafy zobrazující ta opatření, jejichž přínos pro rodinu je nejvýznamněji determinován, zde příjmovou situací rodiny (graf č. 9.4).

Graf č. 9.4 Hodnocení dostatečnosti poskytnuté podpory vybranými opatřeními podle toho, jak rodina vychází s příjmy, v %

Zdroj: VíceRod 2018

9.3 Jaká pomoc od státu by byla vítaná

V nestandardizovaných rozhovorech s rodiči z úplných rodin s více dětmi jsme se tázali, jakou pomoc by ze strany státu či lokálních autorit nejvíce potřebovali. Jejich náměty se týkaly tří základních oblastí: **a) podpory finanční, ať již v podobě příspěvků či slev na děti; b) zkrácených úvazků pro matky; c) rozšíření kapacit zařízení pro předškolní děti.** Rodiny od státu velkou podporu neočekávaly, ale rozhodně by jakoukoliv z výše uvedených forem pomoci uvítaly.

V rozhovorech bylo mnohdy patrné, že **rodiče z velkých rodin jsou zklamáni tím, že jejich péče, výchova a zajištění dětí není společností a potažmo státem více oceňována.** Uživít tři a více dětí z jednoho či dvou příjmů rodičů není jednoduché a pokud jim rodiče chtěli poskytnout lepší vzdělání a rozvíjet jejich vloh, umožnit jim absolvovat všechny školní aktivity a cestovat, museli si zpravidla sami odepřít mnoho požitků. Platilo i to, že čas jsou peníze a rodiče museli tím více pracovat, aby rodinu uživil. Pak ovšem měli méně času pro sebe či rodinu. Například z rozhovoru s paní Blankou bylo jasné, že nejde jen o prostou finanční podporu, ale důležité je i symbolické ocenění, které by tyto rodiny rády měly. Ocenění toho, že dokáží uživit a náležitě vychovat tři a více dětí, že dokáží žít společně jako rodina, protože i to je výkon, který není v dnešní společnosti samozřejmý. Mnoho jedinců buď vůbec rodinu nezaloží, nebo se rozvede, nepečuje o děti náležitě, nebo je neživí. Prostá symbolická podpora a „pochvala“ fungujících vícedětných bezproblémových rodin, kde dva rodiče jsou manželé a společně se starají o zajištění a výchovu dětí, byla něčím, co paní Blance velmi chybělo.

Blanka: „Musím říct, že mi přijde hodně nespravedlivý ten státní systém, jak je nastavený. Vlastně za to, že se velmi zodpovědně staráte o budoucí generaci tohoto státu, tak jste za to bita. Za to, že teď chodíte do práce, a že vlastně svoje děti, takto, no vlastně za to, že když máme nějaký příjem a nejsme doma, tak už třeba nemáme nárok na to třeba, abychom dostali třeba přídatky na děti. Ale za to, že jsme vlastně úplná rodina, která přináší státu příjmy, tak vlastně nedostaneme nic. ... Já tam nevnímám žádnou pozitivní motivaci pro rodiny, aby prostě tím. Tam musíte [mít] vždycky jenom vnitřní motivaci. To znamená, jako ji máme my, že chceme těm dětem dát to nejlepší. Za to, že vlastně dáváte ze sebe tolik, protože tím, že prostě ty peníze dáte do toho vzdělání těch dětí, tak potom sami si prostě musíte někde upřít, že jo? Tak bych mohla místo toho jezdit každý rok na wellnessy a každý týden na masáž chodit, že? vnímám, že úplná rodina, že není jako už dneska žádná jako tak velká hodnota. Že to vlastně ten stát jako, nevnímám tam moc tu podporu toho státu u úplných rodin.“

T: „On je to asi ten problém, že vlastně je snaha podpořit ty, kteří jsou na tom ještě hůř a tím pádem se vytrácí přesně ta normální tradiční rodina a ty tradiční hodnoty. No, to máte asi pravdu.“

Blanka: „A ono to taky není zadarmo, to, že prostě udržíte tu [rodinu], ono to taky něco stálo. Ted nemyslím finance. To, že jsme se nerozvedli, a že jsme spolu a že máme tři děti. Nevolili jsme rychlé způsoby řešení.“

Na rozdíl od jiných respondentů, si tato respondentka moc neuvědomovala, že mají například daňové odpočty na děti. Skutečnost, že nedostává přídatky na děti, jí připadala jako nespravedlivá. Jiné rodiny si naopak daňové odpočty chválily, zvláště v případech, kdy byl muž OSVČ, takže jim pak najednou po vyúčtování daňového přiznání vracel finanční úřad velký finanční obnos, který mohli pro rodinu využít. To si pochvaloval například pan Aleš, jehož rodina v minulosti dostávala i přídatky na děti a aktuálně pobírali příspěvek na bydlení.

„Tak já, vlastně od státu nic nechci, ale nechci taky, aby on chtěl něco po mně, takže nejradši, kdybych jako. (smích) ... když mluvím za sebe, tak z toho mého podnikání nebo jak to nazvat, vždycky to vyjde dobře, že vlastně dostanu od státu ještě jakoby úlevy na děti a ještě vlastně dostáváme měsíčně nějaké příspěvky na děti, ještě plus, takže vlastně my si nemůžeme stěžovat. Asi bychom to zvládli bez toho, já nevím, ale jako když ta možnost je. ... Ta možnost je, vlastně jsme se to dozvěděli, proč to nevyužít, tak jsme to nějak začali využívat, dlouho jsme to neřešili.“

Podle výpovědi jeho partnerky Aleny se o možnosti získat státní podporu v podobě příspěvku na bydlení a posléze i přídavků na děti dozvěděli v době, kdy Aleš ztratil zaměstnání a jeho partnerka byla na rodičovské dovolené. Rodičovský příspěvek byl tehdy jejich jediným příjmem. Od té doby o sociální dávky žádají, i když na přídavky na děti údajně dosáhnou jen někdy, podle aktuální výše příjmů. Alena si totiž v době rozhovoru k rodičovskému příspěvku přivydělávala.

Přídavky na děti byly mnoha rodiči **vnímány jako určité ocenění** státu za to, že se o děti starají a mají s nimi výdaje. Někteří z těch, kdo na ně nedosáhli, protože oba rodiče pracovali, to považovali za znevýhodnění. To bylo zřejmé například z výpovědi paní Jany. Přestože byla tato šestičlenná rodina soběstačná, z penězi vycházela jen tak tak a každou korunu navíc by jistě ocenili.

„To já nevím, já jako, fakt co potřebujeme, to si tak nějak jako [koupíme], a na co nemáme, to prostě nemáme. Jo? Ale třeba někdy mně osobně někdy mrzí fakt ty přídavky, že prostě si říkám - ty jo, tak jako kdybych měla dva tisíce na přídavkách, tak fakt jako z toho zaplatím ty kroužky a zase ty peníze mi zbydou třeba a můžu je [děti] vzít do té cukrárny nebo prostě něco takového, protože ono šest snídaní, šest nebo čtyři svačiny, prostě je to záhul, jo? Já prostě, ač peču skoro každý druhý den, aby prostě k té snídani něco bylo, protože když si vezmete jenom pitomý rohlíky pro šestičlennou rodinu, aby furt nebyl ten chleba, je to prostě, jsou to výdaje, jako za to jídlo jsou výdaje největší. Kdybych třeba měla, ale ono asi to je spíš jenom takový jakoby pocit, že mně někdo něco pomohl. Jo? Není to, že bych na to neměla.“

S finanční stránkou souvisely i další návrhy, které naši respondenti zmiňovali. S velkým počtem dětí bylo pro ně drahé vstupné na různé volnočasové aktivity, do muzeí, hrady a zámky, koupaliště atd. Zdálo se, že kromě prosté finanční stránky je urážel i samotný fakt, že jako „normální“ rodina jsou vnímáni maximálně dva dospělí a dvě děti. Oni sami byli s více dětmi tímto vyčleňováni z kategorie rodin, protože se **rodinné vstupné vztahovalo jen na část jejich nukleární rodiny**. Tím jim bylo jasně říkáno, že jsou něco jiného, než běžná rodina. A za všechny další děti nad ony dvě museli zaplatit jednotlivé vstupné. Pan Hugo navíc v rozhovoru zdůraznil, že jednotné rodinné vstupné bez ohledu na počet dětí by mělo být poskytováno pouze tradičním rodinám, které mají vlastní děti, nikoliv těm, ve kterých děti pocházejí z více partnerství. Tedy opět se zde promítl akcent na soudržnost rodiny a tradiční hodnoty, které by podle tohoto respondenta měly být oceňovány.

„[Manželku] hrozně rozčiluje, když je kamkoliv vstupné identifikované jako rodinné, a je to 2+2 nebo něco podobného. Tak já to jako chápu z hlediska těch provozovatelů, proč to tak mají nastavené. Ale kdyby to byly státní instituce, řekněme, aby tam teda byl někdo nad nimi, že to není soukromník, ale když by to byl státní hrad, státní zámek, nevím co, muzeum, takže by rodina byla opravdu respektovaná, jako že jsou to ty vlastní děti, jo? Samozřejmě ty patchworkové, to už je něco jiného, to už bych jako [nepodporoval].“

Další hojně zmiňovaná pomoc, kterou by uvítaly matky se třemi a více dětmi byly **částečné úvazky**. Některé z dotazovaných je měly, jiné se zmínily, že si práci na plný úvazek při současné péči o víc menších dětí jen těžko dokáží představit. Plné úvazky by pak volily spíše postupem času, kdy již by byly děti starší a samostatnější. Jejich výhody zmínila například právnička Flora, která na osm hodin týdně pracovala i při současné péči o dvě děti mladší tří let a dvě starší děti.

„A co jsem nezmínila, protože vlastně jako já to tak mám, já mám to štěstí, že můžu chodit do práce jeden den v týdnu. Předtím jsem pracovala na čtyři hodiny denně, ale kdyby to takhle nešlo, kdybych opravdu musela do té práce chodit na 8 hodin na plný úvazek, tak to si teda nedovedu vůbec představit. A přijde mi to důležité, aby byly ty částečné úvazky pro ty ženy. ... No to si myslím, že je úplně jako základ. Že jednak se dá i při té mateřské [rodičovské] si třeba něco přivydělat díky tomuhle a pak, když už ta mateřská skončí, tak zase nebýt osm hodin denně v práci, protože to pak člověk nemá vůbec čas na ty děti, tak to považuji za úplně teda zásadní. No, tak to jsem ještě chtěla dodat.“

V případech vícedětných rodin je z tohoto hlediska velmi důležitá právě skutečnost, že si matky udržují prostřednictvím částečných úvazků kontakt s trhem práce. Určitě je pak pro ně snadnější návrat. Už tři děti znamenají nárok na devět let mateřské a rodičovské dovolené, pokud se rodí s odstupem. A to je poměrně dlouhá doba vzhledem k tomu, jak rychle se mění trh práce i požadavky zaměstnavatelů na znalosti pracovníků. V některých lokalitách jsou částečné úvazky stále nedostupné, jak zmínila v rozhovoru například paní Jana z většího severočeského města. V odpovědi na to, s čím by stát mohl vícedětným rodinám pomoci, zmínila kromě potřeby částečných úvazků další respondentka, paní Iva, ještě jednu problematickou oblast sladování, a tou byla **nedostatečná kapacita mateřských škol**.

„Nám se to jako nakonec, no vůbec se dostat, že jo, do školy, do školky. Takže to třeba nevím jako, jestli by v tomhle třeba stát mohl pomoci. ... to byl velký problém s tímhle tím umístit někde ty děti a vlastně starosti docela. Co se týče práce, si myslím, nevím, nevím, jak jsou na tom třeba ty půlúvazky, jo? To jako já jsem měla třeba krásně štěstí, že jsem se jako dostala na ten půlúvazek nebo zkrácený úvazek. Půlúvazky jsou zase moc krátký, jo? Možná ten zkrácený úvazek jako, jo? Takže tam určitě taky, nemyslím si, že je reálné stíhat, jít na plný úvazek a stíhat prostě tu rodinu s těma malýma dětma tímhle způsobem. Já už je mám velký, tak je to v pohodě, tak si můžu dovolit prostě být v té práci, protože oni se obstarají sami, jo? Oni už si i uvaří nebo prostě není problém. Ale není reálný, aby ženská s více dětma, aby byla na osm hodin, i manžel, v práci. To není reálný. Takže pak. A ty finance, když nemají, že jo, tak je donutí prostě to jít do té práce a pak se to absolutně nedá stíhat. Takže pak jako záleží, jak vydělává, že jo, ale prostě ty peníze si myslím, že jsou jako, že tam by ten stát mohl pomoci, nějakými těmi příspěvky vyššími, aby prostě nemusela [matka] být opravdu těch osm hodin, protože to se nedá, to se nedá všechno obhospodařovat. A přilítneš domů jako a čtyři děti, že jo, opečovat, připravit všechno, udělat jako, to je. Je to náročný.“

Podobně i paní Kristýně se nepodařilo najít pro syna místo v mateřské škole, uvítala by i dětskou skupinu, ale ta v lokalitě nebyla. Tím se její plány na návrat do zaměstnání musely posunout a je pravděpodobné, že je bude muset ještě dál odložit, protože její syn se patrně ve třech letech do místní školky v třítisícové obci nedostane. Přestože by to příjem rodiny umožňoval, o možnosti platit si drahé soukromé služby péče o děti rodina neuvažovala. To matka raději zůstane doma a bude dělat zázemí nejen tříletému synovi, ale i jeho dalším třem sourozencům navštěvujícím základní školu a manželovi.

„No já jsem se třeba těšila na ty školky od dvou let pro děti, že by to bylo takový bezvadný, jo? A s tím, že tam nemusím dítě dávat na pět dní v týdnu, nemusím je tam dávat na celý den, ale právě dát je tam třeba jenom na to dopoledne. Jeden, dva dny maximálně, aby i ta maminka si odpočinula, protože vlastně maminka si odpočine, je spokojená a ráda se pak stará a vrací se pro to dítě. Ale takhle je to vlastně i na ty tři roky, je to prostě někdy na odstřel, když člověk je vydeptaný, úplně prostě přestává mluvit, komunikovat, neumí správně zformulovat větu, tak je to takové náročnější. A pak když jsou nějaké kurzy, tak je problém v tom najít hlídání. ... tady to státní, jak právě mělo být od těch dvou let, tak jsem říkala, že to je paráda, že když by se tady v místě jako vlastně bydliště udělala školka pro děti od dvou let, tak když se [to nařízení] měla začít platit, tak synovi by byly tři a měla bych jistotu, že ho vezmou, protože právě by to bylo stejně pro ty dvouletý. A on má rok navíc a dostal by se do školky a já bych mohla jít do zaměstnání, protože i když mám vlastně tu smlouvu na dobu určitou, tak nevím, jestli právě bez té školky mi tam budou to místo hlídat a jestli zase nebudu donucená napsat si výpověď, že jako nemám školku.“

Kristýnina výpověď zmiňovala zrušené nařízení, že by mateřské školy měly přijímat už dvouleté děti. Ona by to ve dvou letech spíš nevyužila, ale měla by tím jistotu, že by v místní školce bylo místo pro jejich syna v době, kdy oslaví třetí narozeniny. Se zrušením tohoto nařízení to bylo spíše vyloučené.

Poslední v rozhovorech zmiňovanou oblastí, ve které by rodiny uvítaly podporu státu či lokálních autorit, byla **veřejná doprava** mezi vesnicemi a městy. Mnoho rodin s více dětmi žije v domech mimo město, protože jsou levnější, pak se ale všechny děti (pokud nejsou vzdělávány doma, což je zcela výjimečné) musí dopravovat do školy. Proto si někteří rodiče postesklí, že by uvítali častější frekvenci autobusových spojení. Jiní oceňovali snížené jízdné pro děti. Bylo zjevné, že větší problém byl s dopravou z vesnic než v rámci měst.

10. Subjektivně vnímané problematické oblasti

V rozhovorech kvalitativního výzkumu (VíceRod_kval 2018) jsme se tázali, jaké oblasti fungování rodiny vnímají respondenti jako nejvíc problematické. Rozbor těchto oblastí je důležitý především v tom, že jde o spontánní odpovědi respondentů na otevřenou otázku. Přináší tedy informaci o tom, co sami aktéři považují za významný problém a čemu přikládají větší váhu, respektive co vnímají nejvíce negativně. Nelze říci, že by zjištěné odpovědi byly specifické pouze pro vícedětné rodiny, mnohé se určitě týkají rodin s dětmi obecně. Nicméně platí, že vyšší počet dětí zvyšuje pravděpodobnost, že se podobné problémy v rodině vyskytnou. Finanční i časová zátěž při výchově dětí s jejich počtem roste, víc dětí s sebou rovněž nese vyšší riziko, že některé bude nemocné či mít nějaké jiné problémy (ve škole, ADHD apod.). Problémy či obtížné okolnosti rodinného života respondentů lze rozdělit do pěti základních skupin podle oblastí, kterých se týkaly: **finanční, bydlení, vztahové, výchovné a časové**. Uvedené pořadí nevyjadřuje posloupnou významnost problémů, tu nebylo možné na základě analýzy provedených rozhovorů stanovit. A to i z toho důvodu, že jednotlivé problémy spolu často souvisely a vzájemně se prolínaly.

10.1 Finance

Většina rodin z našeho výzkumného vzorku nevnímala finance jako zásadní problém, byť je zřejmé, že náklady se s vyšším počtem osob v domácnosti zvyšují. Nebo alespoň respondenti nedostatek financí zpravidla nezmiňovali v odpovědi na otázku týkající se problematických oblastí fungování jejich rodiny. Několik respondentů však tuto oblast zmínilo a i z dalších rozhovorů bylo jasné, že v některých rodinách by více financí pomohlo k většímu komfortu života rodiny (podrobněji viz kapitulu 6).

Finanční nároky rodin stoupají s věkem dětí a analýza rozhovorů naznačila, že nároky se liší i podle lokality či přesvědčení rodičů o tom, co by měli svým dětem poskytnout. Například zda stačí oblečení a boty po sourozencích, nebo by je děti měly mít nové. Podobně tomu bylo i se zájmovými kroužky a dalšími volnočasovými aktivitami, např. společnou dovolenou. Mnohé vícedětné rodiny z našeho kvalitativního vzorku byly poměrně skromné, v jiných dokázali rodiče vydělat dostatek peněz pro chod velké domácnosti. Někteří respondenti však **nedostatek financí** vnímali a hovořili o něm. Byla to například matka tří dětí ve věku povinné školní docházky (7, 11 a 14 let), která zajišťování dostatku financí považovala za významnou komplikaci rodinného života. Stěžovala si na skutečnost, že ona i manžel tráví hodně času v práci za účelem získání potřebných financí na provoz rodiny. A to na úkor toho, aby měli víc času pro děti a domácnost. Stejně však musela s penězi hospodařit úsporněji, než by si přála. Nedostatek financí a času považovala tato respondentka za hlavní problematickou oblast vlastního rodinného života. Obě oblasti přitom podle ní úzce souvisely.

„Ale ty finance jsou nezbytné a stejně jich není dost. Nebo jsme si asi vybrali špatná povolání na to, aby ten chod rodiny nebyl komplikovaný, protože pořád musíme přemýšlet o tom, jestli si ty věci můžeme nebo nemůžeme dovolit. Není samozřejmost jít a říct: tak teď jdu koupit tři zimní bundy a troje zimní boty. ... Musíme o tom přemýšlet. peněz je víc, než bylo. Když jsem byla na mateřské, tak těch peněz bylo rozhodně míň. Možná se zvýšily naše nároky. ... A toho času, toho času je jakoby míň, protože chodím do práce, tak logicky prostě už neobstarávám všechno tak, jak jsem v té domácnosti obstarávala [když jsem byla doma na mateřské a rodičovské dovolené]. Přijde mi, že dřív jsem měla daleko víc energie a síly, která prostě mi ubývá nějak. A to mi je 38 let a měla bych jí

mít přece hromady, že ano?" (sociální pracovnice Blanka, děti ve věku 7, 11 a 14 let)

Tato rodina přitom žila ve větším městě ve Středočeském kraji blízko Prahy, kde jsou příjmy, náklady i to, co je považované za „běžný standard“ jistě vyšší. Všechny děti navštěvovaly několikrát týdně různé kroužky a matka kladla na jejich vzdělávání velký důraz. Příjem, který respondentka považovala za vhodné minimum pro pokrytí nákladů jejich pětičlenné rodiny žijící v rodinném domku, činil dle jejích slov zhruba 50 tisíc Kč. Nižší sumu považovala za nedostatečnou pro to, aby rodina žila standardem, na který byla zvyklá. Čistý měsíční příjem této rodiny přitom činil zhruba 47 tisíc Kč. Obdobné i nižší příjmy mělo pět dalších rodin z našeho vzorku, kde ovšem rodiče finanční situaci zpravidla nehodnotili tak negativně a nepovažovali ji za výrazně problematickou.

Nicméně ekonomické uvažování k plánovanému rodičovství jistě patří, a proto se jiná matka čtyř dětí zmínila, že hlavním problémem, když zjistila čtvrté těhotenství, pro ni byla právě ekonomická rozvaha a obava, zda s manželem zvládnou všechny děti náležitým způsobem uživit a vychovat.

„No a samozřejmě nejhorší pro mě bylo, že jsem zjistila teda, že budeme mít čtvrté dítě. To bylo takové to ekonomické dopředu moje myšlení. (smích) Že prostě [nebudeme mít dost peněz] a dáváme to dobře. Asi jsem zbytečně dopředu plašila, i když zase, když si představím věkově, jak pak ty děti budou, že ano, teď ta generace těch dětí je úplně jiná. A dneska nemůžete vychovávat úplně podle vás, nejde to, je to, musíte jim dát to, co mají i ti vrstevníci.“ (administrátorka Jana, děti ve věku 3, 8, 16 a 18 let)

Tato žena chtěla právě z ekonomických důvodů těhotenství uměle přerušit, ale v důsledku špatné diagnostiky a komunikace gynekologa s nemocnicí jí to vzhledem ke gestačnímu stáří plodu nebylo umožněno. Bylo jí doporučeno, aby dítě poskytla k adopci, což odmítla. V době rozhovoru byla ekonomická situace rodiny celkem příznivá, oba rodiče pracovali na plný úvazek a měli výhled, že prvorozený syn do dvou let dokončí střední školu a začne pracovat, čímž ulehčí rodinnému rozpočtu. U druhorozené dcery se naopak předpokládalo, že bude studovat vysokou školu a bude tedy potřeba ji živit déle.

10.2 Bydlení

Další zmiňovanou problematickou oblastí, která úzce souvisí s finanční stránkou, bylo bydlení. Vícedětné rodiny přirozeně potřebují byt či dům s více místnostmi, jehož pořízení či pronájem je značně finančně zatěžující. Tuto okolnost zmínila matka čtyř dětí ve věku 12 až 24 let, jejíž rodina zpočátku asi pět let bydlela s dětmi v Praze v bytě s rodiči manžela. Po zhruba ročním bydlení v podnájmu se přestěhovali do vlastního rodinného domku u Prahy, který zrekonstruovali. To už měli tři děti. V době rozhovoru si na vlastní situaci respondentka příliš nestěžovala, ale reflektovala těžké počátky mladých rodin s dětmi s omezenou možností pořídit si vlastní bydlení. Tu hodnotila při aktuální znalosti cen nemovitostí a nájmu v Praze a okolí jako ještě horší než v době, kdy ona sama zakládala rodinu.

„Já myslím, že i prvopočátek [rodinného života], asi i to bydlení musí být velký problém dneska, protože to jsem teď pominula, protože my jsme si ten baráček nějak postavili a prostoru moc nemáme. ... Ale to máme baráček a můžeme být rádi. Ale přitom se tam pomalu nevejdeme, protože prostě těch věcí je víc, že ano, člověk prostě [je potřebuje]. A pomalu to nemáme kam dávat. A myslím si,

že dneska si pořídit bydlení za své, to je [velmi obtížné]. My jsme měli to štěstí, že jsme zkraje měli něco ušetřeno, něco jsme si pučili, koupili jsme si něco rozestavěného a ještě to nebylo tak drahé, že to šlo. Ale dneska si myslím, že ty vůbec nemají šanci, ty lidi, si pořídit něco vlastního. A bydlet v podnájmu? No to je taky peněz jak na kostele, takže určitě si myslím, že v té oblasti bydlení pro ty rodiny pak je to, může jako vznikat velký problém." (účetní Iva, děti ve věku 12, 20, 22 a 24 let)

Podobně zmínil nedostupnost vhodného bydlení pro rodiny s dětmi v Praze další respondent, otec čtyř dětí ve věku od dvou do 12 let. S manželkou a později i s dětmi bydleli v mnoha podnájmech nejdříve v Praze a pak na různých místech Středočeského kraje. Nakonec zakoupili pozemek ve středočeské vesnici zhruba 70 km od Prahy, kde postavili dům. Lokalitu přitom volili s ohledem na kvalitu škol v blízkém okolí. V době rozhovoru v novém domě žili pouze několik měsíců a dům ještě nebyl plně dokončený. Předtím žila šestičlenná rodina asi rok v maríngotce na zahradě u domu. Jednak tím ušetřili za nájem, jednak to měl otec blízko na stavbu, na které ve svém volném čase pracoval. V rozhovoru uvedl tento otec dosažitelnost vlastního bydlení jako nejtěžší oblast rodinného života. Nicméně svoji řeč uvedl tím, že věci přijímá takové, jaké jsou a snaží se s nimi vyrovnat.

„No tak samozřejmě určitě nefunguje podpora vlastně toho bydlení, stavby toho bydlení. Já hodně jezdím po světě, takže vím, jak to mají jinde ve světě. Takže je spousta modelů, které se dají jakoby okoukat, které fungují krásně. A u nás nic takového teda není. ... Takže takovéhle třeba věci. A s tím se potýkám už dlouho. A třeba, co se týká podpory, já nevím, nájemního bydlení nebo čehokoliv, tak jako nás prostě [nikdo nepodporuje]. Ve Vídni třeba 60 procent bytů je od, jsou to vídeňský nájemní byty, což třeba u nás, to třeba v Praze bychom už takhle bydlet nemohli. My jsme bydleli v Praze ještě, když se to jakžtakž dalo, najít nějaké bydlení. A teďka si nedokážu představit, že bych tam mohl takhle bydlet, no. A na bydlení bych taky určitě nedostal peníze [od banky], takže jako nedokážu si představit vícečetné rodiny v Praze jako normálních řemeslníků. To tam asi nejde." (videotechnik Gustav, děti ve věku 2, 4, 8 a 12 let)

10.3 Vztahové, výchovné a zdravotní problémy

Další, snad ještě častěji zmiňovanou problematickou oblastí rodinného života byly **vztahy mezi jednotlivými příslušníky rodiny**, a to jak mezi členy nukleární rodiny, tak vztahy s rodiči respondentů, případně s jinými lidmi. Náš vzorek obsahoval pouze úplné rodiny, kde rodiče žili společně, což snižovalo množství případů konfliktních partnerských soužití. Naprostá většina vztahů mezi partnery, respektive rodiči dětí, byla dobrá či velmi dobrá. Vztahové problémy, o kterých respondenti referovali, se proto častěji týkaly dětí, nebo vztahů s rodiči partnera.

V jednom případě se **problematické vztahy** kumulovaly, matka referovala o špatném partnerském vztahu jako o závažném rodinném problému a rovněž o problematické vztahové oblasti jednoho z dětí, a to jak s vlastním otcem, tak s vrstevníky. K tomu přistoupil i neúspěch tohoto dítěte ve vzdělávací oblasti. Vzájemné soužití a manželství nefungovalo v tomto případě vůbec tak, jak by si respondentka představovala. Přesto si na situaci zvykla a již nedoufala, že se změní. Vztah mezi ženou a mužem byl značně problematický, protože otec šestičlenné rodiny (dětí ve věku 12, 20, 22, 24 let) se choval k dětem hrubě a často jim nadával. Ženě se však nedařilo tuto situaci změnit. Postupně se nuceně stala hlavním živitelem v této rodině, a to zhruba od návratu do práce po poslední rodičovské dovolené. Otec měl v té době problémy s nalezením práce, byl nezaměstnaný a stal se proto OSVČ. Přestože jeho výdělky

nebyly vysoké, zaměstnání přestal hledat a spokojil se s klidnějším životem a menším pracovním vytížením. V době rozhovoru již zaměstnání odmítal a jako OSVČ vydělával zhruba 10-15 tisíc měsíčně. Důvod, proč se paní Iva s manželem nerozvedla, přestože o tom mnohokrát uvažovala, byl jednoduchý. Manžel by podle jejího přesvědčení neopustil dům, ve kterém rodina žila. Možnost, že by se odstěhovala ona s dětmi, považovala za vyloučenou, protože by sama nezvládla platit nájem. Navíc považovala dle vlastních slov rozvody za módní věc a chtěla raději udržet rodinu pohromadě. Bohužel i za cenu špatných vztahů mezi dětmi a otcem, které údajně nejhůř zvládala dvacetiletá dcera, která odešla ze střední školy bez toho, aby ji dokončila.

T: „Hm, hm. A jakou oblast tedy vnímáte jako nejvíc problematickou? Asi teda tam tu vztahovou?“

Iva: „No, ta rozhodně, no. Ty vztahy, který pak, samozřejmě se to prostě projevuje i s těma dětma nebo i ten manžel jako asi, jak se chová. Ono je to takové, nelíbí se mi, jak se k nim chová, jak je schopný jim nadávat, jo? Ale já zase možná dělám tu chybu, že to nechávám, nebo ne nechávám, nebo já nevím, že prostě, aby byl klid, nebo asi nevidím to řešení.“

T: „Jo, že máte pocit, že se nezmění, a že když mu budete říkat, tak on to stejně bude dělat.“

Iva: „No říkat to nemá cenu, protože to už jsem říkala několikrát. A v podstatě teď už je to tak, že když něco řeknu, tak je z toho akorát hádka, jo? Zaútočení proti mně, takže to vůbec nemá cenu. Vždycky jsem ty děti hájila, jo? To já nemyslím tím, že bych je nechala, to já jsem je vždycky hájila. Ale myslím si, že kluci [dospělí synové ve věku 24 a 22], třeba už na mě tak nazírají, že jsem to nechala dopustit, že jsem to připustila všechno třeba. No ale nevím, to jsou jenom takové spekulace.“

(účetní Iva, děti ve věku 12, 20, 22 a 24 let)

Přitom rodinné vztahy ovlivňují velmi silně veškerý rodinný život a je zřejmé, že pokud jsou neutěšené, dopady se týkají všech jejích členů a mohou se projevit v různých oblastech života. V uvedeném případě byly spojovány s neúspěchem dcery ve studiu, otázkou budoucnosti pak je, jak budou děti z takové rodiny schopné a ochotné založit vlastní rodinu a zda nebudou kopírovat špatný příklad z orientační (původní) rodiny ve své prokreační (reprodukční) rodině. Matka v rozhovoru upozornila na skutečnost, že podobné negativní vztahy a časté hádky byly v původní (orientační) rodině manžela běžné.

Při větším počtu dětí v rodinách dochází i k tomu, že vztahy mezi sourozenci nejsou vždy tak idylické, jak by si rodiče přáli. Osobnostní rysy sourozenců jsou různé a v několika rodinách rodiče v rozhovorech zmínili, že některé dítě má problémy v sociální oblasti. Ať už s vlastními sourozenci, nebo s vrstevníky. Někteří tyto problémy řešili i s odborníky, zpravidla psychology v poradně nebo školními psychology. Někteří se naopak zmínili, že neměli nikoho, s kým by problémy řešili, případně že objednávací doba k psychologovi byla příliš dlouhá. Tyto děti měly často zároveň horší prospěch ve školách a různé problémy a poruchy související se vzděláváním. Například matka tří dětí (7, 11 a 14 let) se v rozhovoru zmínila o tom, že jedna dcera má problematické vztahy s vrstevníky i sourozenci proto, že její fyzické a mentální schopnosti jsou nižší v porovnání s nimi, s čímž se dcera špatně vyrovnává.

Blanka: „No a tam jako zjevně ta nejstarší [dcera] prostě tam ty fyzické předpoklady nemá, tak i když se jí snažíme vysvětlit, že ten talent její je někde jinde, tak přesto to. Ale zase je to o zrání, jo? Protože to bylo problematické dítě od mala, to bych řekla, že byl jako hodně velký kámen našeho vztahu nebo i

problém jakoby v rodině, že jsme nebyli schopni najít jakoby moc pomoc a podporu. Pokud máte dítě, které je náročnější sociálně. Jo? Nebo." =

T: = „A v jakém smyslu teda?“ =

Blanka: = „No, tak ona má ADHD, které se projevovalo tím, že vlastně velmi špatně zvládala sociální vztahy se svými vrstevníky a se svým okolím, což zase zraje. Zase už je to ve stádiu, že už je to lepší. Ale bylo období, kdy to bylo velice náročné. Neustále ve školce, jako v té školce církevní to ještě šlo, protože to byl malý kolektiv, ale neustále problémy ve škole se spolužáky. A samozřejmě to potom se to na nás všech [celé nukleární rodině] trošku podepisovalo, protože to bylo docela hodně starostí."

(sociální pracovnice Blanka, děti ve věku 7, 11 a 14 let)

Z této výpovědi je zřejmé, že problémy v jedné rovině, v tomto případě osobnost jedné dcery a její drobný zdravotní problém v podobě ADHD vyžadují zvýšenou pozornost, péči a vzdělávání, pokud rodiče chtějí, aby se takové dítě zařadilo do běžného kolektivu a uspělo v normální (základní) škole.

Výchovné a zdravotní problémy se přirozeně vícedětným rodinám nevyhýbají, možná spíš naopak. S větším počtem dětí vzrůstá možnost, že se nějaké dítě se zdravotními či výchovnými problémy v rodině vyskytne. A jeho přítomnost má přirozeně dopad na všechny další členy rodiny, ať již pozitivní (v podobě uvědomění si limitů a omezení), nebo negativní (v podobě nezbytnosti věnovat více času, péče a energie tomuto konkrétnímu jedinci, které se pak nedostávají pro jiné členy rodiny či aktivity). Náročnost situace pak může snadno vnášet i disharmonii do vzájemných rodinných vztahů.

V jedné z rodin z našeho souboru byly přítomné dvě děti s horšími vzdělávacími schopnostmi, přičemž nejmladší dítě bylo zdravotně postižené natolik, že pravděpodobně nebude moci navštěvovat běžnou základní školu. Fungování této rodiny se čtyřmi dětmi bylo těmito okolnostmi značně ovlivněno, a zatímco otec situaci celkem dobře zvládal a rodinu dokázal výborně uživit, matka měla psychické problémy a rozhovor v rámci našeho výzkumu odmítla. Více pomoci zvenčí nebo ze strany širší rodiny by rodině patrně prospělo, ovšem nebyla jim poskytnuta. Dle otcových slov matka litovala, že nezůstala u jednoho dítěte a porodila postupně čtyři. Narození čtvrtého postiženého syna bylo pro ni zřejmě již tak vysokou zátěží, že se s ní během tří let nedokázala adekvátně vyrovnat, což se velmi negativně podepsalo na jejím psychickém stavu. Otec se v rozhovoru zmínil o jejich rodinné situaci poměrně negativně, a to v odpovědi na přímou otázku po problematických aspektech jejich rodinného života a jejich případných proměnách v čase.

Erik: „Tak samozřejmě, když bylo méně dětí, tak to bylo jiné, že ano. Žena říká - kdyby mohla vrátit čas, tak si nechám jenom jedno."=

T: = "Jednom jedno?"=

Erik: = „Hm. Nebo maximálně dvě, ale taky někdy lituje, že ano. Ale co nadělá. Tak ono, jak se říká, radosti, starosti, že jo. No. Já vím, že to. Jo, že by třeba, příklad, když budete mít, já nevím, od tří výš dětí, tak ty dvě ještě to [jde], tak [pro víc] by tam měla být nějaká i pomoc, tak sociální, že ano, někdo, kdo jakoby zaskočí, od státu."

(živnostník Erik, děti ve věku 3, 7, 12 a 15 let)

Vztahové problémy ovšem nemusí být pouze v nukleární rodině, mohou se vyskytnout i v širší rodině. I **negativní vztahy s rodiči rodičů mohou zásadním způsobem ovlivnit fungování vícedětných rodin se závislými dětmi**, či dokonce

vzájemný partnerský vztah mezi rodiči a počet dětí. Nejpalčivěji mohou být vzájemné špatné vztahy vnímány v těch případech, kdy obě rodiny bydlí velmi blízko nebo společně (viz kapitolu č. 8.4). Ve dvou takových případech referovaly naše respondentky o obtížné situaci. Jedna z nich uvedla, že by delší společné bydlení s rodiči manžela nezvládla. Nalezení vlastního samostatného bydlení daleko od starostlivých rodičů, kteří měli jiné představy o tom, co by jejich snacha měla dělat a jak by měla pečovat o děti a domácnost, jim velmi pomohlo ke spokojenému vztahu a plánovanému počtu dalších dvou potomků. V průběhu času se po několika letech vztahy urovnaly a v době rozhovoru byly bezproblémové. Vídali se několikrát do roka a prarodiče si děti berou během letních prázdnin zhruba na týden k sobě. S odstupem času paní Cilka vzpomínala na problematické vztahy celkem neutrálně a bez nenávisti. Přesto bylo z její výpovědi zřejmé, že situace byla vážná a pokud by se vztahy neurovnaly a blízké soužití s rodiči pokračovalo, její manželství mohlo skončit rozvodem a určitě nižším počtem dětí.

Cilka: „No vidíte, já na to právě vůbec nemyslím, protože to jsem opravdu na to i s láskou zapomněla, takže“ =

T: „To už je vyřešené vlastně.“=

Cilka: „Už se to vyřešilo. Jako kdybychom byli museli tam [u rodičů manžela] být, tak nemáme tolik dětí a určitě nejsme asi, nevím, to bychom se buď zabili, nebo bychom byli každý [já a manžel] úplně jinde. Prostě tam to bylo špatné, ale ne, prostě chtěli jsme být spolu a chtěli jsme do toho investovat, i do toho vztahu myslím. Tak jsme tady [ve vlastním bydlení o 100 km dál] a jsme spokojení. Takže já si myslím, že jako žádný problém já nevidím zásadní.“

T: „A teďko ty vztahy s těmi prarodiči jsou asi dobré?“

Cilka: „No samozřejmě úplně jinde, že ano, takže z naší strany jako moji rodiče, to je úplně v klidu. A tam ti už se uklidnili, takže [problémy v této oblasti již nejsou].“

(pokladní Cilka, děti ve věku 4, 10, 11, 15)

V tomto případě jednoznačně pomohlo získání vlastního odděleného bydlení, i za cenu toho, že tím rodina ztratila možnost výpomoci s péčí o děti ze strany prarodičů. Dle výpovědi respondentky tato pomoc stejně nebyla velká. V našem výzkumném souboru bydlely všechny rodiny odděleně od prarodičů dětí. Ve dvou případech žily babičky dětí ve stejném domě, ale v odděleném bytě. Dle vyjádření respondentů jim ale s výchovou a péčí o děti stejně nepomáhaly. Zdá se tedy, že klady odděleného bydlení převažují nad potenciálními zápory. Skutečnost, že jsou prarodiče nablízku, neznamená nutně výhodu v podobě občasného pohlídání dětí, jak bychom se mohli domnívat. Ne všichni prarodiče jsou ochotni či schopni se samostatně o děti starat a ne všichni rodiče jsou ochotni prarodičům tuto péči svěřit. O mezigeneračních vztazích pojednává kapitola č. 8.

10.4 Nedostatek času

Poslední oblastí, kterou někteří respondenti považovali za velmi problematickou a zmiňovali ji v rozhovorech, byl nedostatek času. Všechny rodiny v našem vzorku, s výjimkou jedné, fungovaly modelem tradičního dělení genderových rolí. Tedy tak, že hlavní role otce sestávala v práci mimo domov a finančním zabezpečení rodiny, zatímco hlavní role matky byla pečovat o děti a starat se o domácnost. V sedmi rodinách se vyskytovalo dítě mladší tří let a matky pobíraly rodičovský příspěvek. Dvě z těchto matek zároveň pracovaly na zkrácený úvazek nebo formou krátkodobých smluv, jejich týdně

rozsah práce byl zhruba 10 hodin.

Nedostatek času byl zmiňován zejména respondenty z rodin, kde oba rodiče pracovali, přičemž alespoň jeden z nich na plný úvazek. Nedostatek času na to, aby pomáhala dětem s přípravou do školy a starala se o domácnost, pociťovala matka tří školou povinných dětí, jejíž manžel byl značně pracovní vytížený a navíc se ve svém volnu věnoval obecně prospěšným volnočasovým aktivitám pro děti, které mu ubíraly další čas pro vlastní rodinu. Vysoké pracovní vytížení a časovou i psychickou náročnost práce považovala paní Blanka za zdroj problémů v jejich rodinném životě. Přesto se manželé s těmito problémy poměrně dobře vypořádávali a rodina fungovala bez zjevných výrazně negativních projevů. Děti měly dobré školní výsledky a jejich volnočasové aktivity byly poměrně pestré a časově náročné, sestávaly z kombinace výuky hudby v ZUS, sportovních aktivit a Skauta. Každé z dětí mělo aktivity vybráno tak, aby mohlo uplatnit svoje přirozené vlohy a rozvíjet se i v dalších oblastech. Odpověď paní Blanky na otázku, co vnímá jako nejvíc problematické pro fungování a chod její rodiny, zněla jednoznačně.

T: „Jaké oblasti vlastně vnímáte jako nejvíc problematické pro to fungování, pro ten chod rodiny? Co vás nejvíc zatěžuje?“

Blanka: „Čas. Nedostatek času. Jakoby nejen z mé strany, i ze strany manžela, že vlastně, a finance. Protože vlastně finance nás nutí chodit do té práce a tím pádem nemáme tolik času na to být spolu jako rodina.“

(sociální pracovnice Blanka, děti ve věku 7, 11 a 14 let)

Nedostatek času přitom přímo spojovala s nezbytností vydělat pracovní činností dostatečné množství financí potřebné dle jejího soudu pro slušné zajištění jejich životního standardu a správného fungování rodiny.

Čas, který této respondentce **chyběl, byl čas kvalitně strávený společně s ostatními členy rodiny**, tedy s manželem a dětmi, ovšem nikoliv plnění povinností, které vnímala jako nezbytné. Ráda by měla víc tohoto „volného“ času, kdy by nemusela nezbytně řešit provozní věci v domácnosti nebo se s dětmi učit. Vzniknul by tím prostor na příjemnější činnosti a společně strávené prožitky, případně na odpočinek. **Chyběl jí i volný čas pro ni samotnou**. V rozhovoru si tato respondentka posteskla, že volného času se jí citelně nedostává.

„... teď v podstatě prakticky ten volný čas nemám a opravdu je to někdy úplně zdrcující, protože mám děti, které potřebují třeba hodně pomoci s přípravou do školy a já fakt někdy, jako přijdeme, teď obstaráme některé ty věci kolem domácnosti a já do desíti sedím nad školními úkoly s nimi. A to už je potom někdy už na mě jako hodně. ... Nemám prostě ty premianty jedničkáře, kterým jde všechno samo a pokud chceme nějaké výsledky ve škole, tak na tom musíme nějak pracovat.“ (sociální pracovnice Blanka, děti ve věku 7, 11 a 14 let)

Z výpovědi je zřejmé, že **pro některé rodiče je velmi obtížné skloubit vysoké nároky kladené na ně v zaměstnání s vysokými nároky kladenými na ně ve sféře domácí**, které vyplývají ze závazků a norem týkajících se rodičovství. Tento problém obecně výrazněji vnímají především ženy, muži se za péči a výchovu dětí cítí méně zodpovědní (Carling, Duncan, Edwards, 2002; Shirani, Henwood, Coltart, 2012). Vysoké zatížení této matky plynulo i z velké zodpovědnosti, kterou za své děti vnímala. Snažila se jim poskytnout co nejlepší vzdělání, protože to považovala za důležité pro jejich další život.

Vysoké nároky soudobého rodičovství byly již některými sociology popsány. Upozornila na ně již dříve německá socioložka Elisabeth Beck-Gernsheim (2002). Ve své knize popisuje proměnu vztahu k dětem, která přišla s osvícenstvím a modernizací (podobně i Ariès, 1962; Goody 2006). Dítě se v rodinách postupně dostalo do centra zájmu a jak autorka upozorňuje, nároky na rodiče proto vzrůstaly. A to přesto, že počet dětí se postupně výrazně snížil. Respektive jak tvrdí tyto autoři, bylo to právě proto. Od hygieny a zajištění základních potřeb, přes důraz na psychické potřeby ve druhé polovině 20. století, až po současný velký akcent na vzdělávání a rozvoj osobnosti. Potomstvo se stalo „vzácným zdrojem“ a jeho úspěch musí být aktivně podpořen a zajištěn.

Na rodiče je v současných vyspělých společnostech vyvíjen velký sociální tlak a očekávání, aby poskytli svým potomkům dobrý start do života (Beck-Gernsheim, 2002: 89-90; Nešporová, 2019). Dítě se stává objektem všemožného úsilí o odstranění jeho případných nedostatků (např. vady řeči, pomočování, šilhání) a podpoření jeho talentu. Proto roste zájem i počet dětí absolvujících logopedickou výuku a rozličné vzdělávací či sportovní aktivity (např. lekce baletu, klavíru, letní tenisové kurzy) (Beck-Gernsheim 2002: 89). Normy etické a sociální zodpovědnosti rodičů jsou na historicky bezprecedentně vysoké úrovni (tamtéž: 90). Tomu odpovídá koncept tzv. **intenzivního mateřství**, který popsala americká socioložka Catherine Hays (1996). Matky se výrazným způsobem cítí zodpovědné za péči a dítě a jeho výchovu.

Z rozhovoru s paní Blankou bylo výrazné pociťování tohoto tlaku kladeného na rodiče zřejmé. Snažila se za každou cenu poskytnout svým dětem co nejlepší vzdělání, což pro ni bylo velmi náročné. Podobně i pro jejího manžela, který často pracoval přesčas, aby rodinu uživil a umožnil dětem navštěvovat různé volnočasové aktivity, které je vzdělávaly a rozvíjely jejich talent. Jeho dlouhá pracovní doba ovšem plynula i z běžné firemní praxe, kdy práce přesčas byla považována za normu. V době rozhovoru tři děti navštěvovaly mnoho pravidelných vzdělávacích a volnočasových aktivit - „kroužků“ - balet, gymnastika, hra na housle, sborový zpěv, taneční škola, plavání, hra na příčnou flétnu, skaut. Starší děti byly schopné se na tyto aktivity zpravidla dopravit samostatně, ale často je paní Blanka vozila autem, zvláště v zimě, když končily v době, kdy už byla venku tma. Manžel pomáhal s vyzvedáváním dětí nepravidelně, pokud již byl z práce doma a byl o to Blankou požádán, což nebylo příliš často. Paní Blanka rovněž vozila děti do školy, aby nemusely jezdit autobusem. Rodina se totiž v rámci města přestěhovala a škola byla od jejich nového domova vzdálena zhruba 35 minut chůze. Rodiče i děti byli se školou spokojeni a nechtěli ji měnit. Nejmladší dítě rovněž zapsali do této vzdálenější školy, protože věřili, že tam získá lepší vzdělání. Přestože paní Blanka měla částečný úvazek a pracovala tak zpravidla 6 hodin denně v pracovních dnech, bylo z rozhovoru zřejmé, že pro ni sladění pracovního a rodinného života nebylo jednoduché.

I z rozhovorů s dalšími respondenty vyplynulo, že **množství času, který rodiny tráví společně, není velké**. Zpravidla se jedná o večery a některé víkendy. Pokud jsou děti starší, často je vždy některé mimo domov i v době víkendů, a to zpravidla na různých sportovních soutěžích. Společná dovolená se týkala jen některých rodin z našeho výzkumného souboru. Otcové z vícedětných rodin byli zpravidla značně pracovníě vytiženi, matky se více soustředily na péči o domácnost a děti. Musí být ovšem řečeno, že i mnozí otcové se v těchto rodinách svým dětem osobně věnovali a trávili s nimi čas. Množství jejich volného času však bylo menší v porovnání s matkami, z nichž více než polovina byla v době rozhovoru na „rodičovské dovolené“.

Shrnutí

V České republice se stále rodí nejčastěji první a druhé děti, jako třetí či další dítě se v roce 2017 narodilo přibližně každé sedmé dítě. **Úplné rodiny mají většinou jedno nebo dvě děti, jen necelých 8 % z nich má tři a více dětí.** V neúplných rodinách žije většinou jedno dítě, tři a více dětí vychovává necelých 5 % neúplných rodin. Počet dětí v rodině klesá spolu s rostoucí výší vzdělání matky a současně čím má žena vyšší vzdělání, tím častěji porodí dítě jako vdaná. Třetí děti se matce rodí v průměru ve věku 33 let, podobně je tomu i v případě dalších dětí. Při posledním sčítání v roce 2011 mělo tři a více závislých dětí necelých 80 tisíc rodin, tj. přibližně 7 % rodin se závislými dětmi. Mezi nimi výrazně převládaly ty se třemi dětmi (85 %). Vícedětné rodiny jsou, podobně jako rodiny se dvěma dětmi, v převážné většině rodinami úplnými, vícedětné rodiny jsou však častěji manželské.

Provedené výběrové šetření (Vícedětné rodiny 2018, dále VíceRod 2018) potvrdilo, že rodiče se třemi a více dětmi považují za ideální vyšší počet dětí než ostatní lidé, v průměru by chtěli mít 3,2 dítěte. Většina dotázaných (70 %) měla v době výzkumu tolik dětí, kolik si přála, přibližně každý šestý měl více dětí, než si přál, každý sedmý měl dětí naopak méně. Svě partnerství či manželství hodnotili dotázaní jako velmi spokojené. Pokud bylo v rodině nějaké napětí, pak se nejčastěji týkalo rozdělení domácích povinností nebo se neshodovaly názory na pracovní vytížení některého z rodičů. O řešení partnerských neshod rozvodem či rozchodem uvažoval každý pátý respondent, častěji nesezdané ženy. Svůj úmysl nerealizovaly zejména kvůli obavám, jaký dopad by měl rozpad partnerství na děti, roli hrály i ekonomické důvody.

Soudržnost rodiny ovlivňuje i to, jaké vztahy mají rodiče s dětmi. Největší zátěžové období pro porozumění mezi rodiči a dětmi je ve věku od 7 do 15 let, tedy v době, kdy chodí děti na základní školu. V tomto předpubertálním a pubertálním období jsou nejběžnější neshody mezi rodiči a dětmi ohledně plnění domácích povinností, způsobu trávení volného času a školního prospěchu. Mezi problémy zvláště hodné zřetele patří množství času, které tráví děti na internetu, mobilu apod. Na druhé straně si rodiče stěžují na nedostatek času na společné aktivity nebo na pomoc dětem se školní přípravou atd. Lze předpokládat, že jde zčásti o „spojené nádoby“. Deklarovaným důvodem deficitu společného času je vysoké zatížení výdělečnou činností.

Přitom za ožehavou je považována i otázka finančního a materiálního zabezpečení rodiny, která trápí výrazně více samoživitele než úplné rodiny. Finanční nedostačivost je obzvláště citlivě vnímána ve vztahu k potřebám dětí, např. právě k finančně náročným volnočasovým aktivitám. Rodiče se dostávají do jakéhosi začarovaného kruhu, kdy nedostatek peněz je motivuje k vyšší výdělečné aktivitě, která zase způsobuje nedostatek času na děti a neuspokojivé naplnění představ o rodičovské roli. Téměř všichni rodiče připisovali hodnotnému trávení volného času velký význam, ale většina (80 %) zároveň deklarovala jeho vysokou finanční náročnost.

Pokud není rodina schopna zvládnout určitou životní situaci sama, obrací se na odbornou pomoc, a to kromě lékařů (v případě zdravotních problémů) nejčastěji na pedagogicko-psychologické poradny, psychology či psychiatry, patrná je i užší spolupráce s pedagogy. Každá pátá rodina byla v kontaktu s OSPOD.

Vyšší počet dětí v rodině je faktorem majícím výrazný vliv na příjmovou situaci rodiny a možnosti jejího hospodaření. Průměrné příjmy vícedětných rodin jsou sice v porovnání s příjmy rodin s jedním nebo dvěma dětmi vyšší, přepočteme-li je ale na jednotlivé členy, dosahují nižších částek. Vzhledem k častější ekonomické aktivitě (obou)

rodičů je příjmová situace lepší v rodinách sezdáných párů (oproti nesezdaným) a v rodinách úplných (ve srovnání se samoživiteli).

Rodiny se třemi a více dětmi jsou stále (nej)častějšími **příjemci sociálních dávek** (ve srovnání s rodinami s méně dětmi), zejména dávek příjmově testovaných. Nicméně podíl příjemců sociálních dávek v posledních letech klesá, stejně jako váha dávek v rodinném rozpočtu. Důvodem je jak všeobecné zvýšení příjmové úrovně rodin, tak restriktivní úpravy v oblasti dávek či stagnace částek životního minima. Na druhou stranu se **zvýšuje význam daňové podpory**, neboť rodiny vícedětné mohou uplatňovat vyšší daňové úlevy na děti. Častěji se jim však nepodaří splnit veškeré podmínky nároku. Rodiče z vícedětných rodin hodnotí oba finanční nástroje rodinné politiky kriticky jako méně uspokojující jejich potřeby v porovnání např. se službami pro rodiny.

Pětina rodin podle svých deklarací hospodaří bez obtíží, desetina se svými příjmy vychází velmi obtížně. Tři čtvrtiny dotázaných vícedětných rodin mohou zaplatit svým dětem vše, co potřebují, v těžké situaci je každá čtrnáctá rodina, která rozhodně nemůže svým dětem koupit vše potřebné.

Samoživitelé uvádějí mnohem větší obtíže než partnerské páry, neboť až polovina z nich deklaruje obtíže dětem zaplatit vše nezbytné. Při porovnání vybraných výdajů vázaných na děti se jako nejproblematictější jeví financování volnočasových aktivit dětí, jak těch pravidelných zájmových, tak těch, které mají jednorázový charakter (letní tábory, školy v přírodě apod.). S rostoucím příjmem rodiny se potíže s jejich zaplacením sice snižují, nicméně vyšší míra deklarovaných obtíží přetrvává u rodin s příjmem do 40 tisíc Kč. Čtvrtina rodin pocituje potíže s nákupy oblečení a obuvi pro děti, necelá pětina s výdaji souvisejícími se školní docházkou dětí. Vícedětné rodiny stejně jako rodiny s nižším počtem dětí **žijí převážně ve vlastních bytech nebo domech. S vyšším počtem dětí v rodině se vlastnická struktura proměňuje ve prospěch vlastnictví rodinných domů** na úkor nájemních bytů. V nájemním bytě žila každá pátá vícedětná rodina z výběrového souboru. Vlastnická forma bydlení byla typická spíše pro úplné rodiny, samoživitelé byli častějšími obyvateli nájemních bytů.

Mezi otci tří a více dětí je jen malý podíl ekonomicky neaktivních bez statisticky významných rozdílů podle věku dítěte. Zaměstnanost matek je relativně nižší oproti matkám s menším počtem dětí. **Míra ekonomické aktivity žen se s počtem dětí snižuje, v úplných rodinách mírně a v rodinách neúplných výrazně.** Vysoký podíl matek tří a více dětí s nejmladším dítětem do dvou, resp. tří let věku nepracuje a pečuje celodenně o dítě (děti). Ještě u tříletých dětí se polovina matek věnuje celodenní péči, u dvouletých je to 80 %.

Pokud jsou **rodiče** tří a více dětí výdělečně činní, **pracují převážně na plný úvazek**, obdobně jako rodiče nezletilých dětí obecně. Matky však pracují na zkrácený úvazek častěji, než je tomu průměrně v ČR celkem, třebaže jejich podíl i tak není velký. Využití kratších úvazků obecně příliš zjevně nepřispívá ke kombinování práce a péče, výjimkou jsou matky nejmenších dětí, matky se čtyřmi a více dětmi a ženy soukromě podnikající. Přitom **jen polovina zaměstnaných rodičů deklaruje, že rodinné a pracovní povinnosti zvládá bez problémů.** Ostatní zvládají jedno na úkor druhého (nejčastěji dobře zvládají pracovní povinnosti, ale na úkor rodiny) nebo zvládají obojí jen napůl.

Pokud jde o sladování rodiny a zaměstnání a roli genderové dělby činností v rodině, existují **diskrepance mezi postoji, realitou a její reflexí respondenty.** Ke spokojenosti se zvládáním kombinace rodiny a zaměstnání přispívá nemalou měrou pozitivní vnímání partnerského rozdělení rolí v rodině. To je však objektivně genderově nevyvážené, přesto je dělba úkolů do velké míry realizovaná (vyjednávána) tak, že

mnoha mužům a ženám vlastně vyhovuje, byť s výhradami. Výskyt naprosté nespokojenosti se sladováním rodiny a zaměstnání je u žen i u mužů nízký, u žen nicméně častější.

Ohledně možných způsobů podpory rodin při kombinování těchto dvou životních sfér je zajímavé zjištění, že ani v době péče o nezletilé děti není v českých rodinách, a ani v těch početných, častým zvykem využívat pro zajištění chodu domácnosti úklidových a podobných placených služeb. Služby někdy využila čtvrtina respondentů.

Mezigenerační vztahy ve vícedětných rodinách byly poměrně důležité. Naprostá většina rodin žila v blízkosti prarodičů, pouze zhruba jedna pětina rodin bydlela daleko od obou prarodičů, což pochopitelně limitovalo možnosti pravidelného setkávání a každodenní či každotýdenní pomoci. **Podpora ve sledovaných rodinách byla poskytována více ze strany nejstarší generace ke generaci mladší**, a to zejména v oblasti péče o děti, ale často prarodiče poskytovali rodinám i finanční a materiální pomoc. Prarodiče často trávili čas s dětmi v době letních prázdnin, ale pravidelná každotýdenní pomoc s péčí o děti byla v úplných rodinách kvalitativního souboru spíše neobvyklá. Emocionální podpora a pomoc s péčí o domácnost pak byla mezi rodinami respondentů a prarodiči poměrně vyrovnaná, poskytovali si ji oběma směry.

Svémi hodnotovými a postojovými orientacemi se respondenti z výběrového souboru rodičů z vícedětných rodin neodlišují významně od české populace a populace rodičů z různých typů rodin s nezletilými dětmi. Vnitřně je tento soubor z těchto hledisek spíše homogenní.

Mírně převažuje tradiční chápání manželských/partnerských svazků. Jinak je tomu, pokud jde o výchovnou funkci rodiny. Vztah rodič-dítě, jehož smyslem je socializace dítěte, je vysoce respektován, ale není nutně vztahován k úplné rodině. Podle názorů na rodinu, rodičovství a děti lze hovořit o přibližném rozdělení zkoumané populace na „tradičně“ a „liberálně“ orientované jedince, přičemž první skupina je početnější. Podle zjištění kvalitativního výzkumu byli rodiče a zejména matky z vícedětných rodin připravené se dětem věnovat a pečovatelskou a výchovnou roli naplňovaly především ony, zatímco otcové se spíše soustředili na zajištění finanční stránky výdělečnou činností. S tím souvisel i fakt, že pak měli méně času, který by mohli trávit s rodinou. **Dělbá rolí v těchto rodinách byla velmi tradiční.**

Kvalitativní výzkum ve vícedětných úplných rodinách identifikoval čtyři základní oblasti, které rodiče z vícedětných rodin vnímali jako **zátěžové pro správné fungování jejich rodiny**. Byla jimi **oblast finanční, dále s ní související bydlení, oblast vztahová a nedostatek času**. Tyto oblasti a s nimi spojené problémy se v životě rodin často prolínaly. Nedostatek financí byl pociťován zejména v souvislosti s možnostmi lepšího vzdělávání či volnočasových aktivit dětí či celé rodiny. Dále se promítal do ztížené možnosti pořídit si vlastní bydlení, kdy je zřejmé, že malý byt ve městě je pro početné rodiny nedostatečný. Oblast špatných vztahů v rámci nukleární rodiny a případně i s prarodiči dětí byla některými respondenty vnímána jako silně narušující správné fungování rodiny. S běžným stylem dnešního života a nezbytností skloubit náročné požadavky pracovní a rodinné či rodičovské souvisel poslední problematický bod, a tím opět byly stížnosti na nedostatek volného času. A to jak času pro rodiče samotné, tak času, který by mohl rodič trávit s dětmi, nebo času, který by rodiny mohly trávit společně.

Závěrem lze shrnout, že **rodinná politika** by se v oblastech podpory vícedětných rodin měla zaměřit na několik základních oblastí: **finanční podporu, sladování rodinných a pracovních rolí a symbolická ocenění stabilních vícedětných rodin**. Finanční podpora, ideálně v podobě **daňových úlev** pro pracující rodiče, protože ty

posilují samostatnost vícedětných rodin, je těmito rodinami velmi kladně hodnocena. Dále by vícedětné rodiny ocenily rozvinutí možností **slev na všechny děti v rámci rodinného vstupného** na kulturní a volnočasové akce, které je zpravidla omezeno pouze na rodiny se dvěma dětmi. V oblasti trhu práce by bylo vhodné podpořit nástroje umožňující sladování pracovních a rodinných povinností, **částečné úvazky** by byly matkami z rodin se třemi a více dětmi vítány. S tím souvisí i **poptávka po službách péče o nejmenší děti**, které jsou v některých lokalitách stále nedostupné, respektive z kapacitních důvodů dostupné až pro děti starší, nikoliv dvouleté či tříleté. V neposlední řadě musí být připomenuto, že úplné rodiny se třemi a více dětmi by měly být ve společnosti rovněž **symbolicky oceňovány** za to, že zvládají péči a výchovu dětí. Větší podpora prorodinného klimatu a tradičních úplných rodin s dvěma rodiči a třemi a více dětmi by byla na místě.

Literatura

Ariès, P. 1962. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York: Vintage

Barvíková, J., Höhne, S., Paloncyová, J., Svobodová, K. 2018. *Mikrojesle: nová služba předškolní péče v průzkumu veřejného mínění*. Praha: VÚPSV, v. v. i. [online]. [cit. 20. 1. 2019]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_443.pdf

Beaujouan, E., Solaz, A. 2019. Is the Family Size of Parents and Children still Related? Revisiting the Cross-generational Relationship over the Last Century. *Demography*, 56:1-25. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1007/s13524-019-00767-5>.

Bedrošová, M., Hlavová, R., Macháčková, H., Dědková, L., & Šmahel, D. 2018. *České děti a dospívající na internetu: Zpráva z výzkumu na základních a středních školách*. Projekt EU Kids Online IV – Česká republika. Brno: Masarykova univerzita.

Beck-Gernsheim, E. 2002. *Reinventing the Family. In Search of New Lifestyles*. Cambridge: Polity Press.

Buhr, P., Lutz, K., Peter, T. 2018. The Influence of the Number of Siblings on Expected Family Size in a Cohort of Young Adults in Germany. *Demographic Research*, 39: 315-335.

Carling, A., S. Duncan, R. Edwards (eds.). 2002. *Analysing Families. Morality and Rationality in Policy and Practice*. London: Routledge.

CVVM. 2018. *Názory občanů na úroveň sociálního zabezpečení v ČR a alokaci veřejných prostředků – listopad 2018*. [online]. [cit. 20. 12. 2018]. Dostupné z: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4775/f9/es181217c.pdf

ČSÚ. nedat. *Demografické ročenky (pramenná díla)*. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 20. 8. 2018]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie.

ČSÚ. 2011a. *Porodnost a plodnost 2006 – 2010*. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 20. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/porodnost-a-plodnost-2006-az-2010-bei2lxvhdf>.

ČSÚ. 2011b. *Vysvětlivky - Bytový list*. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 13. 11. 2018] Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/vysvetlivky_bytovy_list.

ČSÚ. 2013a. *Obyvatelstvo, domy, byty a domácnosti podle Sčítání lidu, domů a bytů - Česká republika – 2011*. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 1. 10. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo-domy-byty-a-domacnosti-podle-scitani-lidu-domu-a-bytu-2011-ceska-republika-2011-on4xebu00b>.

ČSÚ. 2013b. *Obyvatelstvo, domy, byty a domácnosti podle Sčítání lidu, domů a bytů - ČR, kraje, okresy, SO ORP, správní obvody Prahy a města (sídla SO ORP) – 2011*. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 1. 2. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo-domy-byty-a-domacnosti-podle-scitani-lidu-domu-a-bytu-2011-cr-kraje-okresy-so-orp-spravni-obvody-prahy-a-mesta-sidla-so-orp-2011-egrhq6c4dz>

ČSÚ. 2013c. Domácnosti podle Sčítání lidu, domů a bytů - Česká republika - 2011. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 1. 10. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/domacnosti-podle-scitani-lidu-domu-a-bytu-2011-ceska-republika-2011-yarv3jgge2>

ČSÚ. 2013d. *Plodnost žen*. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 20. 8. 2018] Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/plodnost-zen-slodb-2011-uztz07g0u5>>.

ČSÚ. 2013e. *Sčítání lidu, domů a bytů – Pramenné dílo – 2011. Domácnosti*. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 8. 10. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/24000-13-n_2013-030102>.

ČSÚ. 2014a. Sociodemografická homogamie sezdáných a nesezdáných párů - 1993 - 2012. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/socio-demograficka-homogamie-sezdanych-a-nesezdanych-paru-1993-2012-muq0bgnsr3>

ČSÚ. 2014b. Úroveň vzdělání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu - 2011. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/uroven-vzdelani-obyvatelstva-podle-vysledku-scitani-lidu-2011-xllg5xjb8q>

ČSÚ. 2015. *Metodika SLDB 2011*. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 20. 10. 2018] Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/metodika-slodb-2011>>.

ČSÚ. 2017. Příjmy a životní podmínky domácností - 2017. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-a-zivotni-podminky-domacnosti-rn2to6gtkz>

ČSÚ. 2018a. *Demografická příručka 2017*. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 20. 11. 2018]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-prirucka-2017>>.

ČSÚ. 2018b. *Vývoj obyvatelstva v České republice 2017*. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 20. 11. 2018]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-obyvatelstva-ceske-republiky-2017>>.

ČSÚ. 2018c. Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků VŠPS - čtvrtletní údaje - 4. čtvrtletí 2018. Praha: ČSÚ. [online]. [cit. 2. 12. 2018]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/zamestnanost-a-nezamestnanost-podle-vysledku-vsps-ctvrtletni-udaje-4-ctvrtleti-2018>

ČSÚ. 2018d. Zaostřeno na ženy a muže - 2018. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/4-prace-a-mzdy-yg9hjb860>

Fučík, P., Chromková Manea, B. 2014. *Rodičovské dráhy. Dvacet let vývoje české porodnosti v sociologické perspektivě*. Brno: Masarykova univerzita.

Goody, J. 2006. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha: Lidové noviny.

Guest, G., K. M. MacQueen, E. E. Namey. 2012. *Applied Thematic Analysis*. London: Sage.

Hamplová, D. 2000. „Postoje k manželství a rodičovství.“ In: Fialová, L. a kol.: *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 67-98.

Hasmanová Marhánková, J. 2014. „Proměny prarodičovství v kontextu představ aktivního stáří.“ In *Sociologica-Andragogica 2009. Problémy ohrožených skupin. Mezigenerační vztahy v rodině*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Hasmanová Marhánková, J., M. Štípková. 2014. Typologie prarodičovství v české společnosti – faktory ovlivňující zapojení prarodičů do péče o vnoučata. *Naše společnost*, 12 (1): 15-26.

Hays, C. 1996. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven, CT: Yale University Press.

Höhne, S., Kuchařová, V., Paloncyová, J. 2016. *Rodiny s dětmi v České republice: Sociodemografická struktura, finanční a materiální podmínky*. Praha: VÚPSV, v. v. i. [online]. [cit. 21. 11. 2018]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_416.pdf>.

Höhne, S., Godarová, J., Jahoda, R., Kuchařová, V. 2019. *Působení daňového zvýhodnění na dítě a přídávku na dítě na sociálně-ekonomickou situaci rodin s nezaopatřenými dětmi a jejich reflexe rodiči*. Praha: VÚPSV, v. v. i. (preprint)

Höhne, S., Kuchařová, V. 2016. Změny finančních nástrojů rodinné politiky v letech 2006-2015 a jejich potenciál měnit natalitní chování. *Politická ekonomie*, 64 (7): 867-890

Höhne, S. 2008. Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití. Praha: VÚPSV, v. v. i.

Jirková, M., Měřinská, S. 2018. *Životní podmínky 2017. Podklad k tiskové konferenci ČSÚ s výsledky šetření Životní podmínky 2017*. 10. 4. 2018. Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/80030476/csu_tk_silc_souhrnny_popis.pdf/b73fb64f-d5cc-4af6-93bf-e9edb22ac10b?version=1.0

Kohoutek, R. 2002. *Základy užití psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství CERM,

Korychová, M. 2018. Kdo je v Česku ohrožen příjmovou chudobou? In: *Statistika a my*. Roč. 8, č. 6, s. 24-25. ISSN 1804-7149. Praha: ČSÚ. Dostupné z: <<http://www.statistikaamy.cz/wp-content/uploads/2018/06/18041806.pdf>>.

Kuchařová, V. 2008. Harmonizace rodiny a zaměstnání podle formy rodinného soužití. *FÓRUM sociální politiky*, 2 (6): 8-14.

Kuchařová, V., Barvíková, J., Höhne, S., Janurová, K., Nešporová, O., Paloncyová, J., Svobodová, K., Vidovičová, L. 2019. *Česká rodina na počátku 21. století. Životní podmínky, vztahy a potřeby*. Praha: Sociologické nakladatelství (v tisku)

Kuchařová, V., Barvíková, J., Janurová, K., Höhne, S., Paloncyová, J., Svobodová, K. 2018. *Rodiny ve střední fázi rodinného cyklu*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_440.pdf>.

Kuchařová, V., Barvíková, J., Höhne, S., Janurová, K., Nešporová, O., Paloncyová, J., Svobodová, K., Vidovičová, L. 2017. *Zpráva o rodině*. Praha: VÚPSV, v. v. i. [online]. [cit. 21. 8. 2018]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_433.pdf>. Také: <https://www.mpsv.cz/files/clanky/30514/Zprava_o_rodine_2017.pdf>.

Kuchařová, V., Nešporová, O. 2017. Česká rodinná politika - podpora rodin s nezaopatřenými dětmi a autonomie rodiny. *FÓRUM sociální politiky*, 11 (2): 2-13.

Kuchařová, V., Paloncyová, J., Janurová, K. 2016. *Zabezpečení životních podmínek dětí v rodinách*. 2016. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_417.pdf

Kuchařová, V., Peychlová, K. 2016. *Výzkum zájmu rodičů o motivační otcovskou dovolenou*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_411.pdf

MLčoch, L. 2014. *Ekonomie rodiny v proměnách času, institucí a hodnot*. Praha: Karolinum.

MŠMT. 2018. *Výkonové ukazatele*. [online]. [cit. 30. 8. 2018] Dostupné z: <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistika-skolstvi/data-o-studentech-poprve-zapsanych-a-absolventech-vysokych>>.

Nešporová, O. 2019. Obavy a těžkosti rané fáze rodičovství: Zjištění longitudinálního výzkumu prvorodičů. *Sociologický časopis*, 55 (1): 3-30.

Pakosta, P. 2009. Proč chceme děti: hodnota dítěte a preferovaný počet dětí v České republice. *Czech Sociological Review*, 45 (5): 899-935.

Paloncyová, J., Barvíková, J., Höhne, S., Kuchařová, V., Nešporová, O. 2019. *Rekonstituované rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i. (preprint)

Pikálková, S. 2003. Třetí dítě v rodině: plány a realita u žen s různým stupněm vzdělání. In: Hamplová, D. – Rychtaříková, J. – Pikálková, S. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: SoÚ AV ČR.

Průša, L., Víšek, P., Jahoda, R. 2014. *Alchymie nepojistných dávek*. Praha: Wolters Kluwer.

Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Rabušic, L., Chromková Manea, B. 2013. Velikost rodiny - postoje, normy, realita. *Demografie*, 55 (3): 208-219.

Rychtaříková, J. 1997. Nechci této společnosti namlouvat, že se nic neděje. *Demografie*, 39 (4): 267-268.

Shirani, F., K. Henwood, C. Coltart. 2012. Meeting the Challenges of Intensive Parenting Culture: Gender, Risk Management and the Moral Parent. *Sociology*, 46 (1): 25-40. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0038038511416169>.

Svobodová, K. 2007. *Životní situace vícedětných rodin*. Praha: VÚPSV, v. v. i.

Vidovičová, L., Galčanová, L., Petrová Kafková, M. 2015. „Význam a obsah prarodičovské role u mladých českých seniorů a seniorek.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 51 (5): 761-782, <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.5.213>

Datové zdroje

SILC 2017. Příjmy a životní podmínky domácností. Datový soubor. Praha: ČSÚ.

SLDB 2011. Rodiny se třemi a více dětmi. Datový soubor. Praha: ČSÚ.

VíceRod 2018. Výběrové šetření rodin se třemi a více dětmi. Praha: VÚPSV, v. v. i.

VíceRod_kval 2018. Kvalitativní výzkum rodin se třemi a více dětmi. Praha: VÚPSV, v. v. i.